

నారాయణ సామంతు సాధు కవి.

దేవాలయ నిర్మాణము కైర్తి

TO
Sri Rajah
Naraiiah Appa Rao Bahadur
Zamindar Garu
of
Sri Bhadrachalam,
Palvancha & Nidadavole etc.,
Estates

సూచి. 1వ విమర్శము.

	పుట
3 విశేషము.	1
ఏడా ప్రెగడ హరివంశము.	12
కవిత్రయము-తెదితరకవులు.	17
అనుకరణానుకార్యముల సంబంధము	...
ప్రబంధానుకరణము.	28
కవితాకళానాశమునకు హేతువు	32
గద్యకావ్యము లావశ్యకములు	35
అలంకారికులు	36
శృంగారరసము	38
సోమునియనుకరణాదులు	39

2వ విమర్శము.

i	
నెల్లొకకివులు	43
రసములు	44
శృంగారరసమును బోధించినరీతి	48
గుడ్డితి.	48
ii	
నరకుడు-హర్షశ-లిక్కినరీతి.	54
iii	
ఇందుధరో పాఖ్యానము	61
శ్రీనాథని శృంగారరసము.	63
పెల్లలమట్టి పెనపీరన-బువ్వపుబంతి	65
ఏడా ప్రెగడ యిందుధరోపాఖ్యానము	66
క్షేమేంద్రుడు-ఔచితి.	67
జగన్నాథపండితరాజు	68

సుమ్మటుఁడు	...	69
సోముని జలవిహారము	...	69
వీతాప్రగడవారి విహారము.	...	70
ఉహనిరుద్ధులు.	...	77
ఉహపాత్రాచిరి.	...	80
చిత్రరేఖ	...	95
సోమునియసురుద్ధుఁడు	...	96
వీతాప్రగడయనిరుద్ధుఁడు	...	102
సంవిధానము	...	104
కాలము	...	105

iv

హాస్యరసము	...	108
చాటువులు	...	108
లంబోదరప్రహసనము	...	109
సోమన	...	110
వీతాప్రగడ	...	112
శ్రీనాథుఁడు	...	112
మంచనమహాకవి	...	114
నన్నయభట్టారకుఁడు	...	114
ఔచిత్యవిచారచర్చ	...	118
మాధవభట్టు	...	119

కివ విమర్శము.

i

సోమనాథుఁడు మహావిక్వాంసుఁడు.	...	120
ఖంటాక్షర్లోసాధ్యానము.	...	128

ii

పాత్రములసంభాషణము.	}	...	133
జనార్దనసంకేతము.			

ii

4వ విమర్శము.

ఆంధ్రీకరణము.	...	140
	ii	
సాముఁడు త్తరహరిపంశము ప్రాసినరీతి	...	151
సామునకుఁ బూర్వముననున్న	}	152
కావ్యములు		
ఉ త్తరహరిపంశము ప్రబంధము	...	154
	iii	
సామునికూరుపు	160

ERRATA.

P. L.

15—2 ప్రాసాహించిన యూహలవలన)

36—14 ఆతని-నన్నయ

42—2 మసులా-మనసులా

45—15 నున్నది-నున్నది.

53—15 దీర్చిచెక్-దీర్చిచెక్

58—18 నవ్వులు-నవ్వుల

58—19 మవ్యపు-మవ్యపు

,, ,, మానినిలు-మానినులు

25 జొన్నలు-జొన్నల

60—11 తేర్చిచెక్-దీర్చిచెక్

77—2 నీని-నీ

98—3 యిటయెఱుక-యిటెఱుక

160—21 ఎఱుక-శ్రీహనుఁడు,

160—22 ఎఱుక-శ్రీహనుఁడు

106-17. తమ దశి-పంచమ

107-10, 20.

iii

క వి జీ వి త ము .

ప్రతిమహా కవులలో నుత్తముడని కొండాడంబడుచున్న నాచన సోమనాథ మహాకవి చరిత్రము 1910 వ సంవత్సరముదాక నేరికిని జెలియరాలేదు. ఈ మహాకవి చరిత్ర మాంధ్రులకుఁ జెలియఁజేసిన చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి నిచట నులింప నేమరఁగొనరాదు. వారాంధ్ర పత్రికలోఁ బ్రకటించిన శాసన మిచట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

శ్రీ గణాధిపతయే నమః .

అవ్యాధ్యాహతైశ్వర్య కారణోవారణాననః
 పరతస్త్రివలిమిర మహిరోవారనందనః.
 శ్రీమహా ఆదిత్యరాహాయః శ్రీయం దికతఘాయపీం
 గాథమరింగతయేన మేదిని తాదలేపరా.
 అస్తికాస్తుభిమానికన్య కామధేనుసహోదరః
 రామానుజాకళానాథః శ్రీరసాగరసంభవః.

ఈ గాథను ప్రతుకూరి కన్యభూమియందున్నది, దంపతులం దిగిరిన రామ-
 నుండు నాది సైరావత్తేన పరమంబు శ్రీకమల తిల్లకామిని.

ఉదభూదాన్వయేతస్య యదుర్నామ మహీపతిః
 పాలితాయత్కురీనేన వాసుదేవేన మేదినిః
 తత్కులే బుక్కనామాయః కీర్తికార్యవిచక్షణః
 మాగాంబికాభవద్రాక్షీ లక్ష్మీరవహారేన్యథా
 ఆభూత్తస్యకులేశీమాన్ ఆభంగురగుణోదయః
 ఆపస్తదూరితాసంగ స్సంగమానామభూపతిః
 మాలాంబికాభవద్రాక్షీ రస్యరాజ్య శ్శుచిస్త్రితా
 దమయంతీనలస్యేవ ఇంద్రస్యేవయథాశచీ
 ఆసన్ హరిహరఃకంపా బుక్కరాయమహీపతిః
 మారపోముహూపశ్చేతి కుమారస్త్వస్యభూపతేః
 పంచానామన్యగస్తేషాం ప్రతస్తేయుక్తిభూపతిః
 ప్రపంచంషవిక్రమామధ్యే పాంశవా మివాన్వనః
 భంగః కలింగామిత కార్యవృత్తే
 ర్వంగావిభిన్నాంగ విహూర్తనేత్రాః
 ఆంధ్రాశ్చ రంధ్రాణి విశంతి యస్యా
 బాహుగ్రాఖగ్నేన వివీర్యమానాః
 తురుష్కా శుష్కవచనా పాండ్వభూపః పాలయితః
 స్వభుజారిత వీర్యేణ తస్మిన్ రాజ్యం ప్రశాసతి
 బుక్కరాయో భవచ్ఛ్రీమాన్ భుజారిత పరాక్రమః
 మేదిన్ చప్రతాదేన స్వపుత్రా ఇవరక్షితః
 రాజాధి రాజస్తేజస్వి యోరాజ పరమేశ్వరః
 భాషాలంఘిత భూపాల భుజంగమ విహంగమః
 రాజరాజ భుజంగోయః పరరాయ భయంకరః
 హిందూరాయసురత్రాణ ఇతీతైరుపశోభితః
 విధ్యాభిదాననగరీ విజయోన్నతకారీని
 విద్యారణ్యకృతాతస్యాం రత్నసింహాసనేస్థితః
 యస్మిన్ శోడశదానానాం ధారాయాంపరిశోభితః
 దానాంబుధారయాతస్య వర్తతే సర్మపాదపః
 అలంకృతశకస్యాద్దేరసత్త నయనేందుభిః

తాచణాల్లే చైత్రమాసే నవమ్యాంకుక్తిపత్తే.
 పంపాయాం భాశ్కరత్తేత్రే వియాహత్తస్యసన్నిధౌ
 ఆపస్తంబాఖ్యసూత్రాయ భారద్వాజాన్యవాయనే.
 యాజ్ఞానాం వరేణ్యాయ సకలాగమవేదినే
 అష్టదశపురాణానా మభిజ్ఞాతార్థవేదినే.
 ఆష్టభాషాకవిత్వశ్రీ శ్రీవాణీ శతసంపదే
 సోమాయనాచినాంబోధి సోమాయామితతేజసే
 గుత్తిదుర్గాభిదేరాజ్యే తోడూరాఖ్యమహితతే
 పెనుమాగాణి విఖ్యాతం సర్వసంస్కృతపశోభితం.
 తోమూరు నాగమల్లాఖ్య దిన్నాభ్యాం అపిసంస్కృతం
 గామీత్రమాచ్యుతంకూరోః స్వాచ్యుందిశసమన్వితం.
 ఊరచింతలనామ్నశ్చ గామీత్రక్షణసంస్థితం
 వంగమూర్తాదతలభ్యాం ఉభయరాకాముప్రభుతాం.
 పినాకినీతలేపంచాకలదిన్నా హ్యాయంపురా
 బుక్కరాయపురాఖ్యాత ప్రతిసామ్నాచశోభితం
 నిధినిత్రేపసంయుక్తిం జలపాషాణసంయుతం
 అక్షిన్యాగామిసహితం సిద్ధసాధ్యసమన్వితం.
 ఆష్టభోగమిదంసర్వ స్వామ్యమాచంద్రతారకం
 సహారణ్యాసయోధారా పూర్వకంపత్తవాత్మరా.
 శ్రీమూర్తా నాచన సోమఖ్య మహాకవి వరోప్యధా.
 రాజానమాసీ త్రైవ చిరజీవి భవత్పతి.
 స్వయంత్రయోగోద్వృత్తం దశోత్తరశతంకవి
 యద్వింశ చత్ర భాగాస్సుర్యజమానః వ్యయస్తరః.

... ..

ఇదమభిల రాజశేఖర
 మధుకరఘంటార గీతమాహాత్మ్యం.
 శ్రీమద్భక్త రాజేంద్రనృపతే
 కాసన మచలైక పారిజాతస్య.
 త్రేయానాం యాజ్ఞానోతిదేవా

రాధ్యాచార్యస్సంగజోమాధమూః॥
 చక్రేసమ్యక్ సర్వకాశ్రుప్రపణః॥
 శ్లోకానేతాః మల్లనారాధ్యవర్యః॥
 త్వస్త్రితచ్ఛాసనం స్వామికాసనేననిర్మితం
 కాసనాచార్యవశ్యేణ నాగిరేవేనశిల్పినా.

శ్రీ వి రూ పా ట్ట .

ఈ పై శాసనమున “ ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వా
 జగోత్రుఁడును, యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, నాచనవం
 శాంబుధిచంద్రుఁడును, సకలాగమవేదియును, అష్టాదశపు
 రాణాభిజ్ఞతార్థవేదియును, అష్టభాషాకవిత్వ శ్రీయుతుఁడు
 ను, విశేషించి మహాకవియు సకలాగమవేదియునగు సోమ
 యాఖ్యునకు సంగమభూపాలుని తృతీయపుత్రుఁడును విద్యా
 సంగరాధిపతియునగు బుక్కరాయలు పంచాటంబు నందలి
 భాస్కరక్షేత్రంబు నందుండిన శ్రీవిరూపాక్షస్వామి సన్నిధి
 శాలివాహనశకము ౧౨౬౬ తారణ సంవత్సర చైత్ర శుక్ల
 నాఁడు పినాకినీలటమునందలి బుక్కరాయ పురమును నా
 మాంతరముగల పంచాకలదిన్నయను గ్రామము సగ్రహ
 ధముగా దానముచేసి ధారపోసననియు, అంతట నమ్మహా
 కవి యమ్మహారాజును జిరంజీవియగునటుల నాశీర్వదించె”
 ననియుఁ జెప్పఁబడినది.

వం. సుబ్బారావుగారు తమకొక (కన్నడలిపి) శాసనము
 దొరికినటులును దాన,

అలంకృతకకస్యాదీ రసభునయనేందుభిః

అని యున్నటులును బ్రకటించినారు. దానివలన నీశానసము శాలివాహనశకము ౧౨౧౬ పుట్టినదని యెన్నడగి యున్నది. వం. సుబ్బారావుగారు ' ఈవిషయమునకు సందియముచెంది వీరభద్రరావుగారి శాసనమునకు మూలముమాడగా దాన " రసాభ్రసయనేందుభిః " అని యున్నదట. దానింబట్టి శాలివాహనశకము ౧౨౦౬ అనగా ౧౨౦౪ క్రీస్తుశకమున నాశాసనము పుట్టినదని తేలుచున్నది.

వం. సుబ్బారావుగారి విషయము ప్రకటించినతరువాతఁ జిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ' ఆంధ్రులచరిత్రమున మూడవభాగమును బ్రకటించి యున్నారు. దానఁగలః—

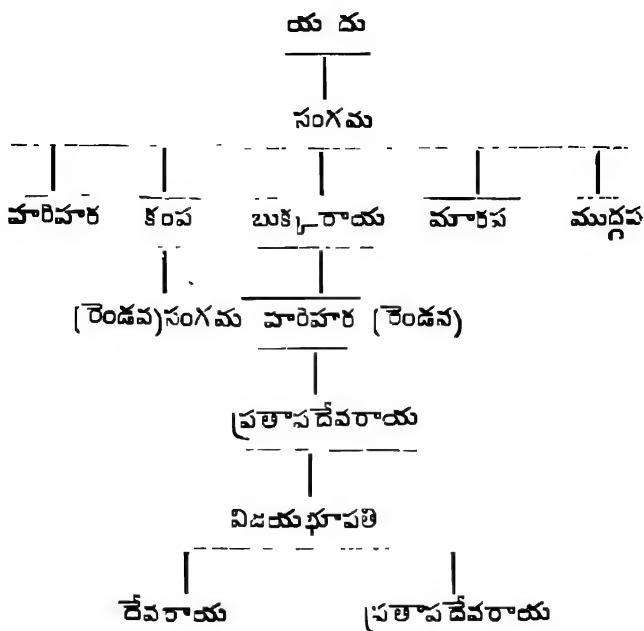
గ్రంథాలయ సర్వస్వము యొక్క - ప్రథమసంచికలో నెఱ్ఱాప్రగడకంటె నాచిన సోముడు పూర్వకుడని నామగ్రులగు సంగూరు సుబ్బారావుగారు ప్రయత్నించిరిగాని వారి ప్రయాసమంతయును వ్యర్థము పోలయి కేమాగడ్డ ౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౫౧ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినవాడు. తదాస్థానకవియే శంభుదాసనునా మాంతరముకల యెఱ్ఱాప్రగడ బుక్కరాయలు ౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకును నున్నవాడు గావునను ౧౩౪౪-౪౫ లో నాచిన సోముఁడు బుక్కరాయల పలన గ్రామములను దానముపొందిన వాడు గావునను వారసువులను సమకాలికులని విస్పష్టమగుచుండగా సోముడు శంభుదాసనికంటె బూర్వుడని వాదించెడివగుట నేలపడిచి సాముచేయుట వంటిది."

ఈగ్రంథముచేఁ బై వం. సు. గారియూహ ఖండితముగు

చున్నది. శ్రీకుమార్భూ అచ్యుతరావుగారు, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుత్తరీక, సంపుటము ౫-సంచి ౧౦-౧౧-౧౨ లో:-

ఇట్లుండి నిటీవల మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ వంగూరి సుబ్బారావు పంతులుగారు నాచన సోమనాథునిగూర్చి మఱియొక కాసనము వెలి పుచ్చిరి. తమకాసనమునకును వీరభద్రరావుగారి కాసనమునకు నించుక భేదమున్నదనియును దమకాసనమందు “రసాభ్రనయనేందుభిః” యనుపాదము కానవచ్చుచున్నదనియు వారు నుడివిరి. వారియభిప్రాయమును గుఱించి సువల్లభేభ రే 27-10-1914 ది సంచికను జూచిన సంపూర్ణముగాఁ దెలియును. వీరిపాదమే నిజమైనచో నాచన సోమ నాథకవి కా. శ. 1206 (క్రీ. శ. 1284 సం॥) నాటివాడగును. అనగా నెఱ్ఱాప్రెగడ కీయన సుమారేబది సంవత్సరములు వెనుకటి వాడగును. ఈసిద్ధాంతమే స్థిరమైనయెడల బుక్కి రాయలకును విద్యా రణ్యులకును విద్యానిర్యాణమునకును జరిత్రకారులు నిర్ణయించిన కాలము తప్పకును. వీరందఱు సుమారేబది సంవత్సరములు వెనుకకుఁ బోవలసివచ్చును. సోమనాథకవియును వారిమార్గము నేయనుసరింపవలసియుండును. వేదో విజయనగర రాజ్యోత్పత్తినిగుఱించి వ్రాసిన వ్రాతలన్నియుఁ బూర్వగా మార్పుకొనవలసివచ్చును. కావున సుబ్బారావు పంతులుగారు ప్రకటించిన కాలనిర్ణయము తిప్పని నిరసింపక పునర్విచారణీయమగు సంశయముగా భావింపవలసినదని నాయభిప్రాయము. సోమనాథకవియు విద్యారణ్యులవారును నెఱ్ఱాప్రెగడ యుఁగించెము హెచ్చురిస్తగాసమకాలికులనియే నాయభిప్రాయము

అని వ్రాసియున్నారు. బుక్కరాయని పైకాసనము పూర్తిగా నాలోచింపవలసియున్నది. కావున బుక్కరాయని వంశము విచారితము. వ్రాసినలేఖమాలలోఁ బ్రకటింపఁబడిన కొన్నికాసనములవలన వీరివంశములు లేర్పరింపనగును:-

ప్రాచీన లేఖమాలలో రెండవ హరిహరరాయల శాసనములు రెండుకలవు. ఒకటి, శా. శ. ౧౩౧౭ ధాత సం॥ మాఘ శు॥ పూర్ణిమనాడును రెండవది, శా. శ. ౧౩౨౧ పౌమాదిసంవత్సరమునను అనగా క్రీ. శ. ౧౩౩౫-౧౩౩౬ సంవత్సరములలోను గ్రమముగాఁబుట్టినవి. రెండవ సంగముని శాసనముకడు కలదు. ఆశాసనము శా. శ. ౧౨౭౮ దుర్ముఖ సంవత్సరములోఁ బుట్టినది. అనగా, ౧౩౫౬ క్రీస్తు శకము. పై శాసనములకును నిశాసనమునకును సంవత్సర

ములు సరిపోవుచున్నవి. ౧౩౫౬ వ క్రీస్తు సంవత్సరము దుర్ముఖ సంవత్సరముకాగా హరిహరుని రెండవశాసనము (౧౩౬౬సంవత్సరమునదిప్రమాది సంవత్సరమునఁబుట్టెగాన) యీసంవత్సరముల లెక్క సరిపోవుచున్నది. అదియటుండ బుక్కరాయని ప్రకృతశాసనము 'రసాభ్రనయనేందుభిః' 'రసర్తు నయనేందుభిః' అను రెండు పాదముల పొప్పున నైనను దారణ సంవత్సరములోఁబుట్టినది. ఈరెంటికి నటు వది యేండ్లు తేడాకావున సరివత్సరముల లెక్క తేడారాదు. క్రీస్తుశకము ౧౨౮౪ సంవత్సరముకాని ౧౩౪౪ సంవత్సరముకాని తారణ సంవత్సరము. ఆలెక్కప్రకారము, లెక్కించుచు వచ్చిన రెండవ హరిహరుని శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరములు సరిపోవుచున్నవి. 'రసాభ్రనయనేందుభిః' అను పాదము పొప్పున నీశాసనము క్రీ. శ. ౧౨౮౪ సంవత్సరములోఁ బుట్టినదగుట బుక్కరాయనీకాలమునాఁగివాడనవలయును. ఈతనికొడుకు రెండవ హరిరాయలు క్రీ. శ. ౧౩౬౫—౬౬ లో శాసనములిచ్చినాఁడు కావుననాతఁడొకాలము నాటనుండవలయు. వీరి యీశాసనముల వలన నూటఁబదునొకండేమల విరాహముకానుపించుచున్నది. తండ్రికొడుకులనడుమ ౧౧౧ ఏడులు వ్యవధి యుండునా? మిగిలినవారి చరిత్రాంశముకూడ విశోధించును. ఇందియకాక. మొదటి హరిహరరాయలు రాజ్యమునకు ౧౩౩౬—౩౭ లలో వచ్చినటులును ౧౩౫౫ లో మృతి

నొందినటులు గానుపించుచుండ నాతని రెండవతమ్ముడగు
 బుక్క భూపాలుడు ౧౭౮౪ లో శాసనము లిచ్చినాడ
 నుట కేమిప్రమాణము? కావున 'రసద్దనయనేందుభిః'
 అను పాశమేయావరింపఁదగియున్నది. కావున నీశాసనము
 శ్రీ. శ. ౧౭౮౪ లో గాడిమిఁదనుటగో సరియములేదు.
 'రసాభ్రసయనేందుభిః' అనునెడ, 'అభ్ర' యను పదము
 ద్వేష్ట విఖ్యాతబృహస్పతిచో విచారించఁదగియున్నది.

సోమనాథ మహాకవి యగ్రహారము సంపాదించునాటికి
 మహా విద్యాంసుఁడై యున్నాడు. ఆవిషయమీ శాసనము
 సందిలి

..... పద్యము నుపేక్ష
 అన్య శిష్యురాలానా గుర్తించుతాడతనినే
 "ప్రభావకవత్పత్ర శ్రీ వాణీశివసంపదే"

అనుగ్రంథముచే స్థాపనయ్యడిలి. ఇట్టి విప్లవము అష్ట
 భాషల నొకటి యుండుమొదమకవితా సంస్కారమును నొం
 దుటకుఁ జాల వయస్సుండవలయునుగాన నాటికితఁడు పరి
 పూర్ణ కాలావసరముఁగాని చరమవయస్సుఁగాని యుండవ
 లయును. ఈతఁడు గ్రంథముల నొకరించినటులా శాసనము
 లోఁ గానరాదు. అయినను

"ప్రభావకవత్పత్ర శ్రీ వాణీశివసంపదే"
 అనియొకటవలనఁ గొన్నియుత్తమగ్రంథముల కించి
 నాడనుట తెల్లమే ఉత్తరిహరివంశము నాటిఁకొనింపఁబడి
 యెనా? యనునది యాలోచింపవలసియున్నది. ఈతఁడు

వసంత విలాసము రచించెనని వాచుకయున్నది. అప్పకవీయమున మూడవ యాశ్వాసమున, వసంతవిలాసములోనిదని క. అత్తలీ విటనాగరికులు | చిత్తమున వసంతకేళి చిగురొత్తంగా మొత్తములు గట్టితెచ్చిరిములైపు ఝల్లరులతోడియైటకొమ్ములో అనుపద్యము దాహరింపఁ బడినది. ఈపద్యమునై జయంతి విలాసము లోనిదని (గ్రంథ పుట. చూ) శబ్దారత్నకరము. కాని యీపద్యము నై జయంతి విలాసములోఁ గానరాదు. ఇట్టిపద్యమే యేతాప్రిగ్గడ హరివంశములోఁ గాననగు చున్నది.

క, అచ్చరలును సర్వభూనియిచ్చయెఱిగి కదిసిభక్తయెసఁగంగరయల
త్రోచ్చలితగంధసనిలసముచ్చయములముంచిరాటముఘముననెమ్మిక్
ఉత్తి. భా. ఆ ౭-౮౯

సోమరి యెఱ్ఱుచల పద్యము లొంకొండఁ బోలుచున్నవి. పైపద్యము సోమునిదే యనుకొందును. కాని యీవసంతి విలాస మెచటను గాన వచ్చుట లేదు. అప్పకవీయమున నాయాశ్వాసముననే యాదిపురాణములోనిదని

మ ఒకనాఁడిందుధరుండుఁ బార్వతియు వీలొర్యాసఁజేసె
న్నికటానేకననప్రదేశముల దైతేదేంద్ర కన్యాప్సరో
నికురుంబుంబుల పారిజాతకుసుమా నీకంబుపైఁజల్లుచు
ర్చకబాణంబుల కల్లనెల్లయగు సౌభాగ్యంబు శోభిల్లఁగన్.

అనుపద్యముదాహరింపఁడినది. ఈ పద్యమే 'సౌభాగ్యంబుతోనాడఁగన్' అని యుత్తరహరివంశమునఁ బంచమాశ్వాసమునఁ గలదు. హరివంశమునకు, ఆదిపురాణమును పేరున్నదో లేకయది వేఱుగ్రంథమో యెఱుంగఁదగియున్నది.

పాతభేదములు పెక్కులు కానుపించుటజేసి యిటులు మా
 తి యుండవచ్చును. లేక గ్రంథములు వేలువేటయినను నొక
 గ్రంథములోఁ జెప్పికొన్నపద్యములు కొండొక గ్రంథములో
 ననువదించుట తిక్కనాదులలోఁగాన నగుచున్నది. కావున
 నీపద్యమును నట్లయినదని తలఁపవచ్చును. దీనివలన సోమ
 నాథుఁడు వసంతవిలాసమునకు నాదిపురాణమునకుఁ గూడఁ
 గర్తయగుచున్నాఁడు. వానిసంగతి భవిష్యత్కాలమునఁ
 గాని యేఱుపటపరాదు. సర్వలక్షణసారసంగ్రహమున ' సా
 ముని వసంతవిలాసమునుండి ' క. అంజెదవుగాక ...అను
 పద్యము, ౧౯-౪౭ పుటలందును, క|| అత్తతివిటనాగరికు
 లు...అనుపద్యము ౧౪౮ పుటయందును గొలఁది మాఱు
 వులతో నుదాహరింపఁబడినవి.

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు సేకరించి కూర్చిన ప్రబం
 ధరత్నావళిలో వసంతవిలాసములోనిదని యీక్రిందిపద్య
 ముదాహరింపఁబడినది.

క. ప్రితేయప్రతిసీరసేనబలపెన్ బ్రవవసంతంబిల్లన్
 గానన్మీలితకోరకోరపరాగ ప్రాధికోవాగ్నిగను
 హలాసానవిహారపారమహిళా హంకార దోహదరస్తి,
 హేలాపల్లవహేతిఖండితమహా హేమంతసామంతిమ్మ.

గొన్ని ప్రకరణములలో నుత్తర హరివంశమునందు కొ
 న్ని స్వల్పస్థాలిత్యములు గలవు. దానఁజేసి యీతఁడీ గ్రం
 థమును బాల్యమున విరిచించి యుండవచ్చునను కొందును.
 ఉత్కృష్టకవి కవిత్వము బాల్యమునందునను నాటి తేరినది

గా నుండనగును. రాగల కవితాపరిపాకత నదిసూచింపఁ జాలియుండును. ఈవిషయము కాళిదాసుని ఋతుసంహారము నందును, దిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందును బక్కగాఁగాననగును. ఈవిషయమును గూర్చి యరవింద ఘోషుఁడు కర్మయోగియను తనపత్రికయందు వ్రాసినాఁ డు. కావున సోమనాథకవి యగ్రహారమును బ్రతిగ్రహించుటకు మున్నే యుత్తర హరివంశమును విరచించి యుండన గునని యూహింపవగును. గరిర—గరిగ సంచత్సరము లకు మున్నే యుత్తర హరివంశము విరచింపఁబడియెననితోఁ చెడిని.

ఏతాప్రకారము హరివంశము.

వేమ భూపాలుఁడు, క్రీ. శ. గరితర మొదలుకొని గరిగం దాఁడఁ బరిపాలించిన వాఁడు కావునఁ దత్కవియ గు నీతఁడును దర్శిమకాళికుఁడు. వేముఁడు తనను నవిన యంబుగా నర్పించి యిట్లనినాఁడట.

గా. నాతమ్మందు ఘనండు మల్లరథినాథుండు నిన్నాతత
 శ్రీతోడన్ సముచ్చేయజేసి యెలమిం జేపట్టి మాకిచ్చుటన్
 జీతోమోదమెలర్చ రామకథ మున్ జెప్పించి యత్యుత్తమ
 భ్యాతింబొందితి నింకనుండనియనే గా వ్యామృతస్వాదనన్.
 పూర్వ. భా. గ. ఆ.

కావున హరివంశరచనకు వెనుక రామాయణము విరచింపఁబడినది. సృసింహపురాణమునందు:—

ఉ. ఉన్నత సంస్కృతాది చతుర్థోక్తపదంబులఁ గావ్య కర్తవై
 యెన్నికి మైఁ బ్రబంధపరమేశుఁడనంగ నరణ్యపర్వతే

పోన్నయ మంధ్రభాషనుజనోత్సవ మొప్పగ నిర్వహించి తా
నన్నయభట్ట చిక్కకివి నాథులకొక్కన భక్తిశింపున.

౧. ఆ. ౧౭.

అని మాత్రముండుటచే సృసింహపురాణముకన్నమున్నే
యరణ్యపర్వశేషము విరిచింపఁబడియెనని తెలియనిగును.
పైరెండు గ్రంథములకుఁ గ్రింది రెండు గ్రంథములకుఁ జౌ
ర్వాపర్యము లేవలయును. చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు,

ఈమహాకవి లొలుత రామాయణమును పిమ్మట హరివంశమును
రచించి పోలయ వేమాకెడ్డి కింకీతమును కావించెను. ఆనంతరము
భారతారణ్య పర్వశేషమును రచించి ప్రిబంధ పటమేశ్వరుడన్న
విరుచమును పెడిసెను

అని చెప్పి దీని కుపోద్బలకముగా సృసింహపురాణము
నందలి, 'ఉ॥ ఉన్నత సంస్కృతాది' యను పద్యము
నుదాహరించిరి. ఇందలి మొదటిపాదమున రామాయణము
ను సర్థము క్లిప్తముగా గోచరించుచున్నది. కాని హరివం
శమునురచించినట్లు లేదు. కావునఁ దొలుత రామాయ
ణమును సరణ్యపర్వశేషమును లేక యరణ్యపర్వశేషమును
రామాయణమును బదంపతి సృసింహపురాణమును దరు
వాత హరివంశమును రచించినాఁడని తెలియఁదగియు
న్నది. శా. 'నాలమ్ముండు'...అనుపద్యమున సృసింహ
పురాణము అరణ్యపర్వశేషముల ప్రసంగములేల లేవని శం
కింపవగుఁగాని కవి తీర్చవచ్చినఁ జెప్పికొనును. లేదేని మా
నును. ఇంతియకాక యీరెండు గ్రంథములు వేమునకు

సంబంధించినవి కావు; కాన వాని యుబుసు దానలేదు.
చదలవాడ మల్లయ్య:—

సీ. ప్రిథిభతో నారణ్య పర్వశ్రేష్ఠముజెప్పెఁ
గవులకుఁ జెవులపండువలుకాఁగ
నల్లకభవువచో వైఖరిరామాయ
ణంబునాంధ్ర ప్రబంధంబుఁజేసె
నారసింహుని పురాణమొనర్చె హరిమెచ్చి
సన్నునెన్నఁడు చూచినాఁడవనఁగ
ప్రాడిపై హరివంశ భాగముల్ రెండును
రచియించె సభలందుఁ బ్రాజ్ఞులెన్న
ఆ. దురితహరుఁ బ్రబంధ పరమేశ్వరుని జెవ
ల్వాడనిలయు నాడు వంశకర్త
ధన్యమూర్తి శంభుదాసు నెత్తాప్రేగ్గ
డను మలింప బ్రహ్మకును చరంతె.

అని చెప్పటచేఁ గొందఱు యేతాప్రేగ్గడ రచించిన గ్రం
థముల పౌర్వాపర్యమును బై పద్యములోని రీతిగాఁ దలం
చుచున్నారు. పైనా యూహయు దీనితో నై క్యమగుచు
న్నది. కాని పద్యక్రమముననుసరించి కాలక్రమమును నను
సంధించుట లెస్సగాదు. ఇంకను నీవిషయము యోజింప
వలసియున్నది.

పై యూహనుబట్టి యేతాప్రేగ్గడ తుట్టతుదకు అనగా
పై మూఁడు గ్రంథములు విరచించినతరువాత హరివంశమును
రచించియుండును. వేమారెడ్డిని వర్ణించిన పద్యముల వలన
నాతఁడును తిరువూర్తి వయస్కుఁడని గ్రహింపనగునుగాన
నాతని పరిపాలనా చరమవేళయందు అనగా క్రీ. శ. ౧౩౪౦

౧౩౫౦ సంవత్సరముల నడుమ విరచితమని యూహింతును.

పై నూహించిన యూహాలవలన నాచీస సోముని యుత్తర హరివంశమును జూచియే యేతాప్రగడ హరివంశమును రచించి యుండును. ఈవిషయము నింకను రాధాంతము చేయఁదగు ప్రమాణములు దొరకమి విరమించు చున్నాఁడను. నాచనసోముని యుత్తర హరివంశమును నేతాప్రగడ హరివంశము నొకేతూటి గ్రమక్రమముగాఁ జదువుచుఁ బోవఁగా సోమననే యెఱ్ఱన యనుకరించినటులు నాకుఁదోచినది. విద్యాస్నాతకులు సత్యమునకు నిశ్చయకులగుదురు గాక. అముద్రిత గ్రంథ చిత్రామణి యందలి చాటుపద్యములలో

ఉ. నాచనసోముఁడె.....పై
శాచకులొప్పపుండయిన జక్కుల యెల్లయ రాచ నెంగనిక
గాచిన వీరితెల్లుల.....నన్నయ భట్ట.....
రాచకవిత్వబాధ పడరాదు పరానుశింపుడవమా!

అని యీతప్పవద్యమొకటి కలదు. దీనినేమేని యుపయుక్తమగు చరిత్రాంశముండనేని విజ్ఞులు ధృటింతురుగాక!

సోమనాథుఁడునియోగిబ్రాహ్మణుఁడు.

ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు, ఆంధ్రవాఙ్మయమునకును మహాపకారము చేకూరించిన నియోగి బ్రాహ్మణ వంశములో నీతఁడు పుట్టువుచెందినటులు, ఆ యాయుకపులవలనఁ దెలియుచున్నది. కొందఱితని వైదికుఁడనఁ జూచుచున్నా

రుకాని.

“నాచిరాజునిసోము”

అనిజగకవియు

“నాచిరాజునిసోము”

అని పెనవీరనయు

“నాచిరాజు, సోము”

అని కూ. తిమ్మకవియు

చ. “నాచిరాజుసో, మన...మత్తులచంద్రుల”

అని కోవెల గోపరాజును

కొండాడిన కతమున నీతఁడు నియోగియనియే వ్యక్తమగుచున్నది.

నాచిరాజునునీతఁడు అమరకోశమునకుఁ గర్ణాటక భాషలో గొప్ప వ్యాఖ్యానమును రచించినటులు తెలియనగుచున్నది. అతఁడు ౧౩౦౦ క్రీస్తుశకమునాటివాఁడు. అతఁడి సోమనాథునితండ్రి యేమో పరిశీలింపవలసియున్నది. అతఁడు (౧) సై నుఁడనియు (గాన నగుచున్నది. అంతిమాత్రమున నతఁడితనికిఁ దండ్రిగాఁడనుకొనరాదు. ఆకాలమున నిచ్చవచ్చినటులు మతములు స్వీకరించుట యాచారముగా నున్నటులు పోలుపనఁద్ర్యడినిగొవున నిది విరోధింపదు. కర్ణాటకభాషాభిజ్ఞుల సాహాయ్యమున నిది పరిశీలింపఁదగియున్నది.

(1) See. Kanarese literature. P. 84. The heritage of India series.

వైరివర్గంబులయు సహవాసరూపుడు
సూచిమునిశక్తికంతయుఁ జోష్యమంది.

ఆదిపర్వము.

స. వానియుమోత్సంగి నల్పిలసారంగ
ముగుదనాలఘాల యూపశతము
పొగ్గిగ్వంశంధుర బహుగంధసాన్నాఘ్య
మాగ్నిగ్రము న్యువ్వగాశ్రయించు
సుత్రానుసంధూయహాసాహజికం
హాని యమయోటజాదిరంబు
సంకుశప్రపవిత్ర పననోష్ఠ్యలత్రేత
గురుమర్దనశ్చేచాంశికంబు

తే. సంతతప్రహృద్యసస్పృశికంబు
పరిమయోగిని రాక్షసపాక్షికంబు
హస్తీహస్తాచ్యుతహస్తాచనసంబు
కాకాకానసంబు చూర్య నెదుర

౨-౧౦౮

సీ. సవనవేగపీఠ పాపపాగంబుల
సడియకంకగ్రాహిణి సామజములు
పూజార్థనియమిత పుష్పనాభిలషై
మధుకంబులఁజోపు మర్కటములు
అవస్థాసన్నపర్యంత నిర్మలతకై
కాసారములఁగామ కాసరములు
నిజనిజోటబభాగసవారసీమలఁ
జౌరకకావలియందు సూకరములు.

అ. గలిగికంక్షక కిన్నులపండువై
చెలుపుమిగిలెఁబూర్ణ కలశవిగళ
దాలచాలవారిహరి తిస్మనిరార
కాశ్రమంబుబదరికాశ్రమంబు.

ఉ. హరి. ౨-౧౦౯

ఈ పద్యము లాశ్రమవర్ణనపరిములు. పైపద్యమునందున్న భావగాంభీర్యముక్రిందపద్యమునలేదు. మొదటి పద్యముననే పాదమునకాపాదము తీరిచిలేదు. నన్నపార్థుడు పద్యమును బదములతో సాగసుగాదీర్చి బ్రయశింపలేదు. భావమునకై పదములగొనితెచ్చి భావమెట్లేగునో పదముల నారీతిబంపినాడు. ముందు.

శ్రవణసుఖంబుగా సామగానంబులు సరవెడు శుకిముల సచువు దగిలి కపిలకింసుచుండు కరులు.

భావమువెంటఁ బదములెటులు పరువిడిసవో ! సోముని పద్యములో చెక్కినటులెచటికచటికి విజిగి వీఁగులాడుచున్నవి. పదములు భావమునకై వెదుకులాడుచున్నవి. మొదటిపద్యమున.

కరికరితలచ్చాయఁ చచ్చికిరాంబుకణముల చల్లనిగాడ్పాన పడి వానిఁజెంది సుఖంబున్న సింహములు.

అని యుక్తిసహముగా వర్ణింపఁబడియుండఁగా సోమన

హస్తీవైతిహ్యహ్యపంచాననంబు

అని వ్రాసినాడు. నన్నపార్థుని పద్యముఁజూచియే సోముఁడీ బదిరికాశ్రమవర్ణన మొనరించియుండును. మొదటిపద్యము హేతువులచేఁ జెలఁగుచుండఁగా మిగులు పద్యముల నట్టివేవియులేవు. ఆయాశ్రమంబుననుండు వృక్షములు గాలితాఁకుచుచేఁ బడిపోవుచుండఁగా వానికొనల నేనుగులు జడియకుండఁగఁ బట్టుకొనుచున్నవట. ఆయే

ఈశ్వరునిఁ బూజింపఁజెచ్చుకొని జాగరూకతతోఁ గ్రుచ్చి
న పూలమాలికలపై వ్రాలు తుమ్మెదలఁ గ్రోతులు పో
ద్రోలుచున్నవట. పెంపుమగ్రోతులకంట నీగ్రోతులీ బద
రికాశ్రమమునఁ బట్టజాలనోఁ దిరుగులాడు చున్నయవి.
సన్నుతు మునిశక్తితో గాఢాశ్రమమున శాశ్వతికవిరోధము
లుకల జంతువుకొండాండ స్నిగ్ధములై యున్నవని వ్రాసె
నాఁడు. ఈతిడ్డట్టి హేతువును వక్కాణించినాఁడుకాదు.
గ్రోతులకేమేవిఁబట్టి మధుకరముల నావలికిఁద్రోల మప్పి
నారేమో ! ఇది యిటుండఁ బూజార్థనియమితపుష్పమా
లికలపైఁ గుమ్మెదలు మూఁగుట స్వాభావికమయినను
ఈశ్వరునిఁ బూజించు పూవులయందు మధుకరములు
మూఁగుట వానినిగ్రోతులు పోద్రోలుట అనియనుట య
నెఱిచితిముగానున్నది. ఈవిషయము సన్నె చోడుఁడెటులు
వ్రాసినో చూడుఁడు.

శ్రీ దేవీగమ్యశ్రీగు లింపకుండు

నెహ్రూగొనివేచి సుడియొత్తెప్పురలచే

బొడముచుప్పాడిపాలి వోవకుండ

దడచిహ్నమున మేయెరలిపద్మిని మేన
 మొలలెంచుమధుమద మొలుకుతుండ
 మేల్కొనిగోమిని మెలగిమైమురిసిన
 బొదిగొన్నయకరువు సెదలకుండఁ

గీ. దెలిసిజక్కనలొంగొంటిఁ గలయందారు
 కలకలంబునగేకులు గెడలకుండ
 మున్నకొనినచ్చిగణికాన మూహితోడ
 గిరిజపూజించెఁబసిఁడి తామరలవరదు.

కుమా-3-3౫౧

ఇంతియకాక దున్నపోతులు, కాదు, అడవియనుములు
 అవబృథన్నానసర్వంతి నిర్మలతకై కాసారములఁ గాపాడు
 చున్నవట. అటుపిమ్మటసవి యన్నియుఁ గాసారమునంత
 యుఁ దామై యనబృథన్నానమొసర్చి పాడుచేయుఁగాఁబోలు
 ఇటమీఁదిఁ బందులువచ్చుచున్నవి. తమతమ పర్ణశాలల
 దొడ్లలోఁ బెఱుఁగు నెవ్వఁడై రులోఁ జొరక కాపు కాయు
 చుండెనట. ఇవన్నియుఁ గన్నిలపండునై చెలువు మిగిలె
 నట. కవి మనకు బదరికాశ్రమమును మిషచే నెట్టిఘోరసం
 దర్శనముచేయించినాఁడు! ఇంతియకాక మూఁడుసీసములు,
 కొండవీటిచేద్రాసు సంతతియొక వచనముచేతను బదరి
 కాశ్రమమును వర్ణించి కవి తృప్తిపడినాఁడు. తిక్కన విరాట్
 పర్వమున సంస్కృతకవి సంప్రదాయానుసారముగా.

“చని వివేకరహితు హృదయంబునుంబోలెఁడమోదూషితంబు
 నుచవగ్ధవనితాక్రేమంబునుంబోలె దుర్నిరూపంబును, ఘోరాటవీ
 భాగంబునుంబోలె నిర్మనుష్యంబును—”

విరా-౨-3౨౫

అని యొకవచనము వ్రాయఁగా నీతఁడును దానిననుసరించి చాలవచనములు వ్రాసినాఁడు. వానిలోనొక వచనమును నీయాశ్రమము పంచికొన్నది. చూడఁడు.

వ. మఱియుం దదాశ్రమంబు వలూహకంబునందోలఁ గలకాస్పదంబై కుంజరంబునందోలఁ గుంభాభిరామంబై చంగస్థలంబునందోలఁ తైలూపశతమయ్యలై యింద్రపంబునందోలఁ నైరవతరుచి రంభై తగుణీముఖంబునందోలఁ దులకవిరాజితంబై పరమయోగి హృదయంబునందోలఁ మోక్షనిలయంబై పారావారంబునందోలఁ నవ్యుతోత్పాసన స్థానంబై మహాభారతంబునందోలఁ శలపవృక్షనాథంబై గగన్దంబునందోలఁ ఋక్షగణాంకీర్ణంబై కర్ణరంభంబునందోలఁ శిల్యాగ్రస్థలంబై వేటక్కితఁబంగున కటచూడఁజూపఁబొందుకుండుగి రంబులంబై వచ్చిన స్థానంబై యౌష్ఠ్యపుండరీకంబునందుండగి రాజ్యవియనిధానంబై రామదానోహరంబునందుండగి వైకృతీకృత కలకంబునంబై పరిపుష్పవాజినీకంబునందుండగి సంతతాహవనీయాహనమహిమంబై గంగచ్ఛనివాసంబునందుండగి విష్ణుపదావనమూలంబై వెండియు నొక్కించుచుండున బుద్ధసిద్ధాంతసంశ్రయంబై య్యను నజనవాసస్థితిన్బంబై పుణ్యజనేశ్వరనివాసంబై య్యను యమనియమశంఖంబునంబై కంఠై సమిద్భారధురీణసంకులంబయ్యను నక్షమాలాభౌతిశయంబై యొప్ప నపహంసరీకాక్షుండు తలకంబునంబున హృదయంబు ప్రియంబునం బెనంగొన సాయంతన సమయంబున

౨-౧౧౦

ఈవచనములు బొలుండు మొదలయినవారిఁజూచి నేరించి రచింపఁబడినవి. ఇట్టి వచనములు భావపుష్టిలేక శిరోవేదనాజనకములగుఁగాని కవితాకళ కెంతమాత్ర ముపయోగపడవు. ఆశ్రమములవర్ణించు ప్రతికవియు నీరీతినే వర్ణించుచున్నాఁడు.

పై సన్నపాద్యుని పద్యమును గొంతకృత్రిమముగాను
 న్నది. ఆపద్యమునకు హేతువులు కలవు. మునిశక్తివలన
 నటులుండుటకు. గానము, గాఢ్యనాన, నెవ్వరియన్నము
 తినుట యనునవిమఱుండు. మునిశక్తియెక్కుమగాన నది
 తొలిహేతువు. మిగిలినవి రెండవహేతువు. ప్రకృతిసిద్ధము
 కాదగు నీరెండవ హేతువుకంటె బ్రహ్మహేతువుకే కవి
 యాధిక్యము తెచ్చిపెట్టినాడు. ఏలన ఆశ్రమ వ్యసమువలన
 నాయాశ్రమపతి శాధిక్యము గూరుపవలయుగదా. దాన
 మునిశక్తికే గౌరవముకూరుపవలసిన గౌరవము కవికిగావ
 లసివచ్చింది. దీనికి మార్పుకలనదగిన యీక్రంది జ్ఞోకములు
 నూడును.

రవేచ్చయూ ఖైరభితాపిలోభృశం

వివహ్యమానోపహ తస్తిపాంసుభిః.

ఆవాఙ్మూఖోజిహ్వాగతిః శ్వసక్మహుః

సజీహయూచ్యతేనీషీదతి.

౧౩

త్యిషామహత్యా హతవిక్రమోద్యమః

శ్వసక్మహుర్ద్విరవిహరితాననః.

నహ స్త్యరూరేఽపి గజామ్మశేత్వరో

విహోలజిహ్వశ్చలితాగ్రేనచః.

౧౪

విశుక్లంకంరాహృతి (నీ) ఖీకరాంభసో

గభస్తిభిర్భానుతుతోఽనుతాపితాః.

ప్రవృద్ధతృష్టోపహతాఽలాఢ్ధన్

నచంతినోకేసరిణోఽపిచిభ్యతి.

౧౫

హుతాగ్నిక లైప్సవితుర్గభస్తిభిః

కలాపినోక్తాస్తశరీరచేతసః.

చబోగినం గుని సమాచ వానం
కొంపచక్రము నివేశితానం.

౧౬

...
నివస్యతా తీర్ణతరాంశుమాలినా
సమాచ తోమోచ్చింతాభితాపితా
ఉత్పత్యతే తస్మాత్తస్య భోగినః
ఫణాతప్తస్య తపోనిషీపతి.

౧౮

...
చక్రప్రభో ఛస్య సరోమణీశ్వరః
విశ్వవిద్యోవ్యయోగీశ్వరః
హిగ్నిసూర్యాపతాపితాఫణి
సహ ముంధూకానులం పృథుమిలం.

౨౦

బుతుసంహారము-౧-

ఈ భావములు కొంచెముగా స్వభావము సతిక్రమించు
చున్నను బ్రకృతిగాఁ గూడ నుండవచ్చునని యొప్పింపఁగల
శిల్పము వీనియందున్నది.

ఒక మంచివస్తువును గాని లేక తనకించిన యేవస్తువునై
నఁగాని చూచినపుడు దాని సనుకరించుటయో దాని కెక్కు
డుగాఁ గూరుపనెంచుటయో మనుష్యునకు స్వాభావికము.
ఆదికవులను దరువాత కవులందఱునుకరించుచునే యుండు
ను. 'కవికులగురువ'గు కాళిదాసుఁడాదికవియగు వాల్మీకి
ని వ్యాసునిఁ బరహర్ణముగా సనుకరించినాఁడు. అనుకరించు
టయేకాదు. వారి శ్లోకవాదములనే మాఱికొన్నాఁడు. ఐన
నేమి? కూరువునేరువుచే గ్రోత్తశ్లోకము లేయిసవి కాని
ప్రాబడలేదు. ఒకే వర్ణన సనుకరించు వర్ణనలటులుండవల

యుగాని యనుకార్యమునకు సరిగానో కొలదిగానో
యుండరాదు. సరిగానుండిన భావచౌర్యమందురు. కొలది
గానుండుచో నశక్తి తేటపడగలదు. కావున ననుకరణముల
ననుకార్యములకంటె సధికరణము చిప్పిలు నటులు వ్రాయ
వలయును. నన్నయతిక్కనల ననుకరించినవారు చాలమం
ది కలరుగాని యాదికవుల తరువాతి వారెవరును ననుకా
ర్యముతోదులతూగునటులు వ్రాసినారుకారు. కావున
నే యాదికవుల భువనోపజీవ్యులగా విమర్శకులు తలంచి
నారు. కవికంతాభరణము నందు టేమేద్రుడు వ్యాసభగ
వానుని భువనోపజీవ్యునిగా వక్కాణించినాడు.

శ్లో. ఇదంకవివరైస్సర్వైర్వాఞ్శాన మపజీవ్యతే
ఉదయంప్రేక్ష్యభిర్భృతైరభిజాత ఇవేశరవః. (ద్వితీయః సంధిః)
అనుకరించుట చాలఁ బ్రాచీనకాలమునుండి వచ్చుచు
న్నది. వేదవాఙ్మయమునందే పెక్కులు చూపట్టుచున్నవి.
క్రమముగా శ్రుత్యర్థమునే భాషాగ్రంథములలో ననువదించి
నారు. చూడుడు.

యదేతన్మండలం తపతి తన్మహదుక్తింతాఋచిఃసంఘాంతాః
థ యదేతపర్చిర్దీప్యతే తన్మహావ్రతం తాని సామాని ససామ్నాంతాః
తోఽథయవపతస్మిన్ మండలేపురుషః సోఽగ్ని స్తాని యజాం
షిసయజాషాం లోకానైవత్రయ్యేవ విద్యా తపతి.

శ్లో. ఏతద్యన్మండలంథే తపతి దినకృతస్తాఋచోఽర్చింషియాని
ద్యోతస్తేతాని సామాన్యయమపి పురుషమండలేఽణుర్యజాంషి
ఏవం యంవేద వేదత్రయమయమయంవేదవేదీసమగ్రో
వర్గః స్వర్ణావర్ణప్రకృతి రవికృతిః సోఽస్తునూర్యఃక్రియేవ
మూర్యతకమ్

ప్రబోధ చంద్రోదయ నాటకమున నుపనిషత్తులే శ్లోక
రూపమును దాలించినవి. తే మేంద్రుడు వ్యాసుని భవనో
పజీవ్యునిగఁ దలచి నటులు కావ్యమీమాంసయందు
రాజశేఖరకవిరాజు వేదిము సకలోపజీవీయని

శ్లో॥ నమోస్తు ర్విశ్వే శ్రుయే శివాం దుహన్తి కలవే
బుగ్గయశాస్త్రకారాశ్చ కసియశ్చ యథామని॥

ఇటులు చెప్పినాడు.

భవనోపజీవ్యుడని వ్యాసునిఁ జెప్పటకుఁ గారణముగా
తే మేంద్రుఁడొక శ్లోకము చెప్పట చూచికొందఱు

క. ఆమూల్యం పద్వములఁ

నామాన్యఁడు మడుపు గనుఁగు నిసికొని క్షిప్తి

కాముఁడలచి క్షిప్తి సు

కహనమో లయిన పొంటి ననుఁగు క్షేంద్రుని

అ? యప్పకవి చెప్పినటుల నొకసార్వభౌమ భవనోపజీవ్యు
నిగఁ దలంచుచున్నారు. అదికీపులుమూపురు సట్టివారి. చా
లమంది యీయసుకరణములఁజి చి భావచోర్ణమని యను
చున్నారుగాని తే మేంద్రుఁడు తన కవికంతాభరణమందు
తాను అమరుషుని అనుకరించినటులుఉదాహరించుకొనినాడు
కాంచుడు:—

యథాలమరుకస్య:—

గంభీర్యం యదనామనిశ్చిత మహాగంతాః క్షిప్తియన్తిరా
ద్వితాక్షేద దినాని త్రితు భవాక్ పత్యామి యాపన్ముఖమ్
సంసారే సుతికాప్రణాల్పగళద్వారాసమే జీవితే
కోటానాని పునర్న్యాయ సహ మమ న్యాగ్వా న వా సంగమః.

యథామమః—

హంహా స్నిగ్ధ సఖే వివేక బహుభిః స్యాహంఽసి పుష్కల్యయా
గంతవ్యం కతిచ్చిదాని భవతా నాస్మత్సకాశాత్ కవ్చిత్
త్వత్సం గీన కింఽమి నన్మమరణోచ్ఛేదం గృహీతత్వరః
కోబానాతి పున స్వయా సహమమ స్యాగ్వా న నా సంగమః.

ఇటులుదాహరించికొనుటచే నితఃకుకరణము నెంతయూ
దరించువాడో తెలియచగును (౧) కాని యనుకరణమంత
మంచిదికాదు (౨)మన యీనాచిరాజుని సోమనాథుఁడును
సన్నయభ్యర్తకు సనుసరించినాఁడుకాని శైలీ సాందర్య మా
త్రబద్ధుడై నెటవేలలేకపోయినాఁడు.

పుష్కల్యయా సహమమః.

పద్యముల సనుకరించినటులనే మనకవులలోఁ జాలమం
ది మధ్యకవులు, ఆధునికులును బ్రబంధమును సమగ్రము
గాననుకరించు నలవాటు పడినారు ఇది సుస్మృత వాఙ్మ
యముగండి జనించి యంటు జబ్బువలె వ్యాపించితి.
నూనవులును నిది చాలఁబ్రకృతియేయయియున్నది. ఇంతి
యకాక మనలో నొకఁడొక వాణిజ్యముగాని వ్యాపారము
గాని చేయుటో నెల్లరును ఆవాణిజ్యమును ఆవ్యాపారము
నాచరించి వారు పాడయి, ఆవాణిజ్యవ్యాపారముల నాచ
రించిన మొదటి వానినిఁగూడఁ బాఠానరించి దేశమును
బామనకుఁ దెచ్చుచున్నారు, తెచ్చినారును.

గ తామకుట్టనమున, ౩౧, ౩౨, ౩౩, పుటలుచూ ౨ కావ్య
మీమాంస-౧౨ అధ్యాయము

రఘువంశకుమారసంభవములఁ గాళిదాసువ్రాయఁ
 గాఁ జెక్కుల్పట్టివి పుట్టినవి. తరువాతఁ గొంతకాలమునకుఁ
 గొలఁది మాఱుపుతో భారవి కిరాతాద్వనీయము వ్రాయఁ
 గా మాఘుఁడు దానికంటె బిగువుగా శిశుసాలవధమును
 వ్రాసినాఁడు. దానికంటె లవణి మేఱయు నటులు క్రీహర్షుఁ
 డు నైషధీయమును రచించినాఁడు. ఇటులొకే రీతిఁ గావ్య
 ములఁ గొఱుకరాని కొఱుచులనుగాఁజేసి నైచుట భాషకు
 సంతృప్తినిఁగూర్చుచుటగాని మఱొందుకాదు. సంస్కృత
 వాఙ్మయమును మనము కన్నులారఁ జూచుచున్నారము.
 ఎటులనుండినదో యెఱిఁగినారము. ఇప్పటికిని బూర్వప్రబంధ
 ములనే యనుకరించు సనేకగ్రంథములు పుట్టుచున్నవి. ఇవి
 భాషకు నాశకములుగాక మఱింకేమగును. సంస్కృతివా
 ఙ్మయము సర్వతోముఖివ్యాప్తము కావునఁ గావ్య
 గ్రంథములు కొన్నియిటులయినను, విజాతీయములగు గ్రం
 థములు వేనవేలుదయించినవి. నాటకములఁ దొలుదొలుత
 వీరశృంగారాది రసములలో భాసుఁడువ్రాసినాఁడు. ఆశృం
 గారరసమే మొనమొన్నటి వేఁకటాధ్వరివఱకుఁ బెచ్చునెఱిఁ
 గినది. వీరరసము వట్టు వేణీసంహారముతో సంతరించినది.
 కల్పన శూద్రకుని (1) మృచ్ఛకటికముతోఁ దుదముట్టినది.
 తరువాతఁ గొంతకాలమునకు వేదాంతనాటకముగు ప్రబోధ
 చంద్రోదయము వెడలినది. దానితరువాత సట్టినాటకములనే

౧ భాసుని “దరిద్రచారుడతము” దీనిక మత్యకగాఁగాన్య
 బడుచున్నది.

శములు విద్యాపరిణయము, భర్తృహరినిచ్చేదము, సంకల్ప సూర్యోదయము నైతన్య చంద్రోదయము జీవానందము లోనగునవి వెలువడినవి. కాని యొక్కడేని క్రొత్త తొవ దొక్కు స్వాతంత్ర్యము కలవాడుదయము నొందలేదు. ఇటులు భావ రసము పీల్చిగా మిగిలిన చెఱకు పిప్పియై పోయినది.

ఈరీతినే తెలుగు కవులును, పోయిన పోకై కవితాకళ ను బాడునకు దెచ్చినారు. ఆదికవులలో నీవ్యాధి యంత గా వ్యాపింపలేదు కాని మధ్యకవులలోను, ఆధునికులలో ను నెవరూను వ్యాపించినటులు వ్యాప్తమయినది. తెలుగు ప్రబంధములలో నొక ప్రబంధమును జూచినఁ జాలును. కొంక్షాక ప్రబంధమును జూడనక్కఱలేదు.

మధ్యకవులలోను ఆధునిక కవులలోను జాలమంది కవులు ప్రబంధములు వ్రాసినను అయిదొలుగంటలలో దెలుగు ప్రబంధముల నన్నింటిని దెలియవచ్చునని చెప్ప వీలుగాఁ జేసినారు. ఈప్రబంధములకు సంస్కృత కావ్యములే మాతృకలు. వానిలో శిశుపాల వధమును నైషధీయమును ముఖ్యములు. ఇవి యాకాలమున మహాకావ్యములని మూలమ్రోగినవి. అందఱు వానినిఁబఠించుచుండిరి. లాక్ష శిశులందఱు పఠనపాఠనములలో నాదరింపఁ బడుచున్న కొన్నిమేలు గ్రంథములఁ జూచి తత్తత్ప్రశ్నోకములకు సరిపో

లు నటులుగా లక్షణముల రచించిరి. వానినిఁ జూచికవులం
 డిటును ఆయాయికావ్యములలోఁ గల వర్ణనల పట్టికల వల్లె
 నైచి యారీతినే తమతెలుఁగు కావ్యముల వెలయించినారు
 మనుచరిత్ర ప్రబంధములలో మొదటిది. తరువాతిది కవిక
 ర్ణరసాయనము. మొదటిదానికన్న రెండవది వర్ణనలలో గ
 ట్టి బిగినది. నాటినుండి నేటివఱకు నున్న ప్రబంధము ల
 న్నియు నొక మార్గముననే పోయినవి. రసములలో శృంగా
 రరసమును గొంచెమేని బెసకక మేఘుననుసరించు మోటువు
 వలె సంస్కృతకావ్యములలో వర్ణింపఁబడిన శృంగారరస
 మునే యనుసరించింది. కాని మిగులు రసముల మాట తె
 లుఁగు ప్రబంధములకుఁ దెలియఁదనినను దప్పలేదు. ఈరీతి
 మధ్యకవుల కాలమునుండి యాధునిక కవుల వఱకు తెలుఁ
 గు భాష ఒకే తిరుగలియందు నలిగి నలిగి జీవావశిష్టయై
 యున్నది. గొప్పకవులు కాదగు వారుకూడ నీదుస్థానున
 రణము వలనఁ బోయినమార్గముననే పోయి నేరును మాపి
 కొన్నారు. ఒకేబాటను బడిపోయినను అభినవరుచి పుట్టిం
 పలేక పోవుటచే వారి పేరులు మాసిపోయినవి. మంచన
 తన కేయూరబాహుచరిత్రమున

క. ఏరసమున నెవ్వఁకుప్పియుఁ

దారసమునయందుఁ బోల్చి యభినవరసవి

స్తారము పుట్టించిన మును

జేరినదెస విడిచి మనము నేరునవలకు ౨-౩౬

అని వ్రాసినటులు అభినవరుచివిస్తారము పుట్టించి మన

ములదమతమ కావ్యములకై మరలజేయుచవి గ్రంథములుకాని మిగులునవి యేలయుపయోగించును ?

కవితాశాస్త్రమునకు హేతువు

భాషానాశమునకు ముఖ్యమైన హేతువు దుష్టమగు సనుకరణమే. సంస్కృతవాఙ్మయమున మంచిగ్రంథములుండగా నాంధ్రకవులు విశృంఖలులై దుష్టమైన శృంగారమానే పాడుతే లినేయనుకంపగా భాష కొంతవట్టు పాడుకావుటకు బీజము. తరువారలదొంగు కవిత్వ మభివృద్ధిగాంచ మొదిలుపట్టినదాద అవిచ్ఛిన్నముగా ఒకరాచలము ఆంధ్రుల నేలకుండుట ఎల్లప్పుడు తెలుగురాజులు తమలోనంతః కలహముల బెంచుకొని చేడ్చుట తురుష్కులు ఓండయా త్రొలొసరించుట యీమొప్పలై న పెక్కు హేతువులచే నాంధ్ర కవిత్వము ఏకమాన్యమునబోయి సజింపవలసివచ్చెనది. ఇంతియకాక, తెలుగు కంట సంస్కృతియున కెక్కువ ప్రచారముండుట, తెలుగు పాత్రములలో మనసంఘములు మొదిలగువాని కుపయోగించు విషయములు లేకుండుట అటులు లేనివానిని రాజులు శ్రద్ధలేక వ్రాయించుకుండుట యివి యన్నియు హేతువులయియున్నవి. తెలుగుభాషలోనున్న కొన్ని శాసనములుకూడ నాగరలిపిలో వ్రాయబడియుండుటచే నప్పటివారికి తెలుగులిపిలోను నెంతయ నాదరముండెనో యూహింపవచ్చును. ఇంతియకాక సంస్కృత వైయాకరణ శిరోమణులలో గొండిలు సంస్కృ

తోచ్చారణము పుణ్యజనకమనియు దేశభాషలకు నట్టిదిలే
దనియు సభిప్రాయపడియున్నారు. (౧) ఈవిషయము విజ్ఞాన
విశ్వసింపఁదగినదికాదు. యజ్ఞాదులలోనట్టి ప్రయోజనము
మహాభాష్యమునఁ సూచింపఁబడిది. ఒకపేర వారట్లన్నను
అది సంస్కృతవాఙ్మయమునందలి వారికుండుసభిమానము
సూచించునుగాని నిక్కముకాదని శైలియఁదిగియున్నది.
నడుమనడుమఁగొండలు క్షున్నదేవిరాయాదులవంటి గాజుల
కాలమునఁ గొండెము కొండెము తిలయైతిని, మఱుల
వెంటనే రాచజీకమునకు బలము తగ్గఁగా నాదించువారు
లేమిఁ గవితకును బలముతగ్గవలసివచ్చినది. ఆయాకాలము
లందలిరాజులును రాజభారమొకవంకఁగదంపఁగా ధైర్య
ములేకపోవులచేఁ దత్కాలమునందలి పెండితులను సమా
వేశించి విమర్శనముచేయించి యుండివలసినరీతిలోఁ గవి
త్వమునుండుకపోవుటయుఁ గపితాశిల్పమునకు నాధిక్యము చే
కూరికుండుటకు బీజము. కృష్ణదేవరాయల కాలములో
నై సను ఆతిడంత విద్వత్ప్రభువయినను ఉత్కృష్ట గ్రంథ
ములుపుట్టలేదు. ఆదికవులలో గట్టి శైలివ్రాయు కవులైన
నాచనసోముఁడు శ్రీనాథుఁడు మొదలగువారి నాధారపఱ
చుకొని వారుపోషించినట్లు రసముమాత్రము పోషింపలేక
శైలిలంపటులై యెటులో ఆకాలమునందలి కొందఱుకవు
లు ప్రబంధములు తీరిదినారు. ఈప్రబంధములు చాలవట్లు

(౧) కాండిభట్టని కైయాకరణభూషణపారములో శక్తి
వాదమును, దాని వ్యాఖ్యానమునుచూ-

వర్తనాభూయిష్టములై మూలకథ కుసయోగింపక 'ఉష్ప
 యస్సప్రసాదముపకు ప్రసాదముగా' నున్నవి.

ఇటీవలివారు చాలమంది కృష్ణదేవరాయలకాలమునఁ దె
 లుఁగుభాషప్రాధమ్యమునదనియు నభిప్రాయ పడుచున్నారు.
 చూడుడు.

క. ఏనాఁటఁగవిత్రితయను నూనయశోభివముననొప్పెన్ భువిలో
 నానాఁటనాంధ్రభాషఁమానిని బాల్యంబుమీటిమన్ననఁగాంచెన్
 అనివ్రాసియున్నారు. నాయుద్దేశము కృష్ణదేవరాయ
 లకాలమునఁ గవితాశిల్పము విపులమయినదని కాని
 తొల్లితీబాల్యమునఁబోయి, అనఁగా కొలఁదితనమునఁబోయి
 బాల్యంబుమీటి యనఁగా గొప్పతనము వచ్చినదనికాదు.
 కవితాశిల్పము విపులమేయయినదనికాని ప్రాచీనదేశకంటె
 నాధిక్యముచేకూరలేదు. రామరాజభూషణుఁడు సత్యము
 వాక్రుచ్చినాఁడు చూడుడు.

ను. మహిమన్వన్-

సన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథుఁడు, సోముఁడు భాస్కరుఁ
 డు నని ప్రాచీనకవులే యాంధ్రభాషకు మహిమదయ
 మొడఁగూర్చెనని యభిప్రాయపడినాఁడు. కొందఱని యభి
 వృద్ధియని చెప్పుచున్నారు. వారిమతమునను నదియలఁతి
 పెంపుకాని వలఁతికాదు.

(౧) పతనము బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు వైశ్యులు

(౧) నగరాల్లనశ్చైర్ము చంద్రాశోక్తయవన్దనమ్

ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరహిత్యనాఁ

విప్రలంభోవివాహశృకుమారోపయవన్దనమ్

శూద్రులు ఏనుగులు గుత్తములు కంఠకము తిరువార
రాజుగారు వేటకేగుట నాయుకానువర్తనము, రాజుగా
రికి లేకనాయకునకు మృత్యుతాపముకలుగుట, నాయక నా
యకునిబొంచిమాచుట ఆమెకుననురాగము కలుగుట ఆమె
మృత్యుధావస్థలు తుది క్షణో వీరికిసంఘటనము కలుగుట
పుత్రోత్పత్తి పరిసమాప్తి. ఈనీతియే సామూహ్యముగా
బ్రబంధముగో సంఘటింపఁబడి యుండును. మొట్టమొదటఁ
దిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బురానివర్ణనము
లు చేసి యున్నాడు. భోజమహారాజు వ్రాసిన రామా
యణచంపువు సనంతభట్టుని భారతచంపువును జూచి తిక్కన
పురానివర్ణన లొసరించుచుండును.

ఇతనికిఁ బూర్వోక్తై స నన్నెవ్వరును కథానిని పురా
నివర్ణనలు చేయలేదు. ఇంకను బూర్వలెవరేనిజేసియున్నఁ
జేసియుండవచ్చును తరువారమంచనయొకఁడునిద్రీతిసనుసరిం
చినాడు. ఆదికవులుస్వతంత్రబుద్ధికలవారుకావుటచేబోయిన
దారినిబోవుపెడబుద్ధివారికి అంతగాలేదు. మధ్యకవులన్ననో
వీరిక లాది కథావిధానపరిసమాప్తి పర్యంతము ఒకరెఱులు
వ్రాసినదరువాతివారుచుట్టునువ్రాసిన ముచ్చిమి కల
వాటుపడినారు.

గద్యకావ్యము లావశ్యకములు.

భాషకు గద్యము (వచనము) పద్యముకంటె సభివర్ణ

మంత్రమూత్రప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయము

వీతానియత్రవర్ణ్యస్తేతస్మహాకావ్యముశ్యతే.

కము. తెలుగుకవులు గద్యవిషయమై శృద్ధకై కొనలేదు. రాజులచరిత్రముల వ్రాసినవారును ధనుశ్శాస్త్రము వ్రాసినవారును ఇంకను వివిధవిషయముల విరచించినవారును బద్యములచే దమగ్రంథముల నింపుకొనిరిగాని విషయమున కచితిబోషించు గద్యముల వ్రాసినవారుకారు. ఆదికవులలో జాలగవులగద్యములజూడుడు. ఎంతమనోరమములుగానుండునో విచారంపుడు. వారిండిలు లొలయొకగద్యకావ్యము విరచించుచో నెంత యానందిముగానుండెడిని. తిక్కనగద్యముచుండుడు. ఆతెడ్డ గద్యమున నొకగ్రంథము వ్రాసియుండునేని యాతడువ్రాసిన భారతి ముకంటె నాగద్యకావ్యము ఆంధ్రలోకమున కెక్కుడు ఉపకరించునది. కేతనమహాకవి దశకుమారచరిత్రమునోని వచనములుపఠియే.

ఆతినివచనమును దీయనై యలరాచున్నది.

నాచనసోముని వచనము బద్యముంబలె ప్రాథపద భూయిష్టమై క్రీనాధునకు భిక్షువెట్టుచున్నది. మధ్యకవులలోను గొందఱు వచనమును బాగుగా వ్రాసియున్నారు. ఇట్టిగద్యకావ్యములులేమియు భావను హీనావస్థకు రప్పించినది.

అలంకారికులు.

మధ్యకవుల కాలమునాటికి అలంకారశాస్త్రమునకుఁ బరిపూర్తిగా సాధికారము వచ్చినది. ఆ యలంకారశాస్త్ర

మును బ్రాచీనకావ్యనాటకములనుబట్టి వానిని ముఖ్యముగా
అది సమగ్రముగా నొకపుస్తకమేననిజూచి విమర్శముచేయుదు.
కాని మొత్తముమీఁద బుస్తకమునంతయు విమర్శించినట్లు
లేకాని యది సమగ్రముకాదు. లాక్షణికులు సామాన్యము
గా గ్రంథము ముట్టమొనదయినను ఏకదేశముమంచిదై చవో
నదికొంచెము ఉదాహరించునభివ్రావముకలవారు. దానిజూ
చి యాకావ్యమంతయు మంచివనుకొని దాని నామూలాగ్ర
మకుకరించుచో నేమిప్రయోజనము? అప్పటికిఁగావ్యప్రకా
శము దశరూపకము మొదలు వి ప్రసిద్ధములయియున్న
వి. వారు వానిప్రకారము తమతమ ప్రబంధములఁ దీర్చి
యున్నారు. కావ్యప్రకాశాద్యలంకార గ్రంథములందుఁ
జాలఁ మచ్చశృంగారము కావ్యములందుండి నాటకముల
ందుండి ఉదాహరించబడినది.

క్రిస్తుశకము ౮ వశతాబ్దికిఁబూర్వము, శృంగారతిలక
మను నొక యలంకారగ్రంథము ప్రత్యేకముగా సంభోగ
విప్రలంభశృంగారముల సుదాహరించుచున్నది. అం
దెంతతుచ్చశృంగారము ఉదాహరణమయిచుచోచూడఁదగు.
తత్కర్త యగుదుద్రకవి గ్రంథాంతమున

(౧) శృంగారతిలకలోనామగ్రంథోయంగ్రంథోమయా
వ్యుత్పత్తయేనిషేనస్తుకవయఃకామినశ్చయే.

(౧) శృంగారతిలకమను నీపాఠము నాచేఁ గూరుపఁబడినది.
ఎవరు కవులో ఎవరుకాముకులో వారు వ్యుత్పత్తికలుగుకొఱకు నే
వింతురుగాక. (కాముకులెందు వ్యుత్పత్తికలుగుకొఱకో?)

అని చెప్పినాడు. కామ కులకుఁ బఠనీయమైనదని కవి
 యేచెప్పినపుడెంత తుచ్చశృంగారిమాకాలమునందలి వారు
 ప్రమాణముగా నంగీకరించుచున్నారో గమనంపుడు.

నాటకములలో నంతర్భాగములగు భాణములు ప్రహ-
 సనములు మొదలగువానినుండి నీచశృంగారినినెఱ్ఱములు
 కొన్ని యలంకారగ్రంథముల నుదాహరింపఁబడియున్నవి. సం-
 స్కృతవాఙ్మయమున భాణములు ప్రహసనములును బట్టి
 బూతులతోఁ గూర్చిబడియున్నవి. (౧) వానినినిటినిఁ
 బ్రమాణముగాఁగై కొని నలంకారగ్రంథములు మఱకవులు
 పఠించి యించుమించుగా శృంగారినివిషయము నెల్లవో-
 సినారు.

శృంగారినివిషయము

మంచిగ్రంథమైనకళాపూర్ణోదయమును ప్రభావతీప్రద్యు-
 మ్నమును చూచుడు.

సీ పాగొండ్లిప్రయసడి ... కళా

సీ. ఆరణ్యకగరింబు ... ప్రభా-

ఆదికవులలో నింతవెట్టిలేదు. పూర్తిగాలేదనరాదుకాని
 కొంచెముగాగలదు. శ్రీనాథుడు పూర్తిగానేవోసినాడు.
 ఆతినివంటివారిల నొకర్చిద్దఱిజూచి యాదికవిని యందఱపై
 నీయపవాదమువేయరాదు. అదియట్లుండె. మహాకవియైన
 మంచనచూచుడు.

(౧) లలిక మేలకముము. చూ.

గీ. వచ్చియాలి మాననతి నోరకన్నులఁ

జూచి బిట్ట బిల్లుసురతమునకు.

వేగపడిన—

”

కేయూ-౨-౨౦౫

ఈ రీతిగా సందలుకొలదిగానో గొప్పగానో శృంగార రసవిషయమున నత్యాచారముచేసినారు. శృంగారరసము నెంతవీలైతముగాఁ దీర్పవలయునో యంతకిమ్మడి పాపభూయిష్ణముగాఁ దీరిచినారు. శృంగారమువర్ణించుటయన నది యొక ఘోరకర్మముగాఁ గానబడుచున్నది. అనాయక నాయకలు రాక్షసులుగాను మనుష్యులఁ జంపి తినువారివలెను పాపభూయిష్ణులుగాను గానుపితురు. మిగిలిసరసముల నెటులవ్రాసినో చూతమని మఁము కతూహలపడుచో మఁగి కతూహలము నిఁపువాడేరీ? శృంగారేతరరసమును బ్రబంధములోవ్రాయు పాపమునఁ బోయినవాడొకొండేని కానరాదు.

ఇట్టిరీతిగా భాషయవ్యవహరముఁడఁగా నదియభివృద్ధినెటులుపొందగలదు? పింగళిసూరఁ యొకఁడు చాలస్వాతంత్ర్యముకలవాఁడన్నాఁడు కాని ఈమహాసముద్రమును నాకొలది తీయనీరేమిచేయగలదు? స్వతస్సిద్ధమైనదానితీయఁదనమును బోగొట్టుకొనకున్నాఁజాలును.

సోమని యనుకరణాదులు.

మహాకవియగు నాచనసోముఁ డిట్లెచటను దుష్టానుసరణమొనర్చియుండలేదు. కమారసంభవాదులలోని కొన్ని పద్యములవంటి పద్యము లుత్తరహరివంశమున నున్నవని

కొంకలు చెప్పుచున్నారుకాని యవి సాక్షాదనుకరణములు కావు. విషమైక్యము సంభవించినపుడు పద్యము లొకవిధముగాఁ గాఁబడుట సాధము. అట్టివే యొకటి యెఱుఁగ నాచ ససోముని కవితలోఁగాఁపచ్చుచున్నది. పారకమహాశయుల సందియముపోవుటకుఁ గొన్నిటినుదాహరించుచున్నాఁడు.

అ. మి నగుఁడవీవు నేను సరభోజనుండు న
 న్నెఁఁగి యెఱిఁగి యిట్ట నీవురాక
 వేఁదకానియిట్లు వెఁవకకుండలు
 సాచ్చినట్టఁదెలిసి నచ్చివీవు

కుమా-౧౨-౨౬౭

క. మనుజాంగసలంబట్టట
 పనుజాలకుండెట్లఁగాక పనుజాంగసలన్
 మనుజులుపట్టటకును గౌరవ
 కొనితే "చెందులుమునింగి గుండులులేతెన్."

ఉత్త-హరి-౧-౨౧౨

నీ. చిగురాకు కెంగళిచెలియి- నిర్వ-౨-౩౮

నీ. కిసుయంబులతోడి కెంగళి- ఉత్త-హరి-౧-౨౧౪

ఇట్టి వింకనుజూచుకొనునది. విషయము లేకమైచివోఁ బద్యములొకమాదిరిగా నుండుఁగాని యిట్టిది యనుకరణ మనికాని మ్రుచ్చిమి యనికాని మనమేరుపలుపరాదు.

(౧) గీ. ఉల్లిముండుహితముచేసి యూరకుండు
 నుభయముండుహితముచేసి మాలువెడకు
 నశముఁబొరుచేయుహితమైన నడచిపుచ్చు
 హితమునకు నెగుచేయువాఁడెవ్వఁడగును.

ఉ-హరి-౫-౨౯౪

(౧) ఏలేసర్పు-నీతిశమా-౬౪

ఈ పద్యము భక్తహరినుండి కైకొనఁ బడినదిగా
 నున్నది. ఇట్టి యుక్తరణములుగాని యాంధ్రీకరణములుగాని
 సహృదయుల కాష్టాదకములేగాని మతొండుగావు. భవ
 భూతి మహాకవి శ్లోకాంతంబులయందు విశేష్యమునకు
 సర్థభేదముకలుగు నులు రెండుక్రియాపదంబులఁ బ్రయో
 గించినటులు సోమనాథకవియుఁ బద్యాంతములయందు
 రెండుక్రియాపదంబులఁ బ్రయోగించియున్నాఁడుగాఁడు.
 “రసాతలముదూఱియు నిన్నులమీఁదఁ బాటియు”

౪-౧౯౮

ఇట్టిదియే భంగ్యంతరముగా,
 “ఎడచేయుచుచేయుదు రాజనూయము” ౪-౨౦౫
 మతొకదీతిగా
 “నాటినినకఁ బాహుఁ చేసెమునాటిదేకదా” ౪-౨౩౬
 కొన్ని వోటుల నూఁడుక్రియాపదములును గౌరవచ్చు
 చున్నయవి.

“ప్రియుఁదాఁచెదన్ గౌరమువేడుక నీచ్చెదఁగామునోచ్చెదన్”
 ౫-౧౦౦

మఱియునీతఁడు రెండుమూఁడు పద్యాంతములయందు.
 “హరిమురాఁదనన్దేవు మహానుభావు
 మనసుఁగఁగంటి భవములుమానునంటి” ౨-౧౪౪
 “మృతధారాధరము మాటలాడినట్లు
 భాగ్యదేవతరూపు చేసెట్టినట్లు
 లలితగతినున్న సదుదాలంకరిష్టు
 విష్ణుబాదఁగంటిభవముల పీఁడుకొంటి- ౨-౧౪౬

అనియు సొగసుగా ‘కంటి-అంటి’ ‘పాడఁగంటి-వీడు

కొంటి' యనియుఁగూర్చినాఁడు. వీనిలో మొదటిపద్యమున
 “ మనులోగంటి; మానునంటి ” యనిపాఠముకుదిరినది
 నికాని అర్థము అంతగాలేదు. ‘ భవములుమానునంటిన
 మనులోగంటి ’ యనుదానికి ననుప్రయుక్తమైనందు
 నర్థస్ఫూర్తియుదయింపక, పాఠమునదికాని యర్థమంట
 లేదు. రెండవదానిలో ‘ విష్ణుబొడగంటి; భవములువీడు
 కొంటి ’ అను నియ్యది పాఠమును నర్థమును నంటి
 యున్నది.

ఇటులు చక్కనియనుప్రయోగములచేతను స్వతంత్ర
 ములైన భావముల చేతను మంచి సామెతల చేతను
 నలరారి యుత్తరహరివంశము పండితజనాధిరణీయమై ర
 మ్యమైన ప్రబంధమనను నొప్పి యాంధ్రలోకమున మెప్పు
 వడసియున్నది.

రెండవ విమర్శము.

నెల్లూరికి వులు — రసములు — ఈరెడు శృంగారరసమున
జోషించినరీతి — చక్కటి.

నెల్లూరికవులు

నాచనసోమనాథమహాకవి సహజముగాఁ బ్రాధాన్య నై నీలం
పటుడయినను.

సాధ్యోహిరసోయథాలభంకవిభిః

అనిసన్నపాద్యుడు వక్కాణించినటులు ఉద్ధరిహరివం
శమును రసవంతముగా విరచించినాడు. నెల్లూరి కవులు
నాలుకలలోనే రసముపుట్టుచు గాంచి యుండలేనమయి పో
యినదని నాతలంపు. కనుగొనుడు (1) తిక్కయజ్వ కేళిస
మహాకవి జక్కయ మాగన నాచనసోమనాథమహాకవి
ప్రబంధ పరమేశ్వరుండగు నేతాఁగడ చెడలువాడ మల్ల
య బయ్యస (2) అనంతమాత్యుడు పెద్దయామాత్యుడు
(3) సిద్ధయ జన్నమంత్రి పిల్లలమట్టి పినవీరభద్రుడు:—

(1) ఈ కవులలోఁ గొండలు పెన్నుకు నుద్ధరిభాగమున వా
రని పోతనామాత్య కవితీతమున బ్రహ్మశ్రీ ప్లేభొట్ల పీఠయ్య
లి. ఏ. బి. యల్. గారు వ్రాసినారు. (2) “అనంతమాత్యకవియొ
క్క కంఠి కృష్ణశిల్ప శ్రీకాకుళములో నుండినటులను అలసితాప
నెల్లూరులో నుండినటులను తెలియుచున్నది. ఇందువలన కవుల
చలనపథమును నిర్ధారణచేయనగును’ అని పోతనామాత్యకవితీతి
తము (3) విక్రమార్కచరితము-౧-౪౪-యా.

ఈ మొదలయిన మహాకవుల వాణిజ్యోగిక యమృతము మఱియెచటగలదు? పినాకిసీసదీపూతమైన స్వేల్లారి మండలముచందలియమృతమే తత్కవీశుల వాక్యములనుండి నిస్సృతమై కర్ణచారణ మొసరించుచున్నది. ఆంధ్రలోకమున కంతయు స్వేల్లారి మండలమే కవితాభిక్షపెట్టినది. ఇందఱు మహాకవులకు నివాసమైన స్వేల్లారి మండలమును సందర్శన మొసరించి చొచ్చి త్రొక్కి చూడవలయును. ఈ మండలమునఁ బుట్టిపెరిగిన సోమనాథమహాకవి రసమును మరకుఁ జవిచూపకుండునా?

రసముః.

ఎల్లరకు మునిమొదట భావములు సీమాతిగాములై యుద్రిక్తములునయి యుండుట నై సర్గికము. భావములు వారి కాలమును నాచారాదులను బుద్ధులను ననుసరించి యుండును. ఎవరికాలముచందలి యాచారములు వారినాగరకలో సంఠిపాతులు. ఈకాలమున నాగరకతగానున్న యాచారములుకొన్ని రాజ్యోవువారికి నాగరకతగానుండక పోవచ్చును. అటులనే ప్రాచీనకాలమున నిండునాగరకత వహించిన చాల నాచారములు నేటికాలమున వారికివెగటుగాను నుండవచ్చును. మనుజుడు చుట్టుప్రక్కలనుండు సంబంధముల కలయికచే నాయాయితెఱఁగుల సంప్రదాయముల నలవరిచికొనును. శరీర వ్యాయామముచే నంగవికాసమును స్ఫుటముగా నొసరించుట భావముల వేగిరపాటుక్రియలయందుఁ గానుపింపజేయుట ఆకారగోపనమంత

గాలేకుండుట మొదలగునవి తొలుదొలుతటి గుణములు. ఇవి కాలాదుల సంబంధముచే మాయమవును. ఆయా విషయము లాయావిదేశములందుఁ దిద్దితా, లముల యందలి మంచి ప్రబంధములందుఁ బ్రతిబింబించియున్నవి. పరిసరములన్నియుఁ బరిపాకిముకొందనిది కవిలయుఁ బరిపక్వముకాదు.

నేటికాలపు విమర్శకులు తెలఁచునటులు శృంగారరసము పూర్వప్రబంధములందెచటను ఆత్రింపఁబడి యుండ లేదు. కొన్ని శతాబ్దాలు కడచనినఁగాని జగచ్చావహము కాని శృంగారరసముదయింపఁ జాలదు. అటులురచింప నేలగునో కాదో దుస్సహమని కొందఱు తలఁచుచున్నారు. ప్రాచీన కవిలయందు గొంపోకటఁ గొంపోకటఁ గొంచెకొంచెముగా శృంగారరసము కానగుచున్నది. శృంగారరసవిషయమున నాలంకారికు లందఱు చెప్పిన లక్షణ మేకగ్రీవముగా నున్నది. రాను రాను గొండటి భీవలివారు ముదురుతనమునకుఁ దమ వెగటుఁదనము చూపినారు. అయినను నది 'ఇదమిత్థమ్'ని చూపఁజెప్పురాకున్నది. శృంగారరసమును శుద్ధముగా నావిష్కరించుట ప్రకృతపాత్రముల మీఁద నాధారపడియుండును. పాత్రములు సీచములయిన యెడల ముదురుఁదనమున కెరయగు చున్నటులు ప్రాచీన ప్రబంధములు సాక్ష్యమిచ్చు చున్నవి. కథయుఁగూరుపుకూడ మంచి చె

చుగులకు సహకారములు. మన యాంధ్రగ్రంథములన్నియు సంస్కృతభాషాగ్రంథముల కాంధ్రీకరణములు. మూలమును జాలవట్టు అనుసరించి పోవలయు వీరు అందెలులుండిన నిందలులు చొప్పింతురు. భావములు సమగ్రముగా వీరివికావు. కావున నీకవులు శృంగారరసమును జాగుప్పావహముగాఁ జిత్రించినారవి గతానుగతికముగా మనమను కొనుట భావికవులారీతి విచ్ఛలవిడిగా వ్రాయకుండుట కుపయుక్తమగుఁగాక.

రసములలో నెల్ల సర్వజనానుభూతమగుట శృంగారరసము ప్రధానము. ఇతరరసాపేక్షచే దీయనయై మేలైన శృంగారరసమే రత్యాదిప్రకృతులచే సురసరతిర్యక్తామాన్యముగా నెల్లర డెందములకు ముదమొడఁ గూరుచుచున్నదని (౧)యానందాభినవగుప్తపాదాచార్యుల వారు వ్రాసియున్నారు. ఇంతియకాక శృంగారరసమే రసమనియు (౧) శృంగార ఏవ ఏకా మధురః ప్రహ్లాదనోరసః

ధ్వన్య—చా

శ్లో॥ వీరాద్భుతాదిభురనేషు రసప్రసిద్ధి
స్పృహాకులోఽపి వటయత్న వదావిభాతి
లోకేగతానుగతికత్వవశాదుపేతా
మేతానివర్తయతుమేష పరిశ్రమానః
శ్లో॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరాద్ర
వీభత్సవత్సల భయానక శాంతనామ్నః
ఆత్మాసిఘర్దశరసానపరేవయంతు
శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ.

సరస్వతీ—శృంగారప్ర—

మిగిలినవి రసవ్యవదేశములనియు భోజరాజిట్లు చెప్పియు
 న్నాడు:—ఒకానొక మట్టిచెట్టు మీద యక్షగ్రహముం
 డెనని పలువురు వాకొనుటచే నా మట్టికి దయ్యాలమట్టి
 యని పేరువచ్చిన మాదిరిగా నెట్టులో వీరాద్భుతాచరస
 ములందు రసప్రసిద్ధి సిద్ధించినది. గతానుగతికముగా వచ్చిన
 యీప్రసిద్ధిని మఱలించుటకు మాప్రయత్నము. రసమనగా
 నాస్వాదంపఁబడునదికావున సుఖాస్వాదరూపమగు శృంగ
 రమే యర్థము. సుఖమే యాస్వాద్యముగాన తిద్రహితం
 బులగు నితరములకు రసశ్వములేదు. రసములఁ దొమ్మిది
 గాఁ గొందఱు పదిగాఁగొందఱు చెప్పినారు. మేముశృంగ
 రమునే రసమనితలంతుము. ఇటులే లాక్షణికులందఱు శృం
 గారరసమే ప్రధానమని తలంచెడియున్నారు. సామాన్యము
 గా జగత్తునకంతయు సనునిమేషము సనుభవములో నుం
 డుటయే శృంగారరస మధికమనుటలో బీజము. మఱియున
 పౌరగర్భియున్న కన్నులమూసికొని యెఱుకతోఁడలంచితి
 మేని శృంగారరసము తుచ్చమనియుఁ గేవలశాంతిరసమే
 యుత్తమమనియు మనకుఁ దెలియనిదికాదు. చూడుడు
 నూరిహరదీక్షితులెటులు చెప్పినాఁడో (౧)-“పెక్కు పుట్టుం

(౧) శ్లో॥ శృంగారాది రసేకజన్మమరణ శ్రేణీసమాసాదితై
 రేణీపుక్తముఖైస్సద్విదీపకైః సభైరాలంబవైరర్చితః
 ఆస్త్యేనక్షణికోరసః ప్రతిపలంపర్యనైరస్యభూ
 ర్ద్రవ్యదైవతసుఖాత్మకః పరమవిశ్రాంతోహిశాంతోరసః.
 భద్ర-నిర్య-౧-౨

జావులచే బొందిన యాంక్షురులోనగు వారితను దసను
 బెంపొందించు చెలులచేతను అలంబసములచేతను గడింపఁ
 బడి, తుదకు నై రిస్యమునకుఁగారణమై పప్పుపాటులోఁ
 జేడ్డును శృంగారము మొదలగు రసములున్నవి. కాని
 శాంతిరసమొకఁడే బ్రహ్మదైవో సుఖాత్మకమై యెడ
 తెగని రసము” ఎవరికిచ్చవచ్చిన వారెల్లవ్రాయుదురు.
 సర్వజనానుభూతమును అనుభూయమానమునగు శృంగా
 రరసమెక్కుడు ప్రచారముకలదికాని యదియ యుత్తమమని
 కొందఱునున్నారు. రసములన్నియు నెట్టివ.

శ.త.డు శృంగారరసమును బోధించినరీతి

ఇపుడు నాచనసోముఁడీ శృంగారరసమునెట్లు ప్రకటికరిం
 చెనో మనమెఱుంగవలసి యున్నారము. ఉద్ధృతహరివంశ
 మున ముఖ్యముగా మూడుచోటుల శృంగారరసముకాన
 వచ్చుచున్నది. మఱిగొన్ని చోటులఁ గడుగొలదిగానున్నది
 శ్రీకృష్ణరుక్మిణీఘట్టము, ఊర్వశీనరకాసురఘట్టము, ఉషా
 నిరుద్ధఘట్టము. ఈ మూడును ముఖ్యములు. నరకునితో
 యుద్ధముచేయునపుడు సత్యభామను వర్ణించుచోటను
 గడుగొలదిగా శృంగారరసముకలదు. ముఖ్యములైన యీ
 మూడు చోటులును ఉత్తమ మధ్యమాధమములుగా
 నున్నవి.

రుక్మిణి

రుక్మిణీదేవి తనకుఁబుత్రునిమ్మని వేడుపట్టులనెంత పవి
 త్రముగా శృంగారరసము వెలుగొందుచున్నదో చూడుడు

రుక్మిణి నిశ్శబ్దసంచారిణి. పరమపవిత్రహృదయ. అతి శాంత. సీతాదేవికపరావతారము. ఈభావమీతని సంవిధానమునందు స్ఫుటముగా మెరియుచున్నది. రుక్మిణీసత్యభామలతోఁ గృష్ణభగవానుఁడు జూడమామనవుడు రుక్మిణీ సత్యభామల తారతమ్యమును గవియే తెలిపి యున్నాఁడు.

రుక్మిణీసత్యభామ లిరుకెలఁకులఁగొలువఁ గృష్ణుఁడు సత్యాముఖమునుసాచి నెత్తమామదమని కడఁగి ఓతరుణి! నేనునీతో నెత్తిమునామనెడఁ బంతమడుగునోఁ దెల్పుటకు రుక్మిణి కనుంగొనును; ఆనాశియు నేనునామనెడ నీవు చూచుచుండుమనుటయు, వెంటనే సత్యభామ యిట్లుపలికినది.

గీ. వాఁడూనితోడ వాఁడీనితోడను
బూతుతోడఁదిండితోతుతోడ
నటమఱినితోడ నడియరితోడను
వెలకు నెత్తమాడ వెల్పుగాడు.

ఇట్లన్యూపదేశముగాఁ దిట్టి యూరకుండినను మేలే. ఇంతియకాక మఱియు నిట్లనుచున్నది.

క. జూపరివి సుమాలిచి నెత్తి
వాదివి తనుకరివి గొలువ వచ్చునటే రా
మోహననుమాకనుటయు
నా కెఁగఁగనుఁగొనకపిలువును నెఱింగింబనతి.

ఇట్లు తనదేన నునేక్షచేసికను సరకుగొనక యామె సవతుల నందఱు దిట్టిపోయుచున్నది:—

క. కలిగెనొక జాంబవతి వే
న్నెలవడఁబడజేల వలపు నీతలవేళ

బులియక చేసవతులుగల

పాలఁతుల శేపాటు వడకపోరావనుచున్.

ఇట్లనియుఁ జాలింపక కృష్ణునితో నెత్తమునాతోడ
నాడనేరువుగలవో నీవు నీవరివారిసహితుఁడనై రావలసిన
దనియు నొకటికిఁ బదాఱుచెల్లింతుననియు బొమ్మగట్టుదు
ననియు నాదాఁకనెందులకు ? తొలితొలిరుక్మిణితో నాడి
గెలుమనియు ననుచున్నది. కృష్ణుఁడు మాఱుపలుకక వచ్చిన
కోపమును గన్నులఁగ్రోలినాఁడు. 'ప్రేమెచ్చు నవ్వినాఁడు.
రుక్మిణికిసీతిరిగి యాట మొదలుపెట్టినాఁడు. రుక్మిణిచాలఁ
జతురతతో నాడినది. కృష్ణుఁడు చూచిచూచి యెటులో
యంకించుకొని తానాడి ఆమె నోడించినను

నీ. చేయదుదుగుణంబు నెలవులేకుండిన

నెక్కినపలకఁ బోనిచ్చుఁగాని

పలకదుగోపించి పడనపాచి (సి) కలతో

నవరాయమైనను నాడుఁగాని

యెల్లదుగోపించి యెందునెత్తమునన్న

నచరంబునేర్పని యరయుఁగాని

నడుఁకిదువంచించి నయమెక్కువడిగిన

నిలుతెమింతటనన్న నిలుచుఁగాని

గీ. పలకఁజూచుక బయిసుక పల్లటిలక

బోటిదూఱక యాలావుపుచ్చుమనక

యెంతలెక్కింపుమనక వ్రామెక్కువనక

తప్పనాడక తొల్లింటికారచెడక.

ఇట్లన్నది. ఇట్టియూమెను నీతయేయనిన నేమిలోటు ?
కావుననే 'రాఘవత్వే భవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని' అని

యనుట సమంజసముగానున్నది.

పిదప సత్యభామయు శ్రీకృష్ణుడును నెత్తమాను
చుండఁగా సోమవ

సీ.
... ఇంచుకంత

గీ. పాపగతుంకిన గుక్కణిబొంగుచొంక
శౌరిఁబలుచుఱుఁగెలిచె నాసత్యభామ. 3-౧౨౮

అనుపద్యమున రుక్మిణిచే బొంకించి నాఁడు. ఆమెచూడ
మురందైన బొంకునటులు నాకుఁదోసదు. ఇది కవిబొంకిన
బొంకుగాని రుక్మిణిబొంకినబొంకుగాదు.

శా. కంసారాతి మురామరాఁ వరకక్రవ్యాపముఖ్యాసుర
ధ్వంసాపాపనపీతకంటకవతిఁ ద్వారానతిఁ గుక్కిణీ
హంసీహారమృణాలహరిభుజమధ్యస్సాగ్రకాసారుండ
సంసారార్థనసారమన్మథసుభాసారంబునం దేలఁగఁ

సీ. యమునాతరంగడోలాధిరోహణమున
డంబుమీఁతుడు మృణాలంబువోలె
హరినీలమణిమనోహరమందిరస్తంభ
ములవిసోదించు కీల్పామ్మవోలె
పలితనీలోత్పలవళదామసంగతిఁ
గొమరారు సంపంగి గుత్తివోలె
దరుణతమాల పాదపశిఖాశాఖలఁ
జెలువారు వలరాచచిలుకవోలె

గీ. బారిజాతగోవర్ధనోత్పాటనమున
బలిమితొడవైన మురవైరిబాహుయగము
తెప్పఁగా మన్మథాంబుధిఁ దేలుచుండె
రమ్యగుణమణి గుక్కిణీరమణిప్రీతి.

ఇట్లువర్ణించినాడు.

గీ. అఖిలలోకైకనాథ నీయట్టి ధైర్య
వీర్యసౌందర్యశౌర్య వివేకనిలయ
నొకకుమారుని యిచ్చెసి యుర్విలోనఁ
గడుపుచల్లని కాంతిలఁ గలుపునన్ను.

అని రుక్మిణి యడిగినది. ఇచటఁగుమారునిచ్చుట యొక
పండునో కాయనో యడిగి నటులుగాఁగవిమనకుఁ దోఁపఁ
జేయుచున్నాఁడు. తదనుగుణముగామౌందు శ్రీకృష్ణుఁడు
పుత్రీలాభార్థము తపస్సుచేయఁ గైలాసమునకరుగుచు
న్నాఁడు. ఇదిపౌరాణికగాథ. అదియటుండె పిదప రుక్మిణి
కృష్ణునితో నీవునాకుఁబుత్రునియనై తేని

క. మును రుక్మిణి పన్నడిగిన
దనుకాంతకుడే వఱంబుఁ పప్పకయిచ్చుం
దనయుని నడిగిన నీడని
జనులాడఁగఁ జెవులునేడు సరికటపపచే?

అని తను పెట్టవలసిన యాటడి యెఱుంగనటులు లోకు
లమీఁదఁ బాటవైచి,

క. కాచికొని కొడుకునడిగిన
టో, చనవున నాలుమగఁడటో, వరమిచ్చెం
జూచెదమను సవతులచే
నీచులుకదనంబు చేరనీకుము కృష్ణా.

అని 'మగఁడు కొట్టినందులకుఁగాదుకాని లోడికోడలు
నవ్వినందులకేడ్చినదను' సామెతను మాఱురీతిగా నతికినది.
కవయెంత మనోహరముగాఁ బాఠకుల నీనంభాషణలోముం

చి రసపరతంతులఁ గావించినాఁడో చూడుడు. మనకు
గుక్మిణి కృష్ణునితోఁ బ్రత్యక్షముగా మాటలాడుచున్నటులు
గానఁబడుచున్నది. సభాపణమున నీరీతిగాఁ దిక్కనయుఁ
బింగళి సూరనయు రసపరతంతులఁ జేయఁగలరుగానియన్యు
లకింతగాదు. తరువాత శ్రీకృష్ణుఁడు మోమున దరహాస
ము తొంగలింప నిట్లు పలుకుచున్నాఁడు:—

చ.
 ఓ॥

ననజః శాఙ్గి ! నీకుఁదగవా ! యిటులాఁడుగ నన్ను నీవెవఁ
డిన నిటుచేయకుండుట ఘటిల్ల నె !

అని యొకవేళ ననతులు మెచ్చకున్న నేమాయె; ఇతరు
లుమెచ్చినఁ జాలుచను నగ్గము న్యంగ్యముగా స్ఫురింపఁ
జేయుచు.

చ. చేసిన నెవ్వరని మె
చ్చని పని యేనుజేయుచునె సంతసమందుము కోర్కెనీ ర్చి వెళ్.

అని యొకను నామెకు సమ్మతము పుట్టింపనోయన

క. తన వలచుకాంతయేపని

మనమునఁ దలఁచినను జేయుచుగవానికిన

వ్యనిత విగియారు కాఁగిని

దినఁ నమును మననకామధేనువు కాదే ?

అని యొప్పఁబలికినాడు.

సామాన్యముగా నందఱు స్త్రీలును దమకేదేవి విశిష్ట
వస్తువుకావలయు నపుడిటులుగదా భర్తలను నడుగు
దురు. భర్తలుకూడ నిటులేప్రత్యుత్తరముచెప్పుదురు. ఈ

రీతిఁబాల్చిపోషణ మెంతయు స్తుత్యమైయున్నది. ఈఘట్టమున నీతఁడు వర్ణించిన శృంగారము దివ్యముగానున్నది.

II

సరకుడు-ఊర్వశి-తిక్కనరీతి.

సరకుడు-ఊర్వశి

నాచససోముఁడీరీతినే ' సరకోర్వశీసంవాదమును ' గొల్పి త్తగా వ్రాసినాఁడు. అయినను సచటవారి శృంగారసయ్యుక్తమగు సంభాషణము మధ్యమరీతిగానున్నది. ఈభాగము చాలనొచిత్యముగా నున్నదని కొందఱును అధమముగా నుండెనని కొందఱును అభిప్రాయపడియున్నారు. ' లోకోభిన్నరుచిః ' కదా. రాళ్ళపల్లి అసంతకృష్ణశర్మగారు ఆంధ్రవాఙ్మయమున నాచస సోమనాథునకీయఁడగిన స్థానము' అను వ్యాసమున, నీభాగము చాలనొచిత్యముగానున్నదనియు లేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు ' విజయనగర సామ్రాజ్యాంధ్రచరిత్రము ' అనువ్యాసమున ఊర్వశీసరకాసురసంవాదమును బాత్రోచితికై యుదాహరించి యున్నారు. సహృదయుల కీరెండు వ్యాసమలలోని భాగము లఁజూపుట యుక్తమని యట్లొనర్తును.

" విజయమైనపిదప స్వర్గలోక సింహాసనాసీనుడై సరకాసురుఁడు శృంగారిమతోముగియఁకున్న వీరమునకు సొంపుగలుగదనికాఁబోలు ఊర్వశిని బిలిపించి తన్నుఁబొందుమని కోరుచున్నాఁడు. మొదట నీకథ సంస్కృతిహరినంశమునలేదు. హవిర్యాగములనెఁకమీద నిండ్రునకీయక తనకే యీయవలయునని సరకాసురుఁడు మునులనుబట్టి పిడింపవలయును. లేకున్నవారు వోయి కృష్ణునతో దూఱుచెప్పట

యొ సతఁడు సరకుని సంహరించుటయుఁ గాదు. కావున దీనికిమూల
కారణముగా నెట్లునయో మఱియెంతో యీక్షింపను గల్గించియు
దురు, లేక దేవురాణాంతఃకమున నొయండి యుండును. ఏదయైతైన
నెట్లున యీ యూర్వీనరకుని సుఖభాగమును పొందు పద్యము
లలో నెంతయు గంభీరముగి విధురముగా ముగించినాఁడు
చూడుఁడు:—

నా. చరణం దోమి నల్లపులములన్ నెనెస్వరుంగిల్చి
హరణబోజోమరి, నేనెయ్యిచ్చుకుండి సురవ్విమర్శిసిద్ధి
సురగంధర్వయచ్చురాచును, మెచ్చుల్మీమనవింక న
న్నరనిండానెన నల్లంపుము నానోగానెన వక్రీడిల్
అనుటయు నన్ముగాడి యుండుట్టియంబటివాఁడెనన
పెనుపనటి పుంసంపుధేవన సంయముతోటి భక్తితో
నినునపు లొప్పించియును సిద్ధి మచ్చుటఁ జేసిరేనినే
నునుము మొప్పింకొని విగున్న విహారసాధిచేల్చెన్.

ఇది నొండువాగ్గల నన్ననో యీమియమున న్న యిరునది రైదు
పద్యములను వ్రాసినాఁడు. నరకాసురుని నొక ను ర్వశి రాంతయు
నునోహరిముగా—

నీ. తొడవులూర్చిన నైనఁ దోయ్యి మేనిలోఁ
జిన్నపోయినట్లు, చెన్నుమెజయి
విరులుపుచ్చిననైన వెలఁదేనలితావిఁ
బాయనిజవ్వాది బయలుపడిగఁ
బూఁతరాల్చిన నైనఁ బొలఁతుకపైచాయ
గవుసెనలోనున్న క్రమములెలుప
మడుగుమాసిననైన మగువపిలుండు నో
యగముచూపబచ్చిత్త మాఁకఁగొలుప
గీ. మరిపములను జగించిన ముదురునవపు
చిటునగవునోసరించిన చిగురుమోవి

కలికిచూపులవీడ్కొన్న కన్నుగవయ
నింతమదిభీతి వెలుపలి కెలుకనేయ.

వచ్చినది. ఆయమనుజూచి నరకాసురుడు తటాలున గాలిదా
సుని రఘువంశములూని వర్ణనలడలచుకొని “శేషంగిరేకు నఖింబు
నఁజీలుట” మొదలగు శృంగారచేష్టలు చేయుచున్నాడు. సమయ
మునకు సరిగి స్వర్గలోకమున “శేషంగిరేకు” దొడగుట చిత్రము
అదిగని యూర్వశి “వాఁడుచేతో బాతాయత్తుండై తనుదీలవం బుత్తెం
చుట యెఱిగి” లజ్జతో,

ఉ. తోరపుజన్మగోయిపయిఁ దొంగలిఁబులు దాఁటిచూపుల
హారములేని క్రొమ్మెఱుగులైనిలువల గొలువల్లఁజొచ్చియ
చ్చేరువకంబముంగిరిసి చిల్లగువోయన నిల్చియున్నగం
దాఁపుబొమ్మవోలె నచటంగివలించుకలేక యుండెఁగన్.

ఆలలితాంగిఁజూచి నరకాసురుడు తన దిగ్విజయ విచారః
తెయుఁజెప్పి యింతయున్నను సభలో “నీకనుదోయి వెన్నెలలు
వకఁకొరుక్కులు నాగునించునే!” యని తియ్యని మాటలాడి “న
ర్వస్వమును నీకొప్పించును నన్నుగవయ” నని జేడుకొన్నాడు.
ఇంతవరకు సంతయుబాగుగ నున్నది గాని, యిదిగొడవ వారిసర్వము
ములు సోమనస్యముగల స్త్రీపురుషులు నించుసభలోఁ బలుకుఁదగి
నవిగా నుండులేదు. “ఇంతకుమున్ను నన్నొకనాఁడైన గోరియుం
టివా?” అని యూర్వశి బదులుగా నాక్షేపించినది! దానికి నరకా
సురుఁడెంతయు మృదువున గౌరవముగ “వేటుపనిలేక పట్టిమింపటి
కంబుచేతికై నేను మీయూరికివచ్చి నిన్నుఁగోరవచ్చునా? ఇదియ
మగతనమా? ఇట్టి లంజమాటలును గలవా?” యని బదులుపల్కి
నాడు? ఏమి రసికశిఖామణి నరకాసురుడు! ఇదిగూర్వశి తప్పిం
చుకొన నెన్నియో యుక్తులు పన్నినది. “నేను లంజనేయనను నీవు
నన్నుఁ జెజపట్టితెచ్చుటచే జిత్రమెల్లం జెడిపోయినది. రిత్రయొడ
వచేరునా?” యన్నది. “మవ్యపుదీఁగెలం దెగడు స్వర్గము
లెంతటో గలదు. నేను సంతనెన్నఁదో జవ్వన మమ్ము

కొన్నకడుసాని" ననుకోతపుట్టించినది ! ఏమన్న నేమి ? ఇట్టిమాటల
జెప్పటకు నూర్వశికి సిగ్గులేదు ! ఇంకనరకాసురునకో యంతకుమున్నే
లేదు ! అతడు బదులిచ్చు విధమువినుండు !

క. అంజెపుగాకననుజెం తంజీరగనీకయెంత తటిగినమిరియా
లంజొన్నలసరిపోవే! లంజెతనమునందు గొమిరిలంగలువనలే

చూచితేరా ! ఎంత తటిగినను మిరియాలు జొన్నలకు దీసి
లేనట ! ఆళ్ల యూర్విశ యెంతమున సానియైనను బ్రాహ్మ
గన్నెలను లంజెతనమున గలువజూచినవట. ఈసరసపు బబ్బలు
వినగానే యావామలోచన చిలువనగవుల తెప్పలసిగ్గుదేర్చిన
వట ! సోముడుచూపిన ద్వవిధ శృంగారములో నిది మొటికీరి
రండేపర్వమునువ్రాసినను శంభుదాసుడు నరకాసురునియొక్కయు
నూర్వశియొక్కయు స్వభావము నెంతగంభీరముగ వివరించినాడో
తనశస్త్రంతయు నుపయోగించి యంతఃక్షముగ వ్రాసినవ
సోముడు వానింత నీచానినీచపాత్రములుగా దోషజీవినాడో
పరిశీలింపుడు ! నరకాసురుడెంతనీచుడగు కరాళస్వభావుడగు
రాక్షసుడని యొకచేరడలంచినను, దీర్ఘక యెంతసిగ్గుమలినము
పలిసానియని యనుకొన్నను, వారికికిట్టి రసాభాసమగు స్థూపము
నిండు నభిలాషపడచియుండును. ఒకచేర నడచి యుండునచ్చు
ననుచో, కవి దానినివ్రాయుట ప్రమాదము. ఇందుగల మింపటి
కము, లంజెతనము, మొపలగుపడముల దలంచుకొన్న నెవ్వరికికోత
జనింపదు ? కావ్యముసౌమనస్యప్రధానము. కావున స్వభావోక్తి నే
వర్ణింపడలచినవాడైనను, కవియసౌమనస్యమువైముఖ్యముగదృష్టి
యొంచవలయును అట్లుగాజేని యుత్తమ పాత్రములందింత నీచ
స్వభావముఁజూపిన సోమునకంటె నీచపాత్రములకుడగిన నీచస్వ
భావమునెంతయో సాగనుగ వర్ణించిన శుకస్తతికాగుడగు కదరి
పరినాయకుడుమహాకవియని చాలవలసియుండునుగదా ! (నిజముగా
వతని మహాకవిత్వమునందు బుద్ధిమంతు లేవగును సంకయింపరు.)

ఎక్కువ చాతుర్యముఁజూపబూనిన విపరీతమగుననుట కీ ఘట్టము ప్రధానమోహదహము. (రా-ఆ-)

“ ఇంక శృంగారరసకరన మికవి నోటనె వినవలెను. జూచి త్యనియును మొకించుకయ్యుండునపుడు, పేరునక్షత్రన నస్థిలముచెంతఁబోక పాత్రోపాఘటము కడుఁబ్రశ్నముగాఁ బరిపాటింపఁచుచుఁ గ్రమక్రమోదయముగ, రసోద్ధతిఁ బ్రకటింపఁచుచుఁ దుష్టకుఁడౌరసాంబుధిలోఁ బాతకుల ముంచివేయును పాత్రోచిత భాషావినియమున నూర్వవనరకాసురసంవాదము జూడుడు

క. పగవారింట దేవేంద్రుడు

మగువా ! నీవతని కొలుపుమానిసిరట నిం

దగవుగెడి పిలువఁబడుచుట

మగతనమే ? యిట్టలంగి మాటయగునే ?

ఊర్వశి;

ఉ. లంజియని చునేను విను లావున నీయిరెంచుచుఁ గన్పించె

న్నుం తెలుగుటతెచ్చిని విన్నోముఁ దెసికొగాని చిత్తమె

ల్లం తెడియుండు రిద్దియొకలం జవచేరునె ? చిత్తవోయినకొ

లంజరమేమిసేయు ? రసభంగము సంగతిలోన మెప్పురే ?

ఉ. నవ్వులు మాటలో నిజమొనాకములోన ననేకి కన్యకల్

మవ్యుఁపుఁ దీరఁగలం దగఁకు మానినలుండఁగ సంతసెన్నఁజొ

జవ్వన మమ్ముకొన్న కపిపానిననుంగవయంచలంచితే

పువ్వులు వేడువైన గడివోయిన వేకముడువంగవచ్చునే ?

నరకాసురుడు;

క. అంజెవపుగాగ ననుజెం

తంజేరఁగ నీక యెంతి తెజ్జెగిన మిరియా

ల్లం జొన్నలు సరిపోవే !

లంజెతనములందుఁ గొమిరెలం గెలువవలె.

నరకాసురుని మొజటుచినమును, ఊర్వశయొక్క చాళుర్యవిల
సితభావగాంభీర్యము నెంచి ననుతే, రముగా వర్ణించినోచుచుండును.

టే-అ

అనంత కృష్ణశర్మగారి వ్యాసము సవలోకించియే, శేషు
మళ్ళి అచ్యుతరావుగారు ఈవ్యాసమును వ్రాసియున్నారు
ఐనను ఒకేవిషయ మొకరినుపాదేయము మఱియొకరికనుపా
దేయమునాదెను. రా-అ-గారు, ఊర్వశీసరకాసురులను
త్రిమపాత్రములుగాఁ బరిగణించిరి కాని యదవస్తవము
కాదు. దానిశ్రేణియే యీవిషయము తలక్రిందులైపోయి
నది. ఉత్తమపాత్రముక వారాంగనను శైబవల్లీ స్పృగము
నాఁ ఊర్వశీయు నుత్తమపాత్రము కాదు. ఐనను, ఆమెకు
ఆతినియందు వలపులేదు. ఎటులై నను దష్టజూడవలయు
ను. ఇట్టిపట్టున నుత్తమపాత్రమునకును నీగతియే సట్టును.

ద్రాపది శీచకున కెట్టుచెప్పినదో విచారింపుడు.

క. మగలపడఁకుపనుండుకి తెమ

తగులమపాటింతు నెట్ట తగులందైనక

మగువల యెడలన యడఁగుం

దగవువిడిచి యడచిపడదు ధర్మముచేర్చిన్.

అలగ

ఆ ఇట్టులగుటయెడల యెల్లభంగులచహ

స్యంబు గోలుపోనియట్లుగాఁగ

నడగునీదుకోర్కి కనురూపమెట్టిద

యట్టిభోగభంగి ననుభవింపు.

అలల

విరా-౨ ఆ

తోలుతవిషయము గర్వముకావున నేవముపొడము
 చున్నదికాని పాత్రములబోషించుటలో సంతపారకాటు
 కానరాదు. టేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు వ్రాసినంత యా
 చిత్రపుష్కలతయు లేదు. ' పేరునకై న నశ్లీలముచెంత
 బోక ' అని వ్రాసినారు కాని నిక్కువముకాదు. సీ. ' మమ
 గుచూసిననై న మగువపిఱుందు సోయగము ' అనునెడలను,
 మఱికొన్ని వోటులను స్వల్పముగా అశ్లీలదోషము కాన
 నగుచున్నది. ఎఱ్ఱన యీభాగమును, రెండుపద్యములలో
 నెంతయు గంభీరముగ మధురముగ ముగించినాడని రా. అ.
 గారు తలంచుచున్నారు. ఇయ్యది సత్యమకాని 'వినూత్న
 విహారసాధిక దేల్చెదన్' అని యూర్వశి పల్కుటయు,
 ' మెచ్చుల్ సొంతనీవింక న | స్మరవిందానన సత్కరింపుము
 మనోహరీక సంక్రీడలన్ ' అని సరకుడు పల్కుటయు నేమి
 సాబగుగానున్నది? ఎవడైనను, ఇట్టివిషయమును వాచ్య
 మొసర్చుచో జగుప్సను బుట్టింపకమానడు. ఇట్టి విషయ
 మును వ్రాయవలయు నపుడు కవి కుంచించి వ్రాయుట
 యుక్తము. పొడిగించుచో బోషింపదుశ్శకము. విరాట్పర్వ
 మున బాంచాలీకీచకసంవాదము విపులముగాఁ గలదు. కథా
 ప్రాశస్త్యమునుబట్టియు నచట మనమునకంతగా జగుప్స
 యుదయింపదు.

తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణమున రంభారావణ
 సంవాదము, వారివిహారవణానము, హరవిలాసమున

మేనకార్జునసంవాదమును, కంకంటి పాపరాజు నుత్తరరామాయణమున రంభారావణ సంవాదమును, శుకరంభాసంవాదము మొదలగునవి పెక్కు లిట్టి ఘట్టములు, ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ జూపట్టుచున్నవి కాని వానియన్నిటికి నిట్టిదూఱు తగులుచునేయున్నది. ఇట్టి సంభాషణములఁ బొడిగించి వ్రాయుటకంటెఁ గుంచించివ్రాయుటయుఁ బొడిగింపవలయునేని కడుజాగరూకతతో నాచిత్యమెఱిగి వ్రాయుటయుఁ గవి తప్పక యెఱుంగవలయును.

సరకుఁడంత నీర్భముగా నూర్వశితో సంభాషించినను దననుబట్టి యశాఁకితిగానెయున్నది. అనేక స్త్రీలనేకవేణుల నెత్తికొని చనువానికి ముదిసరసములు సరసతా ప్రతిపాదకములేకానగును. ఐనను సంతపొడిగించుట నీతిక బాహిరము. కావున నీ శృంగారమంతయు మధ్యమరీతిగానున్నదని యననగును.

iii

ఇందుధరోపాఖ్యానము- శ్రీనాథుని శృంగారరసము-పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన-బువ్వపుబంతి- ఏతె ప్పగడ యిందుధరోపాఖ్యానము- త్తేమేంద్రుఁడు- ఔచితీ-ఁగన్నాధ పండిత రాజ-మమ్మటుఁడు- సోముని జలవిహారము-ఏతాపెగడవారివిహారము-తి హనిరుద్దులు- ఊహపాత్రాచితీ-చిత్రరేఖ- చెలికట్టయలు-ఏతాపెగడ యుప; చిత్రరేఖ-సోముని యనిరుద్దుఁడు-ఏతాపెగడ యనిరుద్దుఁడు-సంవిధానము-కాలము.

ఇందుధరోపాఖ్యానము.

ఇటులీ రెండుచోటులును ఉత్తమమధ్యమముగా

శృంగారసమును దీరించి యిందుధరోపాఖ్యానమున మాటు
తోచదొక్కినాడు.

ఈశ్వరుడు. పార్వతియు లీలోద్యానాదివిహారదేశము
లందు దైతేయాప్సరో నికురుంబంబులతో విహరింపనేగి
నారలల. అచ్చట

సీ. కిసలయంబులతోడఁ గంఠేలుడఁదెట్టి
విరులపై నభిశాంతి విజ్జరాల్చి
లేచిఁగలకుఁడనులీల గానుకయిచ్చి
గుత్తులఁ బాలిండ్లు గొలిచిచూచి
చలిగాలి నిశ్వాస సౌరభంబులశాఁగి
యలిపజ్జీఁ గురులతో నలుకగీర్చి
పుష్పాస్థు నెలగండుములు వియ్యవండించి
పూఁదేనెఁజెమటల బుజ్జిగించి
గీ. తొడలు ననఁటి కంబంబు మెడలుఁ బోఁక
బోఁదెలు నెలుంగులును బరపుప్తురుతులు
మాటలును గీరభాషలు మక్కలించి
చిగురుఁబోఁడులు ననకేలి చేయఁజేయ.

౫-౪౫

ఇటులు చేయఁజేయఁగా నొక్కర్తుక యేమోచేసి నవ్వి
నది. ఇంకొకతె లతాసక్తచూచుకచేలాంచలయై మలంగి
విడుమంచుఁ గేలుసాచినది. వేటొకతె మొగము సగము
వాంచినది. కొంతొకతె తలిరులు గోయుచున్నది. అపుడు
సీ. సుడిగొన్న చిగురాకు జొంపంబుగెంపారఁ

దలమొద మల్లికాదామమడఁచి
నిడుచుతామరతూఁడు నెట్టెంబు చుట్టిఁ
బటికంపుఁగడియంపుభాగమదిమి

తొనెయ్యక్రేపఁ గెందొనఁతును హల్లంబి
 మెనెచక్కఁగఁగూరి మెదిచిపూసి
 పాయగొమ్మలనల్ల పట్టుచిగిల్చి య
 కొన యాకుపై వెండికోరవెట్టి
 గీ. ధవళశతకీధూళి గాత్రమునఁజలచి
 మోకమామిడికొకకాంత మొక్కినిలిచి
 యొడలిలోఁజక్కసగమునా కొసఁగునునుడు
 నద్రకన్యకతలవాంచె హరుఁడునవ్వె.

ఇట్లయిన తరువాత నడపుతెఱఁగుమాటజలసము, అ
 పాంగవిలాసము, మునుఁగువెట్టినమాదిరిమొగము, ఇంచుక
 వంచినసిగ్గు, ఇవన్నియుఁబొర్వెతినిఁదడఁబఱపఁగా నీశ్వరునకు
 నాసపాటుగానడోసు చిత్రరేఖయను నచ్చరనెచ్చెలులుకూడ
 వచ్చుచున్నారలట. అపుడు,

క. ఆడేవుఁడుతనఁజెలుపఁ గర్తంపుగఁజ్జెలకన్యకనుఁగీటంగాఁ
 చెన్ననడినటించుచునఁ య్యుఁయచిలునగవుతోఁచి మొగ్గి మనిరిచెన్.
 చ. నిలిచినచిత్రరేఖఁగని నీలగళుండు మొగంబువాంచినన్
 గలకలనవ్వెసంబిక వికాసముతోఁజెలికత్తెలింకసి
 గులపనిమానుమంచుఁబయి కొంగడలింపనపాంగరోచులం
 గలపెఁబురారిజైలసుత కిన్నులవెన్నెలగాయుమించులన్.

ఇటులు వర్ణించినాఁడు. ఇదిహాలికుల శృంగారముగాని
 పవిత్రమయినదికాదు. పురాణదంపతులను శృంగారరసమునఁ
 జూనుపనెరాదు. వ్రాసితీరవలసివచ్చెనా వ్యంగ్యమర్యాదగా
 వ్రాయవలయును. లేదేనిమిగుల రసాభాసమునకు పేతువు.

శ్రీనాథుని శంగారరసము.

విశ్వంఖలుడైన శ్రీనాథుఁడునునింతకంటెఁ బచ్చిగా

నైషధమున వాగ్విసియున్నాడు. ఆతఁడు శ్రీహర్షుననుసరించి
నవాఁడని చెప్పికొన్నను కావ్యోపసంహరమునందు, - 'భట్ట
హర్ష మహాకవీశ్వరుండు కవికులాదృష్టాధ్వపాంథుం డొనర్చి
నైషధశృంగారకావ్యప్రబంధవిశేషంబు నశేషమనీషిహృ
దయంగమంబుగా, శబ్దంబనుసరించియు నభిప్రాయంబు
గుఱించియుభావంబుపలక్షించియు రసంబుపోషించి యునలం
కారంబుభూషించియు నొచిత్యంబాదరించియుననొచిత్యంబు
పరిహరించియు. ' అనివాగ్విసియు.

ఉ. అవ్వలి దిక్కు-మోములు ప్రియంబున నొండులతోడ ముచ్చటల్
ద్రవ్య మనొక్కొక్కొనున పరామనసుండఁగ, ఘాటొక్కొక్కరుం
డివ్వల వచ్చినంచన మెయిన్ నునునుంచు మెఱుంగుట్టమున్
నవ్వుచుఁబట్ట దానిచరణంబులకున్నడునైన మేదినిన్.

౬-౧౧౩

నీ. సర్వతోముఖపిశాసకుఁ డప్పినడియెడు
కామమోచనము నిక్కిముగవలయు.

... ..

గీ. అనుచు నెయ్యింపు వియ్యింబు నల్లనల్ల
సరసనర్మోక్షిఁ జాతుర్య సౌమ్యమున
గోప్తినలిపితి మమలోనఁ గొంతప్రార్థ
భోజనాగారపర్యంతభూములందు.

౬-౧౧౪

చ. లలనయొకర్తు నుగ్ధ కృకలాసముఁ జేరఁగఁదెచ్చి, వంచనన్
నలునకుఁ గుంచెవట్టు నెలనాఁగపదవ్యయమధ్యమంబునన్
నిలిపినఁగాబ్రాఁకనది నీవియనీమకుఁ రోడిభామినున్
గలకలనవ్వనూఁడైనది గట్టినపుట్టముపా యశూన్యతన్.

శృంగార-నైషధ-౧౧౫

అనియిటులు వ్రాసినాడు కనుమాలపుర దొత్తుల యిం
 మలలోనొడలెఱుగక నడచు శృంగారముగాని యిది సర్వ
 సర్వసంహాపతియైన నలుని యింట, అందును భోజనాగార
 సీమల జరుగదగినదియా? ఇది శృంగారరసముకాదు. శృం
 గారాభాసమంగముగాఁగల జుగుప్సారసము.

పిల్లలగుట్టి పినవీరన — బువ్వపుబంతి.

ఈ బువ్వపుబంతినే వర్ణించుచు బిల్లలమృత్తి పినవీరన
 యెంతయూచితఁబోషించినాఁడో యారయుండు.

సీ. చింపివల్కము లేనిచేపెడి పినఁగావు
 నెఱవన కంఠెనుండఁగలుగాని
 తెనినజంఠెము లేని తెచ్చెరనఁగావు
 వినుఁగివిసన్న సేవియులుగాని
 యాదుంఠెమునన్దముల్లంఠనఁగావు
 నమగిమాడుడు మోహములుగాని
 ఘేనపుంజము లేని పెత్తెరనఁగావు
 నీపావమాన ఘేనికలుగాని

తే. యంచువాచించుముని నల్కనన్దముఖులు
 నగుచునొడఁగడఁ జెప్పనందఱు యశస్తి
 రుచుల భుజియించి వార్చుర్పూరవీటి
 కాసుగంధప్రసూన సౌఖ్యములఁ దీసి

శ్రీమి. ఆశ్వ. ౮. ౨౦౪.

అచట బురుషులు స్త్రీలతో నేమియుననలేదు. పురు
 షులు తమలోదాము హాస్యములాడికొనుచున్నారు, అపు
 డబ్బముఖులు నగుచు మండఁగల్గనియు సేవియలనియు మో
 దకములనియు ఘేనికలనియు నొడఁబడఁజెప్పఁగా వారలంద

ఋను యథేష్టరుచుల భుజియించినారు. శ్రీనాథుని యల్లరిని ఇంచుమించుగా సమకాలికుఁడుగాన పిచవీరిన చేయింప లేకపోవఁడు. సమకాలికుఁడైనను అనౌచిత్యమని యెంచిన వాఁడువోలే గడునుచితరీతిగా వ్రాసినాఁడు.

శృంగారరసమును అనుచితముగాఁజెంచుట దాని సవమానించుటగాని పోషించుటకాదు. ఆపురాణదంపతులెంతపవిత్రులో వారి శృంగారరసమును సంతరిపవిత్రముగా వ్రాయవలయును.

వీటాపైగడ యిందుధరోపాఖ్యానము.

ఈ యిందుధరోపాఖ్యానమును వ్రాయుటయందేజాప్రగడయుఁ గొంచెము సీమాతిగామియైనాఁడు. కవిత్రయము తదితరులవలె సంతతిశృంఖలముకాదు గాని వారివర్ణనలును బరిపూర్తిగా నేటివిమర్శకానుగుణములుగానుండవు. ఏలనఁగా వారును బూర్వతరకవ్యనుయాయులే. అట్లని యంతగా శృంగారరసవిషయమయి దుష్టముగా విద్యుంభింతురనిరాదు. పుష్పాపచయకేళియందు ఎఱున

మ. ఒకఁడేకాంతపుఁజోటఁ జంద్రమణిచయ్యశృంగతల్పంబుపై
సకలేశుండు విచిత్రకేళికలనన్ శర్వాణిసంప్రీతగాఁ
బ్రకటప్రేమనిరూఢిలవిహరింపం గోరియొక్కింతయు
తున్నకుండయ్యంగుసుమావకీర్ణమధుపస్తామాభిరామాకృతిన్.

వ. అమ్మనోహరవిహరవిన్యాసంబునందు.

శ్రీ. కంఠకాలిమ చనకంశంబునకునూత్తు
 కన్నూరికాదీ ప్తివిస్తరింప
 నాచలఁజందురుడచులబిందులఁచన
 యలకలశీని పువ్వులనుదొడుగ
 ననతంసనిశ్వాస మల్లనఁచనయన
 తంసోత్పలమునకుత్కింప మొసఁగ
 నంగచుణిశీపులలమి యొప్పుగురన
 భుజములకాంతికిఁ బ్రోవసేయఁ

శ్రీ. గవఁకఁగారమేశ్వరుఁడు నన్నుఁగఁగిరింప
 నతనిదోర్చునదని నోలాడుచున్న
 సునతర సచక్ర వాకములనల్ప
 సంసనసురేంద్రుఁడాయఁ రంహరఁగనియె.

౭-౭౦

ఇటులు వర్ణించినాఁడు. మూలమున నీవర్ణనమేమియుఁ
 గానరాదు. నాచనసోముఁడు క్రొత్తగాఁ బొడిగించినాఁడు.
 ఏతాప్రగడయాతని నచుకరించినాఁడు. లేనియెడలనీతనినే
 యాతఁడచుకరించెననుకొందము. సోమునిశిల్పము ఏతాప్రె
 గడశిల్పముచు దులఁతూఁగుచున్నది. ఒకదృష్టితోఁజూచిన
 సోమునిదెక్కుమగానున్నది. మఱియొక దృష్టితోఁగాంచిన
 యేతాప్రగడది యెక్కుమగానున్నది. కాని యశాచిత్యము
 చెడినది.

క్షేమేంద్రుఁడు-ఁచెతి.

ఇట్టివిషయమునే సరిగాక్షేమేంద్రుఁడు తనయాచిత్య
 విచారచర్చయందు.

(౧) ఉరములనభిమాన్వితస్త్రిభిః
 స్త్రీ త్కణంవృతవిలోచనోహరః
 వాససప్రశ్నిలస్య సంయమం
 కుర్వతీంప్రియతమ మవారయత్.

ఈయంబికాసంభోగవర్ణనమునందు పామర స్త్రీలకుచిత్రమైన సిగ్గులేమి గోగోక్షులచేనొప్పపందొడల మొడలులచేదనిసినకనులుకలవాడని భగవానుడు ద్రిజగద్గురు వగుత్రిలోచనుని, వర్ణించుట నలనఁ బ్రబంధార్థమనుచితమని చెప్పినాఁడు.

జగన్నాథపండితరాజు.

(౨) జగన్నాథపండితరాయలునుంసగంగాధరమునందు ప్రకృతివిపర్యయముతోసము. ఎల్లనినఁ గుమారసంభవమునందు తమదేవతలయిం పార్వతీపరమేశ్వరుల శృంగారవర్ణనము. ఇదితనతలిదండ్రుల సంభోగవర్ణనమువలెనే కడుననుచితమని వక్కాణింతురు.

అనివ్రాసినాఁడు.

(౧) ఆత్రాంబికాసంభోగ వర్ణనే పామరనాకిసముచితనిర్ణయ సజ్జనఖరాజవిరాజితోరములవృతవిలోచనత్వం త్రిలోచనస్యభిగవత్రైజగద్గురో యదుక్తింతేన అనాచిత్యమేవ పరంప్రబంధార్థపుష్టాతి.

(౨) “ప్రకృతివిపర్యయోహోః॥ యథావాకుమారసంభవే ఉత్తమదేవతయోపార్వతీపరమేశ్వరయో సంభోగశృంగారవర్ణనోఇదం పిత్రోస్సంభోగవర్ణనమివ ఆత్యంతమనుచితమ్” ఇత్యాహ॥

మమ్మనాచాడు.

మమ్మనాచాడును సంభోగరూపంబగు రతి ఉత్తమ దేవతానిషమకంబుగా వర్ణించరావనియు సప్తిసంభోగవర్ణనయు జరిగినదియును సంభోగవర్ణనమువలె సత్వైశ్వర్యమునుచితమయియు గాన్వయకాశమున వివరించినాడు. ఇటులనే యాయూసుస్థలములందు ఆలగకారిసులు ఇట్టి వర్ణన మంగీకరించియుండలేదు. ఈవర్ణనము క్షేమేంద్రుడుదాహరించిన కాళిదాసుని స్లోకముకన్న మృదువుగానున్నను బాహ్యసంభోగవర్ణనమగుటచే సనౌచిత్యమునకుఁ గొంచెముగుఱియునున్నది. బౌద్ధిశ్యముపోషింపఁగవి ప్రయత్నింపవలయును. ఈయొలిగినాదులనే కొంఠొకగీతిగానుచిత్రిములుగను జేయఁగను. అనౌచిత్యమునకంటెఁ గొంఠొకటి రసభంగమునకుఁ గారణముకాదు.

(౧) ఉపనిషత్తు బ్రహ్మము నెఱుఁగు ప్రతిపాదించునో బౌతిచియు రసమునెఱుఁగు ప్రతిపాదించునని జగన్నాథవండితరాయులు చెప్పినారు. ఈవిషయమును గవి మాత్రమే గూడదు. మఱియెనా జగుప్ప పుట్టించును.

సాముని సంహారము.

పిదప నాచరిస్తోముఁడుజలవిహారసంగమ మొనరించినాడు. (౨)

(౧) అకాచిత్యాప్తతే నాన్యప్రసంగస్య కారణమ్

ప్రసిద్ధచిత్ర్య బంధస్తురసస్యోపనివృత్తపరా. రసగంగా-౫౨.పుట

(౨) నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందలి సీతారాముల

వారివిహారవర్ణనములోఁ బోల్చిచూడుడు.

చ- తరుణుల—౫-౫౯- మొదలు-ఉ-చెందోవ—వఱకు

ఈపద్యములలోను సచటనచటఁ గొంచెము శృంగార రసమెక్కుడుగా నున్నది.

వీతాప్రగడవారిపహారము.

ఈభాగమునే యనుకరించుచుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డగు నేతాప్రగడ వింతరీతిగా జలవిహారమును వర్ణించి నాఁడు. ఆతఁడు తరుణుల వీరమద్దియలతాఁకున నేరిని జిందొవందఱజేయించి కొన్నిరువులతోడ నాఁచులు నూలుకొనఁగానిత్తిరిబండ్రిపై విట్లులమాడ్కి విరివూలను వీడిన యలకంబులను, దెఱగ్గిపైఁబడఁజేయ నీయలేదు. జ క్కవలజోడుల నెచటనో జోడుగాఁజేయలేదు. ముత్తైయ పుఁబేరు లనుదెగసియలేదు. ఇవన్నియు సకలస్వాభావికము లు.నావికుఁడొక.నావతేరఁగాఁబురాణదంపతులం దెక్కినారు. అచ్చరలుకూడఁ జనినారు. వారు తిత్ప్రివాహమునొరఁగాఁ బురాణదంపతులు సూచుచున్నారు. అచ్చరలట్లు తేకువలు లేని మాధుర్యమున విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగుచున్నారు. అప్పుడు, పార్వతీపరమేశ్వరులును జలావగాహన మొనరించిరి

“ఉ. నావికసీత మిప్పధ సునస్థిరతంపనరారు పోతమున్
 కేవియుఁదాను నెక్కి శివదేవుఁడు దేవిధూవిధూతసం
 భావితచానురానిలమునై బొలయంగఁ దడియకేలి
 లావిధిఁజూచుచుండె మృదులస్మృతి దీప్తులమోమెలర్చఁగన్.

క ఆచ్చరలు తత్పరివాహము
సాచ్చిభవానియును భివుడుఁజూడఁగ వేష్మక
విచ్చల విడిగాఁ దరిగిరి
మచ్చిగఁ దేఁకులులేని మాధుర్యమునక.

సీ త్కరితకస్మరికములగు కుచముల
శ్రీనలనఖపదశ్రీలుమెఱయి
విశ్రుతాంజనచారుపభనంబులగు నేత్రి
ములకట్టకంపులేములభజింప
గిళితలఁబూలరాగి ముగిసింపొస
రములవంతుక్షతిరగ నబరియి
నాక్షి స్థతిలకంబులగు భౌలములనాడ్చి
లంబంబులగు కుంతలమునుపొదువ.

గీ సన్నవూపెంబులూరుల జనునమును
నంటనారులుజిగియెక్కి యనదుఁగొను
నందునెరుగుకాంతి నిండాఁ నంబు
నేకచాఢిసవశ్యుతిఁజేసిఁ జెనునగమి.

క. పరమేశ్వరుడునుగౌతుకతరళితుఁడైయొడిడిగితనప్రియకరమున్
గరమునఁగొనితోయాం తరముప్రవేశించిస్థిరంపతులరక.

సీ. తలమొడియెట్రికొత్తరంగలతోనించు
తరంగలుబొరిబొరి దార్గ్గనంగ
సవతివనిదుకం జడిలునుముదురఁగం
డిననాఁమఁడిఁజాలుఁ జెనఁగొనంగ
నజచందుకునెక్కిత మెఱుంగునునంగెఱ
క్కలయచ్చతెలుపులుఁ గలయఁబడఁగ
నటితిక్రొన్నలుపునింపగు నల్లకలవపు
వృలనిందుజిగియును జెలిమిసేయ.

గీ. నంగమునభూతిపాలుపుగ నంగమూర్తి
మిగులఁజెలుపెక్కిమొగించిన మీఁదికంటె

అప్పపద్మరేణువులట నొప్పమిగిలె
నభవునకుగంగసలిల విహారలిల.

తరు- అలరువుప్పాడిపసుపార్పిమృతాలహా
రంబమర్చికహారంపు తీకు
లలకలసలికి కర్ణావతంసకమున
నభినవక్షరవంబర్చించితేల
నెలతెమ్మికేళికై యిచ్చితేదేటి
యెసకపుటులివున నింపులువలికి
చెలితనంబునగంగ చెల్వపార్వతికి
తేనెసత్కృతులెల్ల శ్రీసాంపు మెఱసి.

క. విజయాదిసఖజనులును బ్రజగర్ధరుడైన దేవదేవుఁగనకేశ్వం
గజలంబులఁదేల్చిరిశైల బజకనుగీటంగఁబ్రణయలాలసనీలక.

క. అచ్చరలునుసర్వజ్ఞుని యిచ్చయెఱిగికదసి భక్తయెఁగంగరయం
బొచ్చితగంధసలిలసముచ్చయములముంచిరాటముఖముననెచ్చుకొ
న. ఇవిధంబున విసోదించి సుఖ ప్రవాహంబు వెలువడి విశ్వ
శ్వరుండు హృదయేశ్వరియు దానును నభిమతనైవధ్యంబులు భరి
యించి యలంకృతులైనగణపుంపులు నంగనాసమగయంబులు పరి
వేష్టించఁగొంహికనేపు గంధర్వాపురఃప్రయుక్తింజైన సరససంగీతం
బవధరించి మధురావలొకనంబుల గృతార్థులఁజేసె నయ్యవస
రంబున, ”

అని యెత్తాప్రెగడ రచించినాడు.

“నీరు ఎవలందు కస్తూరినిబోగొట్టగా గోకొత్తులు
మెఱయుచున్నవి. కాటుకజిగిరినలరారు కనులకెంపులు
లేమిసొందినవి. తమ్మకెంపురాయగా వాతెఱలయందుఁ
బల్లొత్తులు కానుపించుచున్నవి. నుమరులందు బొట్టులు
పోవగా నచటఁదడియుట చేలావెక్కిన ముగగురులు

మునుదుకొనినవి. పలుకులయందును దొడలయందును సన్నవలిపెములగుటకొనినవి. అసదుకొనునందు నెత్తురు నిండానినది." ఎంతసోహగ్దముగానున్నది! ఎంతస్వభావసిద్ధముగానున్నదో చూడుము. న్నాచమొసరించిన నిటులుకదాయుండును. నాచసోముని శిల్పవగ్నన్నసీశిల్పమునబ్రతిభయెక్కుచున్నది. అచట బొండితీబిము భావమునుమ్రుంగివైచితిది. ఏతాప్రగడ కవిత్వాభాసము సాండితికివన్నెవైచుచున్నది.

పిదప గొతుకతిరొత్తుకొని యీశుడు తనయోడడిగ్గిప్రియ కరముంగై కొని శోభూతిరముం బ్రవేశించినాడు. అప్పుడు తలమీది యేటిరంగలమించుతిరంగలు తాగ్గొనుచుండ నడలిసనిచున కంజడలును ముదురబండిన నాచుదీరగలును బెంగొనుచుండ, సంతించురుని క్రొత్త మెఱుగులు, అంచఱెక్కులయచ్చ శౌభులుగలయంబడనెఱికికొన్నలుపు, వింపగు చిల్లకలువపువ్వులు చింపడుయంజెలిమిసేయ, మేనియంజెలిమిజెపాలుపుం గొవ్వితిముమగుల దెలుపెక్కునది. ఈశ్వరునిమొగిచి విరాడకంజెప్పయందు తమ్మిపుప్పొడికప్పిండు. అప్పుడు గంగ (ఉదకము) సవతియగు పార్వతికి, పుప్పొడిపసుచార్చి మృణాలహరిమమర్చి శెల్లెకలు వజ్రేకుల నలకలజేచి కైరివమును గర్జ్వావతంసకముగా సర్పించి చేతి కెఱతమ్మినాటకై యొసంగి లేదేటిరవలియను మిషచేనింపులుపలికి సాకతిమిచ్చినది.

ఈ భావము లెంతమనోహరమనుగానున్నవో విచారింపుడు, జలవిహారమనగనే నీటిలోదూకుట, తామరలఁద్రెంపుట పద్మముల స్తనములందుంచుట, జక్కవదోయిని జనుదోయినిజేర్చుట, యొకరిమీఁద మఱియొకరు నీడమియుట వస్త్రములనూడఁదీయుట నీటిలోముఁగిపట్టుకొనుట యివిసాజముగాఁ దోచునవి, వర్ణించునవియును ఎఱ్ఱనసాధారణకవికాదు. సంబంధములనన్నియు విచారింపక పద్యములవిసరఁడు. జలావగాహనమొరచుకొని సార్వత్రికరమేశ్వరులు. ఈశ్వరునకు, జలమునకుఁగలసంబంధము గంగారూపముగాఁ గనుఁగొన్నాడు. తనభార్యయగు గంగ, సవతికి, సత్కృతులుచేయునని యెఱిఁగి సత్కృతులుచేయించినాడు. ఇట్టి మనోహరమగుశిల్పము, ఇతరులకుఁగోచరింపదు. గోచరించుననుకొనినను, ఇంతిరసపుష్టియొకఁడు చేయలేడు. (కావుననే నాచనసోమునకీవలివాఁడైనను) బ్రబంధపరమేశ్వరుఁడగు నేతాప్రగడ కవిశ్రయాన్యతమత్వమును దనకుగూర్చుచు కొనినాడు.

పిదప, “ సర్వజ్ఞుని యిచ్చయెఱిఁగి యచ్చరలుకరయం త్రసమూహములచే గంధసలిలములనాటపేరుగా నెత్తిముంచినారు. అదియంతయునీశ్వరుఁడుచూచి వినోదించినాడు.”

కల్పనయనిన నిట్లుండవలయును. ఈశ్వరుఁడు మనకిపు డీశ్వరుఁడుగాఁ గానఁబడుచున్నాడు. అంబికయంబగాఁగా

నుపించుచున్నది. శృంగారరసమును నిటులు వివ్రముగాఁ జిత్రింపవలయుఁగాని యింకొకమాదిరిగానగుచోజగుప్పాకర మై రోతపుఁగించును.

నాచనసోముఁడు, — ‘కొలదితెరఁగలు, దబ్బులు, — అంబురుహము, మొగము — మట్టదములు, అలకములు — నుడి, పొక్కిలి — వేడుక చేయఁగా నెలఁతుకి సంగడిచేఁగ మలి చదలంటు మిన్ను నీర్పఁగొలిచి, జక్కవల జోడును, చనుగుబ్బల జోడుగా భవానిచ్చేసనియు, కిరిపంకజమున, నొకపంకజముంది వదనపంకజమును బరిమళవశమునమోపుచు దొంతితామర చూపెననియు, కీ శ్వరుని విషయము.

చ. కరఁగిన పూతచేఁగనకికందుకికాంతి నెలుంగుచున్నలం
 పరిగిన దొడ్డుమునీయపుఁ బేరు వాయఁగ మన్నఘాంకముల్
 దరుణుల నందికావిభుఁడు దారొక్కినుచోఁగను చాటుమాటుగా
 దరఁగలుచ్చి కిరవితానము మానము గావకండునే

యనియు వర్ణించినాఁడు. ఈవర్ణనము లాదిదంపతుల మెడ నెంతయునుచిత్రములో పాఠకులెఱుంగకపోరు. ఏతా పెగడయో, ‘అచ్చరలు కరయంప్రిసమూహముచే నాట నెవముగా గంధసారజలములనెత్తి ముంచినారు; ఈశ్వరుఁడీ యాటసూచి వినోదించుచున్నాఁడు.” అని పాఠోచితి నెంతయు సేకరించినాఁడు. నాచనసోమనాథుని నెఱ్ఱాపెగడ యనుకరించినను, ననుకరింపనిరీతిని, ననుకార్యముకంటెనెక్కుడుగను వ్రాసినాఁడు. జలములోఁ బోవునపుడు నావ

లేని యెడ నాతనికి బాగుగాలేదు అచట రసమును
 బూర్తియుండదుకాబోలు. కావున నొకనావికుని నోడ
 యొకడు తెప్పించినాడు దానిపై నాదిదంపతుల నెక్కించి
 నాడు. పరిజనులందఱిచేత వారికివేడుకఁబుట్టింపఁగాబోలు
 నీటిలోముంచి తేల్చి యాడించినాడు. అపూర్వముగా
 సంభవించిన వారివిహారమునకు వచ్చుచున్నదని పసుపార్కుటలో
 నుగాఁగల సత్కృతులను గంగచేజేయించినాడు. తరువాత
 నచ్చరలు నసంకోతనము చేసికొనఁగా ఈశ్వరునివినో
 దింపించినాడు. ఇచట వర్ణన యెంత నామగ్నముగాను
 న్నదో సోమన జలకేళియందంత నామగ్నిశీగు. పినాకిని
 నదిలో నేఱుపొగడ కాలమున బ్రభువులుగానున్ను పల్ల
 నావలలో బ్రయాణముచేసి యుండుటగాని యెంకొకట
 గానిచూచి మనమున నాస్థాదపడి యెప్పుడేని తాఁగూడ
 వారితోనోకలమీఁదఁజని యనుభూతుఁడై యిటులు వర్ణిం
 చియుండును. అటులాతఁడు వెల్లియుండఁడేమోయని సం
 కోచింతురేని కవితాప్రవాహమున నామహామహుఁడు పెద్ద
 యోడమీఁదనే నేటికొఱోవుచునే యున్నాడు. ముందును
 బోవఁగలఁడు.

పినాకినీరీజలంబుననేమి కొంకొకటనేమి స్త్రీలున్నా
 నముచేయుచున్నపుడు పసుపార్కుట పంక్తిసంగుట మొదల
 యినవన్నియుఁజూచిగాని, లేకతానే పత్నిద్వితీయుఁడై స్నాన

మొసరించిగాని యాయనుభవము నెంతయుఁ జక్కఁగా
 నీనిఘట్టమునఁ జిత్రించియుండును. ఇట్టిస్వాభావికవర్ణనము
 మఱియొకని కనుకరింపఁగారాదు. ఇఁక మనమీ పురాణ
 దంపతులవద్ద సెలవుగైకొని సేవించుదంపతులగు నుపానిరుద్ధు
 లఁ నొండబోపిమురండు.

ఉపానిరుద్ధులు

ఉపానిరుద్ధపరిణయమును మూలమునెంతివట్టు నాచన
 సోముఁడనుకరించెనో నాలుగిన విమర్శమున మీరు కార
 చరగలరు. ఈయుపాపరిణయమున కిందుధర్మోపాఖ్యానము
 బీజము చూచుడు.

“వ. మఱియునుం గొందఱు తెలుగులు పలు గ్రంథములం గలకంఠు
 కైవడి విడిచిందు నెవ్వఁడని ముఖికాసంబు కలాసంబునకు
 విలాసంబొసంగ నెసంగిన యాసపాటుచే నాసన్నసమాసీనయై
 బాణాసురకన్యయును నుపాకాంత యిట్లని పితృమ

నీ. స్థాపనననుభాసారంబు చెప్పెగొల్పె

తెలికతై బుచ్చిమెచ్చిండువారు

నానందమకరంద మందంపడైజెందె

గడపింటి చూపులఁ గప్పవారు

ఘర్మాంబులిందుముకావిధూనిములు

ప్రతిలంగజే చేతఁబట్టువారు

మఱపు మున్నటిలో మానసంబులుజేల

భిగియారు కాగిటజెరయవారు

గీ. బాలయలుకఁ బాసితేల్చినఁ బొందువారుఁ

జతురతరవిహారంబులు సలుపువారుఁ

బ్రథమ జన్మంబునందంత భాగ్యవతులూ

మగలుమన్నింపఁజెంపారు మానవకులు.

వ. అనిచారించి వెలికత్తెలతో వెడలనాడుటయును.

బీజత్వముచకుఁ దగుఁటయు పార్వతీపరమేశ్వర విహార వర్ణనము కొలఁది శ్లోకములలోఁ జక్కగా వర్ణింపఁబడియుండఁగా, నిందుధరోపాఖ్యానమనిపేరుపెట్టి దానినిఁ బెద్దకథచేసి వైచినాఁడు. కథ చదువుచుండఁగా నిందుధరోపాఖ్యాన మెంతకథయో యేమియోయని తోచును. ఈపద్యములు చదువువోఁగాయకన్నఁ దొడిమెయెక్కుడై నదని మనకుఁ దోచకపోదు, అదియటండె.

తరువారఁ జలికొండచూలగు పార్వతి విని ' ఇంతవం తఁకుబనియే? మనోభవునిపట్టముగట్టుకొనంగఁజాలుజాణఁ దగుమగనిఁ గవుంగిటనెల్లవును గొనియాడెదవు. ' అనిబుజ్జ గింప, నువ ' మగీయవాంఛితము లెల్లముగా నొడఁగూడు నంటివెన్నఁడుబ్బునో యాంతిమ్మనిన, నంబిక, ' రామకు, బౌరా ! (౧) వలరాచవేగిరమని నవ్వి యిటులన్నదట. " నై శాఖశుక్ల పక్షంబునందు ద్వాదశిదినింతవేళ, సౌధము మీఁద నిన్ను మవనకేళికఁ గలలోన నెవ్వఁడు కదియునో యా తఁడు నీమగఁడగును." అనిచెప్పఁగావిని మనముననున్న మనోరథ మొడఁగూడినటులు సంతసించినదట. ఇందులకై వచ్చినాఁడోయన నీశ్వరుఁడుఉపాగిరిజాసంవాదానంతరమునఁ దమయావాసమునకుఁ బోయినాఁడట. ఎఱ్ఱన యీతని ననుసరించినను, నిటులువ్రాయలేదు. పార్వతీపరమేశ్వరులు,

(౧) ఇట్లంబికయనట యశాచిర్యము.

ఉపకుగ్రామము పుట్టింతుటకై వచ్చినటులు సోమవారిత
లోగానుపించుచున్నది. అటులుంతుటతగదు. వారివిహార
ము యాద్యచ్ఛికము. దానివలన నుపకాయభిప్రాయము
తట్టినది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ, యీవిషయమును ఒక్కగా వాసి
సినాడు చూడుడు.

గీ. — అంబనసురేంద్రుకూతురింసారగనియె.

క. కనికొక్కలంకురింపఁగ

మనసిజరాగమున ముగ్ధునానసమున నొ
య్యనబాగొక్కఁగఁగనియె
తనమున నెంతయును భ్రాంతి తనుబొదివికొనన్.

వ. ఆత్మగతంబున

క. తగుమగనిలపిసి కాఁగిట

సోగియఁగనుటగాఁ జూరయజ్ఞోటికినధికం
బగుభాగ్యఫలము నాకిం
పుగ నింకెన్నఁడొకొ యిట్టి పోడిమిగలుగున్.

వ. జనకుడు మూడులోకముల సన్నతకక్కిన మేటిసంపదం
దనరినవాడు, మాకుఁగల దైనము పర్వతకన్య, కన్యనై
యెససినభక్తమై గదిపియే బరమేశ్వరి నాశ్రయించినకొ
ననుగ్రహణాడకంబు కరుణానిధి యూరక యేలయిం దెడుకొ.

గీ. అనితలంప దుద్రాణియయ్యబలతలంపు

తనతలంపునఁ గనుఁగొని కనికరమునఁ
జిత్రమలరంగ నల్లనఁ జేరఁబరిచి
యిట్టలనుఁ దన్మంబున కింపుమిగుల

ఇటుతర్వాతనే వారివిహారమును వర్ణించి యీశ్వరుని
యథేచ్ఛముగా సావనమునకంపినాడు. నాచనసోముడు
జలకేళిమధ్యముననున్న సార్వతి యువలోమాట్లాడి పంపి

నటులు వ్రాసినాడు. ఆజలకేళి యాగి కొంచెముసేపు
వ్రనంగించి యావలికి బంపివై చుట యంతబాగుగాలేదు.
మఱలఁ గథ కలుపనెంచి యీక్రిందిపద్యముల వ్రాసినాడు.

క. వనకేళిబలఁ డి

వినోదములఁ దేని తనిసి పితాచేణి

ధ్వనులును గాయకపాదక

నినాపములు వినుచుఁదూర్వనిష్ఠనములతోన్.

వ. పురంబునకు మరల నానతి యిచ్చె నిల్లెఱఁగన

క. దివసానసానమున భవ

భవానులుం జెలులుఁ దురగభద్రేభరథా

దివివిగ యానములమరం

దివిఁగొంపఱు నడువ నడుగుఁడెంచిరిపురికిన్.

ఈయిద్దఱకవుల కూరుపులలో నేతాపైగడదియే
మేలుకూరుపుగా నున్నది.

ఉపపాత్రా చితి.

పిదపఁ గొన్నినాళ్ళుగడచిన తర్వాత, నొకనాడుసూ
ర్యుడస్తమించిన తరువాత మేడమీఁదఁజెలిపిండు మెండు
కొనఁగా నేకాంతనిద్రలోనుండఁ గుమారుడొకఁడేమోచేసి
నాఁడట. అంతలేచి యుషనయనోద్గీర్ణాశ్శుశ్రిక్తాస్యయి
నదట. ఎలుగెత్తి యేడ్చినదట. తనకుఁదొలుసమరతని
శ్కమైనదనిదురటిల్లునట. “కులవిటుదూషితమగునేచెలులు
నగఁదవగుణంబుచే”నని వగచునట. ఈవిషయము నిట
క్రిందిపద్యముల రెంటిని వ్రాసినాడు.

కా. ఆత్మతేయతనూజ నింగివడగా హర్ష్యంబుపై నొక్కినాఁ
 డేదిక్కుం జెలిపిండు మెండుకొనఁగా నేకార్థ నిద్రారతిఁ
 మోంపంగలలోఁ గుమారుడొకఁడేమో చేసినన్ దాన్మిపెం
 పేకొన్ నన్నమేలుకాంచి నయనోర్ధ్వాశ్రుసిక్తస్యహే.

క. ఎలుకొల్ల యేడ్చుచునకుం
 దొలునమొక నిక్కసమైన చురపిల్లఁగిరి
 కులమిటు దూరతిమగునే
 చెలులు నగింపనగుణంబుచేనని పగిమఁ.

తొల్లి దాను పురాణదంపతులు విహరించుచుండఁ గం
 దరగోళముపడి సిగ్గువిడనాడి, తనకునట్టిపోడిమిపుట్టునా? యని
 వాజ్ఞాన విడిచి యంబికచే

గీ. కలగి న్నకామహస్తిపత్నంబు నెం
 గ్వాంబిదినాంతివేళ సోఘంబుమోద
 మదన-భిక్షులలానఁ గలయునమ్మ
 నెన్వఁదాతండు మగఁడు నేకంబున.

అని చెప్పఁబడిన యుషయేనాయీమే? రాత్రుసమహారాజ
 కన్య కావున మఱచి యుండును. తనకామావస్థఁగూడ
 మఱచు వారలుందారా? యుందురేమో! ఉషయేయున్నది.
 తనకామావస్థ మఱచిన యుష శృంగారరసమున కేమి యుష
 యోగించును? మహారాజులబిడ్డలకు సహజముగా మదనా
 వస్థ యుండదేమో! చెలులందఱుఁగూడి గోరంతలు కొండం
 తలు చేయుదురేమో! అదినిక్కువమే యగును. ఈమందమ
 తియగు నుషకుఁగొంతసెప్పటికిఁ జిత్రరేఖయిటులు మనవి
 చేసినది.

చ. ఎటిగితి నీతెలింగు వినుమిందుముఖి యొక నాఁగుముద్రము
 దఱమును గూడియాడఁగ సుభాకరశేఖగుకాంత నీమదిన్
 నెఱసినఁజొచ్చిఁగీర్చునొక నేర్పు నీకలనచ్చునంటకుం
 పటియివేదినంబును సుభాభవనంబునఁబ్రొప్పుఁజూడఁగన్.

క. మఱచితిగాక లతాంగీ
 కఱకంగునితోడ నాడుకాత్యాయనినీ
 నెఱనెఱిగినాఁడు చెప్పిన
 తెలిగిదె సరుకూర నింకదిగులేమిటికిన్

అనియిటులు చిత్రరేఖ తెలుపఁగా నబ్బోటి చిత్తంబున
 వాటంబయిన పరిభవాభిమానము విరిసినది. అపుడుకన్నీరు
 దుడిచికొని కొనలుసాఁగుకోర్కులు గులుకు తలంపులఁ దమ
 కంపుమొలకలు వొడమఁగడమవడినలజ్జ కడకన్నులు బెర
 యనున్నదట. అప్పడామెకు వెంటనే మదనానన్ధులు చాల
 వట్టు కలిగినవి

మ. పరపయ్యెంబరిభోగవాంఛపడవం బాలయ్యె నిహృదకుల్
 పారపయ్యెం బలుగాల్కి వింతనగపుం బ్రోవయ్యెనానాపముల్
 నెరపయ్యెన్మరనానలంబు నరుసన్నరయ్యె నాలేపముల్
 సారపయ్యెంవనువల్లి చాణసుతకున్ సోశింతలంఘాలుచున్.

క. లోగిటికి రానియాపము
 కాగిటికిన్ రానిపాండుగారింపంగా
 మూగినకుసుమశరంబుల
 చేఁగఱకఱఁగంజె నతివచిత్రంబంతన్.

ఇటులు హృదయగబున మదనానలంబుగదురఁగాఁ జిత్ర
 రేఖతో నామెయిటులు నొడువుచున్నది.

చ. ఉడిగి మదంగి మైమఱచియున్న తఱింగలలోనఁ జీరెనె
 క్కడిమగవాడొకోయనుచుఁ గంచఁగ మేల్చానుచోనతండయి

వృథా మగడంచు గోరుటకుఁబొందుగఁజెప్పితిఁ ముల్లుపుచ్చితొ
ఁజువచిన చందము యొక్క గమలానన యీవిరహనలంబుచన్

అనిచెప్పి వీధిభాగవతములో సత్యభామ పున్నాగరాగ
ముతో 'నేత్రాలేనే' యనుపాట మూడవ కాలములోఁ
బాడిపట్టు చాడివది.

ఇటులు చాడి చిత్రరేఖతో,

క. నీముచినముడి విడువఁగ

నేమెవ్వగునేరమింక నీ సౌభాగ్య

శ్రీమహిమనిఁ పఠిఁగూర్చు

గావుని నీకంటెఁజెలులు గల రీతెఱుమా.

అనిబట్టి పొగడతిపొగడఁగాఁ జిత్రరేఖ కలలో నీపైఁ
బడిన నేర్పరి మ్రుచ్చు నెఱుంగుదేని యాతనిరూపము, అన్వ
యము చిత్ర చెప్పియెడలఁ దీసికొని వచ్చెదనన్నది.

అనవినియును

క. కలలోనఁగన్నరూపముఁ

గలలోనన కాఁగినింపఁగంటిఁచిపగ

లలనా నీపలుకుల నో

లలనాడితిఁగాని పఠిఁచెలంప నెఱుంగఁ.

క. ఏవంపతులకుఁ బొడమెనో

యేదేశమునందుఁ గీర్తికక్కినవాఁడో

యెదనవాఁడో యెఱుంగను

మేదిని నితైఱుగ కూరియఁగలఁగెనో.

అని చెప్పి తెల్లఁబోయివది. ఇటులుకలలోఁగానం బడిన
రూపమునకై మదనావధలుమొనటినుండి యుపోత్తమావ

స్థదాఁగసపుడే యనుభవించు నుష కలలోనుండి యులికిపడి లేచి తనయీలువుపోయినదని యెలుగైత్రియేడ్చి గోలపెట్టి నది. 'మాతండ్రికొలుపులో మానినీతిలకంబ! రమ్మను నా పేరువమ్ము వోయ, 'నల్లపొల్లెఱుగనినాకులంబను మంచి మడుగు జీరకుజాలమైలసోకె, ఇఁక నేనుప్రాణాన నుండట నమ్మకములేదు చెలిమి మజవదలంపుము' అని వెక్కివెక్కి యేడ్చినది. ఇట్లు శీలభ్రంశముచేసెనని తలఁచు రూపమేశీల ముచక్కఁజేయవలసివచ్చినది. ఇదియేముల్లు పుచ్చి కొట్ట డచిన చందము కాఁబోలు.

తనప్రాణముఁగూడఁ బరిహరించునంతటి శీలభ్రంశము చేసినవాఁడు, చిత్రరేఖ, 'మఱచితివి; అంబికనాఁడు చెప్పిననూట కిది తఱి' అని తెలివిడిచేయఁగఁ దెలిసికొని వానియం దెక్కడలేని ప్రేముడిగానుట యేమి సాజము? చిత్రరేఖ తెలిపినతరువాతఁ గలలోనిరూపము కన్న భిన్నరూపము కానుపించుచున్నదా? లేదు. ఆ రూపము, ఎట్టిదై నను దనను మొదటనే యాకర్షింపవలెను. లేదా యుదాసీనముగా నుండవలయు. తరువాతఁబరిచితిచే ననురాగాదులఁ దాల్పవలయును. ఇది లోకస్థితికదా. ఇచట లోకవ్యత్యయము. కలలో నొకరూపము కానుపించినది. అది యేమోచేసినది. అంతటఁ గులముపాడై పోయినది. ప్రాణముకూడ ఏడుదుననుకొన్నది. ఈ విషయమైనను లోపలనిముచుకొనలేక, చిత్రరేఖ! నాచెలిమి విషవవే

'యని, బావురుమనియేసిచిపది' బౌరా! బుద్ధి కెంతవేగిరము?
 ఇవి యిచట సహజమైనతలంపుల నెలువరించినాఁడుకాఁడు.
 పాత్రకుసంబంధించిపవిషయము నామూలగ్రముగాఁ దల
 కించి వ్రాసినాఁడుకాఁడు. నదేకాకవిషయము తిట్టిన దానిఁ
 బెంపొందించుటయై కాని యెంతవట్టావిషయమును వ్రాసి
 యుపసంహరింపవలయునో యెంతవట్టు పొడిగింపవలయునో
 చిచారించి మఱి వ్రాయుచువాఁడీ కవికా నక్కువ. ఈ విష
 యమును చింగిల సూరనామగి నుభ్యకపులును, ఆది
 కపులయోగూడఁ జాలమగది యెఱుంగరు. నాటకముల
 వ్రాయు కవులకీర్తనము చాలనెక్కువగానుండును. మృచ్చ
 కతికము వ్రాసి శూన్యమైనవిషయము గాఁగుగా నెఱిగి
 యున్నాడు. వసంతసేవయు మచనికయు శ్వేతకుని సుదర్భ
 మున మాటలాడుచువును మైత్రేయుఁడు మాటలాడు
 నపుడును దక్కువయెక్కువయబాగుగావ్రాసినాఁడు. శకా
 పాత్ర మెక్కువగా మాటలాడవలయునది. ఆవిషయ మధి
 కరణమున నాపాత్ర మాటలాడుచువును, జారుదశ్తుని విషయ
 దలయుచురరువారి సంభాషించుచువును జాగరూకతతోఁ
 జూచునెడలఁదెలియఁగలను. ఇట్టివాఁడు మూఁడు పాత్రలు
 కలఁడు కాని యాతఁడు విశేషణములను విశేష్యములను
 గొలఁది పదములనైనను బెక్కుపదములనైనను జెప్ప
 నలిసమధుఁడు. అట్టివారు తెలుగుకవులలో నరది. అది
 యటుండె.

‘కలలో గానబడినవాడెవడో చెప్పలేక యువ,
 వెచ్చనికన్నీరు, ఎదపై జాట మెయిని మ్రానుపాటు ఎలుఁ
 గున రాలుపాటు నొదన వివర్ణయైనది. ఇట్లు కందినపువ్వు
 వలె విరహముచే వేసలపడుచుండగాఁ జిత్రరేఖ నేను
 జగములోపలఁగల పురుషుల పటములు వ్రాసి తెత్తును.
 ఆ శిల్పమునకు నేమనఁడులు పట్టును.’ అని చెప్పి యా
 మెకు నిశ్చలంభ మెక్కునై పోవ నుపాయముచేయఁబోలే
 దనపని కై వెడలిపోయినది. తిరువారి విరహసలంబు ముప్పిరి
 గొనఁగాఁ దలలో నామె

సీ. చెలులు బొమ్మలపెండ్ల చేయఁగో లజ్జంతు
 మగని నీ యెనేల మరలుకొంటి
 గలలోన నొకిని జక్కనివానిఁ బొడఁగని
 వెలిఁజూడఁ నేల వెట్టి నైతిఁ
 దగువరుండని తాఁ తడవి కూర్చకమున్న
 బంధుల నేల పలుచ నైతి
 గతిమాలి దిగియగు కాఁగలి లేని యా
 బడి కూర్చి నేనేల బట్టు నడితిఁ

గీ. గదిసి పొడిన చవి చూడఁ గలిగెఁగాని
 పాసి కదిసిన చవి చూడఁ బాఁగుగాదు
 తలఁపునకుఁ జక్కనుండెడి తలఁపులేదు

(1) లజ్జ పోయిన లజ్జకు లజ్జ లేదు.

నిక్కవమైనమాట యన్నది. ఇంతటినుండి విరహాన
 లము ప్రజ్వలించినది. వెచ్చనూర్చినది. మండమారు

(1) లజ్జతుమపినలజ్జలే—ఆనర్థ-చూ-

తోపాలంభము మొదలుపెట్టినది. మన్మథుని దూషించినది. పిమ్మట దానము సయిరింపలేక యుల్లము డిల్లముగాఁ దొడఁగినం గీడ్చుడం దలంచినదిట. ఆ గీడు పాటట్టిది యుంఁగా దనలో నిటులు తెలఁచుట :-

చ. కిలయప్రతికా మకరతన నూతనవాఁ లన్నియుం
బోవఁగల్గించి యంగుల పుష్పానులుఁ సమ్మయ నాసఁచేయు నా
కొనగుతెఱంగి, తంగి కుచగుంభములం గాతఁదాల్చినన్ను సఁ
తనమున వ్రాపియిచ్చిన గదా నెలికఁతల నను మ్రొక్కవత్.
ఉప యెట్టిదో యిపుడు మనకుఁ గలి బొంగుగాఁజూపి
నాఁడు. వారంగఁల పాలపొంగువంటి భావము పొంది
యున్నది. ఇట్లనుచుఁ బరిభోగి వాంఛానిరతయైనదిట. అటు
పిమ్మటి యవస్థను వదలలేక కలి ప్రాసమపూసిన యీ
పద్యమాదిగాఁ జెప్పినాడు.

క. నీహారము పేర సభి
వ్యాహారము విన్న నుగువాఁడు సనుపుగా
నే హార మఱుకఁజెట్టిన
నాహారము కొలుగుఁ కొలుగు నాహారంబున్.

వ॥ ఆసమయమ్ముంబలిం దడవందలంచి నెడనెడ మద
నోన్మాదంబు వొడమిన నప్పడంతొక యిట్లనియె.

ఉ॥ నా దెనఁగామునమ్ములకు నాటుటనైశము సిగ్గుజెత్తమున్
వాదులపెట్టుకొన్న యిది వాడిన నెవ్వరికైన ముందురా
కోదయితం గనుంగొన సగోరుహలోచనలార యింతకున్
“బాదులమ్ము చొచ్చి నెకఁజెల్లడి వెన్నెల వెట్టకొందునే”

వ. అనునెడఁబిరిగొన్న యారటంబు పొరింబొరిఁగారింపం
దొడఁగిన.

గీ ఎసఁగుసంతాపభరమున నిట్టి నట్టు
పారలు శయ్యతలంబునఁ బువ్వుఁబోడి
తీవురు విరహోనలంబున నివ్వెయైత్తిఁ
జిత్తెజాతుండు వత్తిఁదాల్చిన విధమున

వ. తదనంతరం బంతరంగంబు సంతాపంబుచేరఁజేతనా
రహితంబగుచువచ్చిన.

ఉ. దెంపముమీఁదఁ జెందొవకు దెప్పఁజేమియులేదు చిన్నలక
జింగుఁగుర్యవారి నెవఁజేర్చిన లేఁజగురించుకింతయుం
గంగరు నాసికాగ్రమునఁ గన్నులబొప్పము లూరఁబంక నీ
సుంపరికావఁజేరఁడు ప్రసూనశరంజని యోర్తిమొన్న
న చెలికఁతలున్నంత

మదనావస్థలన్నియు నలంకారస్థాలు చెప్పినట్లులు వర్ణిం
పకున్నఁగొఱఁతయగుననియో, చిత్రరేఖ పటమును వ్రాయు
నీయేషనాఁమూరకకూరుచుండఁబెట్టుట యేలనియోయిట్లు
కవి వర్ణించినాఁడు. దశావస్థలు చాలక, విన్నకోట పెద్దయ
కవి చెప్పినట్లులు (౧) ద్వాదశావస్థలలోఁ బదునొకండు నఱ
11½ యవస్థ వీరిఁడు వర్ణించినాఁడు. రసస్ఫూర్తి కివికేతు
వులని యాలంకారికుల యాశయము. ఇట్టివర్ణనలవలన సం
విధానమునకు విచ్చిత్తియేర్పడి పాఠకులకు విసువుగొలుపును.

(౧) స్త్రీ. ఆదియుఁ జతుఃస్థితీయన, నంతఃజిత్తసం

గంబునా, మఱియు సంకల్పమనఁగ

నటప్రలాపంబునా నవుల జాగరమన

నటమీఁదఁగార్చ్య సమాఖ్యమనఁగ

నాటకములలో నాజుగారు యుష్ట మెటులజరుగుచున్నదని
 వేఁగులవానినో యచటినుండివచ్చినభృత్యునో యమగఁగా
 నాతిఁ డొకయంకమున కంకము సరిపోవునటులవాస్తవములు
 చెప్పఁ బ్రారంభింపఁగానే ప్రేక్షకులంబులు, వారి సంభాష
 నాంతమువఱకు బయటికేగి చల్లగాలి కానపడుచుండుట
 మనము చూచుచున్నారము. కాని నర్తకులు ఆలంకారికు
 లేకరువుపెట్టినటులు వ్రాయ నసమర్థులు. వలయునేని
 యొకటి గంపద్యములలో ముడివట్టుట మంచిది. నాచన
 నోమని నర్తకమున నుప గొనయూహతో గుర్చిది.
 ముక్కున గంట సరుతోగుండు. అంతరింగము క్రిమక్రిమ
 ముగాఁ జేతనారహితమగుచువచ్చింది. హాసము. తిలి
 దంఢము చూడరారుకాఁబోలు. అదియుమంచిదే. చెలి
 కత్తి గొత్తమూగ్తులై యున్నారు. ఒకగొప్పవ్యాధి యాను
 పంగముగాఁ గొడమి వైద్యులకు గొంగకి వ్రాణములఁ
 గ్రోలుచున్నటులున్నది. శృంగారసముప కరిగతిప్పించి

శ్లోకము నుమకు నిగమప్రాణము సంధిల్లఁగా జెలికత్తి
 లందిటుఁ 'బాణతనూదకుఁ జెలులకును దిక్కవ్వరులేదు;
 మాతెల్లి వచ్చితే,' యంచుఁ జెలులూదకమున నెదుగొ

వెండియువిద్యేషంబునాస్రమసంత్య కమనఁగసంజ్వరమనంగ (?)
 నువ్వాళమనఁగ మూర్ఖులగుమంజునాచరణంబు నిల్లునామాని
 మలకు! గీ. ననుగతిద్వాపశావ్యజ్ఞతనన్ను

కావ్యా-౨-ఉల్లా.

నఁగాఁ జిత్రరేఖ వచ్చినది. ఆ రత్నమూర్తులైన చెలికత్తెలు-
 మాతల్లియని సంబోధించిన చెలికత్తెలు — చిత్రరేఖతో
 నుపాస్థితి యిసుమంతయుఁ జెప్పలేదు. అపుడుచిత్రరేఖ హ-
 డావడిగాఁ, బుప్పొడి తిప్పలు, కప్పురపుఁ గుప్పలు, మణికు-
 ట్టిమంబులన్నియుఁ దుడిచి తుడిచి, (ఈమెకుసాయమెవరు
 లేరు) హంసతూలికాతల్పంబుల కీళ్ళుసరిచేసి దోమతెరలెత్తి
 శుకశారికలకుఁ జప్పుకు చేయనుండ నాజ్ఞాపించి యరవింద
 కర్ణికాపీఠంబులఁ గండిర్చపూజ చేయించి, యట్లు కన్యాంతః-
 పురంబులం గలయంగొనుఁగొనినది. అప్పటి కా చిత్రరేఖకుఁ
 బని తీరికయైనది. అపుడుమాదేవిఁ జూచి, 'ఏనొకటిచేయఁ
 దలఁచి ఏది తానొకటి వలంచె' ననుకొనినది. పిదపఁ
 దొందరపడి పాన్పునఁబ్రవడించిన యువంగాంచి యప్పాలతి
 కన్నులకొలఁతులఁ గీలుకొన్న కాటుకనీటిబొట్టుల తనబట్టచేఁ
 దుడిచి కుచంబులపై ని సరంబులఁ దిన్నగాఁజేసి యుక్తదేశం
 బునందలి ముంగురుల నూలుకొలుపఁగాఁ దెప్పిఱిసదల. ఈ
 సాభాగ్య మీమెకు దక్కింపనెంచికాఁబోలు సంతవలకు,
 ఉపలేవలేదు. ఆచందమెఱిగి చిత్రరేఖ పటమునుజూపినది.
 ఆపటములోని పురుషులఁ జూచుచుఁబోవఁగా సనిరుద్ధుఁడు
 కానఁబడునంత మైజాదుకొన్న పులకములతోడఁ జెమట
 పొడమఁగా 'మనసు మ్రుచ్చిలివొచ్చిన మత్తికాఁడు వీఁడు
 పొమ్మని నెలఁది చేసాఁచినదట' తరువాతఁ జిత్రరేఖం
 బతిమాలుకొని యనిరుద్ధుఁ దీసికొనిరాఁబంపఁగా నామె

యాకాశమార్గమునందు బువ్వునుబోలె నెలగికుండ నని
రుద్ధుఁ దీసికొనివచ్చినది. ఆమె కొంతసరిసమ లాచుచున్నది.
ఆయెకాంతిసమయమున

చ పడకలి కుమారచంద్రునిచొల్లనమున నెన బువ్వుదోయిపై
నిడి పులించి నెన్నుగిగి యించుపి యుండుక మోప్ప వెండియం
జిడిముడిపాటుతో నొని వెన్నులు నొక్కచు మోము ప్రేమలం
బుడుకుచునుండె రాల్చి గడవోయిన నిండుబ్బులువునక.

ఈసంగతి కవి సాతకులనిమాత్రముచూపని చిత్ర శీఖకుఁ
గూడఁ జూపుటలో బక్షపాతిము తాల్పలేదు. చిత్ర శీఖ
తానుపొదివి మాయను సపుమనఁహరించి ప్రాద్దుపోయి
నది నేపోయెదనని నెలవపువ్వునొన్నది. ఇది యిపుడు
చాల బక్షపాతిముచూపినాఁడు. చిత్ర శీఖతోచుట వారకు
లకుఁ దిరోధాము మూపలేదు

ఎవరును లేని యానమయమున నుప :-

చ. బడకలి పాన్పుపై నెన్నుగిగి బువ్వుదోయి క
త్తెనుక కివుంగింటికిని రెండు మోపు మోముతో
గడయ నహర్నిషేర్చి నయఁగానెడి నేమిలేని శిగ్గులం
బొడతెడియూర్పులం గరువువోసిసభంగి లలంగియుండెగక.

ఇట్లున్నదట. అనిరుద్ధుఁ డనుభవము. యాహితుఁడో
యవివాహితుఁడో యెఱుంగరాదు. తాను దనుజాంగన.
అనిరుద్ధుఁడు మనుజుఁడు. అందును గృష్ణాత్మజుఁడు. బాణ
నకు నీతనికిని పరమవిరోధము. అనురాగము వీరినన్నిటిని
విచారించునీయదు కాని కొంచెమేని తద్విషయకాలోచన

నగార జిత్రరేఖ వచ్చినది. ఆ రత్నమూర్తులైన చెలికత్తెలు-
 మాతల్లియని సంబోధించిన చెలికత్తెలు — చిత్రరేఖతో
 నుషాస్థితి యిసుమంతయుఁ జెప్పలేదు. అపుడుచిత్రరేఖ హ-
 డావడిగాఁ, బుప్పొడి తిప్పలు, కప్పురపుఁ గుప్పలు, మణికు-
 ట్టిమంబులన్నియుఁ దుడిచి తుడిచి, (ఈమెకుసాయమెవరు
 లేరు) హంసతూలికాతల్పంబుల కీళ్ళుసరిచేసి దోమతెరలెత్తి
 శుకశారకలకుఁ జప్పుకు చేయకుండ నాజ్ఞాపించి యరవింద
 కర్ణికాపీఠంబులఁ గుండర్పపూజ చేయించి, యిట్లు కన్యాంతః-
 పురంబులం గలయంగొనుఁగొనినది. అప్పటి కా చిత్రరేఖకుఁ
 బని తీరికయైనది. అపుడుమాడేవిఁ జూచి, ' ఏకాకటిచేయఁ
 దలఁచిన ఏది తానొకటి తలంచె ' ననుకొనినది. పిదపఁ
 దొందరపడి పాన్సునఁబ్రవడించిన యుషంగాంచి యప్పొలఁతి
 కన్నులకొలఁతులఁ గీలుకొన్న కాటుకనీటిబొట్టుల తనబట్టచేఁ
 దుడిచి కుచంబులపై ని సరంబులఁ దిన్నగాఁజేసి యల్లకదేశం
 బునందలి ముంగురుల నూలుకొలుపఁగాఁ దెప్పజెసదల. ఈ
 సౌభాగ్య మీమెకు దక్కింపనెంచికాఁబోలు సంతవలకు,
 ఉవలేవలేదు. ఆచందమెఱిగి చిత్రరేఖ పటమునుజూపినది.
 ఆపటములోని పురుషులఁ జూచుచుఁబోవఁగా ననిరుద్ధుఁడు
 కానఁబడునంత మైజాదుకొన్న పులకములతోడఁ జెమట
 పొడమగా 'మనసు మ్రుచ్చిలిచొచ్చిన మత్తికాఁడు వీఁడు
 పొమ్మని నెలఁది చేసాఁచినదల ' తరువాతఁ జిత్రరేఖం
 బతిమాలుకొని యనిరుద్ధుఁ డీసికొనిరాఁబంపఁగా నామె

యాకాశమార్గమునందు బువ్వునుబోలె నెల్లంగకుండ నని
రుద్ధుఁ దీసికొనివచ్చింది. ఆమె కొంతసరినిమ లాడుచున్నది.
ఆయెకాంతనినుయమున

చ. పరశతి కుమారచంద్రుకిరణలనముం నన ఒన్నుదోలుపై
నిడి పులకంచి కిన్నుగిరి యించుచు ముంచుక వెళ్ళి వెండియుం
జిడిముడిపాటుతో నుని చెక్కులు నొక్కుచు నూము ప్రేమలం
బుడునుచునుండె దాన్ని గడవోయిన నిండునల్లబావునక.

ఈసంగతి కవి సారకులనుమాత్రముచూపిన చిత్ర శీఖకుఁ
గూడఁ జూపుటలోఁ బక్షపాతియు తాల్పలేదు. చిత్ర శేఖ
తానుపొదివి, మాయను సపుడునఁహరించి గ్రాద్ధిపోయి
నది నేపోయెదనని నెలవ్రపునున్నోన్నది. కవి యిపుడు
చాల బక్షపాతియుచు పినాడె. చిత్ర శేఖతో పాటు పాదకు
లకుఁ దిరోధానుము పూనులేదు

ఎవరును లేని యానమయామాన నిమ :-

చ. ఒదికలి వాన్మున్నె గొన నొయ్యిన బులూరినెసే క
త్తెదుర కివుంగిరించెకొని యెల్లచు నొక్కుచు మోము మోముతోఁ
గరియ నమర్చివేర్చి పయిఁగానెడి నెమిలేని శేగర్పలం
బొకతెడియూర్పులం గరువువ సినభంగి లతంగియొండెగక.

ఇట్లున్నదట. అనిరుద్ధుఁ డన్యుఁడు. వేవాహితృణో
యవివాహితృణో యెఱుంగరాదు. తాను దనుజాంగన.
అనిరుద్ధుఁడు మనుజుఁడు. అందును గృష్ణాత్మజుఁడు. బాణ
నకు నీతనికిని పరమవిరోధము. అనురాగము వీనినన్నింటిని
విచారించునీయదు కాని కొంచెమేని తద్విషయకాలోచన

ముషకుఁ గలిగింపక నిదురలోఁగూరిన యనిరుద్ధునితోఁ జేర్చుటయందును నేపథ్యాంతరమున జరుగవలసివచ్చు గ్రామ్య ధర్మము బాకబయలుగాఁజూపుటన్యాయముగాదు. ఉప నీవిషయమై మన మూరకనిందింప బనిలేదు. ఆమె మంద మతియని యీవఱకె యెఱిగియుంటిమి. తరువాతివిష యము స్ఫుటముగానే గోచరించుచున్నదికదా. అపై అనిరుద్ధునిఁ బట్టుకొన్నతర్వాతఁ దండ్రి కనుఁగొనవెఱచి సౌధంబులో దాఁగికొనును ; పతిఁజూడఁ బైకివచ్చును. తనకు వచ్చినచేటని తెల్లడిల్లును. అనిరుద్ధుఁడు రాక్షసుల నెదుర్కొనఁబోవుచుండఁగా ‘వలదు వలదని’ భీతింబట్టు కొన్నది. అనిరుద్ధుఁడు పట్టువడినతరువాతఁ బెద్దపెట్టున నేడిచినది. ఈయేషపుమూలమున, ‘తతస్తురుదతీంద్యప్త్యా తాముషాంమృగలోచనామ్’ అనియు, ‘ఉషా భయపరి త్రస్తా రుదతేత్రభామినీ’ అనియు, ‘రురోదబాష్పరక్తాక్షీ తామాహగుదతీంపునః’ అనియు ముమ్మాటు వినఁబడు చున్నది. ఇంతటితో స్త్రీస్వభావము పరిపూర్తియైనది. ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునఁ బ్రభావతి, ప్రద్యుమ్నఁడు యుద్ధ మునకేఁగుచుండఁగా ఖడ్గము తనచేతితోఁ తెచ్చియిచ్చినది. ఈరెండుపాత్రములలోఁ దారతమ్య మరయునది. ప్రభావత్యు సాఖ్యానమునకును, ఉషోపాఖ్యానమునకును దారతమ్యము వివరింప నావశ్యకమే కాని, ‘సీంగళి సూరన’ చరితమున నావిషయము కవిత్వతత్వవిచారమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడియె

గాన నుపసంహరించుచున్నాడ.

చిత్రరేఖ — చెలికత్తెలు

జిత్రరేఖయ్యేదోయిటయెఱుకపడినది. మందమతియైన యుషశీమె సరిపోయినది. ఎల్లెళ్ల యంబికయానతిచ్చిన కలను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుటచే నామెకంటఁ దెలివికలది. మిగిలిన చెలికత్తెలందఱును జాలమందమతులు. ఉష చేతనారహిత యైయుండఁగాఁ జిత్రరేఖ యచటికి వచ్చినతఱి నాపదలో నున్నారు కావున మాతల్లియనిమాత్రము సంబోధించి యుష యిట్లున్నదని చెప్ప మోచునంతి మందమతులు. చిత్రరేఖయుఁ దాను ఏమనఁగోనుండియు వ్రాసితెచ్చిన పటమును జూపింపనైన ముందుగా నుషకడకు నెళ్లక, యంతః పురములన్నియుఁ జూచిచూచి పదిమందికూలివాండు చేయ దగినంతపని తానొక తెయ్యేచేసి పిమ్మట మెల్లగా నుషను జూడఁబోయి 'యేనొకటితలఁపఁ దై నమొకటితలఁచె' నని చెప్పి కాటుకనీరు తుడిచి తీయనిపలుకులు పలికి యామెను లేపినది. పిమ్మట ననిరుద్ధుఁ దెచ్చినతరువాత నాదంపతు లిరువురు నేకాంతముననుండఁగాఁ దొంగిచూచుచుఁ బ్రోద్దు పోవుటచే విసివి కాఁబోలు ననిరుద్ధుని మాయనుండి విముక్తునిజేసి లేచిపోయినది. ఈమెయ గవి యెంతనీచపాత్రమును జేసినాఁడో చూచుడు. బాణాసురుని ముఖ్యమంత్రికూఁతురీ చిత్రరేఖ. మందమతికి మందమతి యొడిఁగూడుఁ గాని యొండెటులు?

నిజై ప్రగడ యాష

ఉషకుఁ గలవచ్చినది. అనఘశరీరుఁడు మారసమానుఁడు
నై న పురుషాగ్రశి యొకఁడకలహోఁ గానఁబడినాఁడు.

సీ. కలహానసన్యుంచి గలసి మోముననవ్వు

(౧) గడబొత్తుచెయ్యనిసలుకుపలికి

కంఠశీతోఁ గొలుగించి నెమ్మేను

మేనను దెరయించి మెలపుతోడ

దిగియాగు కొంగటి సోగియించి మనసును

ండును గిగిసి యొక్కండుగాఁగ

నేకోర్కు నేయితి కలుసినచానికి

బాబ్బనఁ జూఱజ్జి వొప్పపెంగఁ

గీ బతుకసంధికి చనుములు దవులు వెంట

నిద్దఱును క్రొత్తగాఁగని యేపురొగిని

నట్టిచందంబు గావించి యార్జివహార్తి

యబలతలపున నవ్వాన్వనల్లుచేసె.

హరి. ఉ. ౬౦౫

ఇట్లా మోలఁచుచు నొచ్చిపింట్లున్న తరువాత నంభికయి
చ్చిన యానతి ముగ్ధతచే దలఁపక నిక్కముగాఁగఁ జూచి
నది. ఉష మదవతి. కామవతి. నిరంతరస్పృహకంటకితాంగి
కావునఁ దలఁతలపు నిక్కమైనదని యూహించినది.
ఏతానైగడముషను మదముచేనొప్పించానిగాఁ జాలఁజో
టుల స్ఫురింపఁజేయుచు వ్రాసినాఁడు.

“నిబ్బరన్దైన ముంబునై”

హ. ఉ-౭-F3

చెలికజైలు గూడ నుషను

(౧) కళ అని యుండును.

చి. సుత్రానములైన భావముల్

నెఱసినభావముక్కటియనీడుతలంపు

హ.ఉ-2-౧౦౯

అని సంబోధించుచున్నాడు. ఇట్టిమనస్సులిత కలను నిక్కు-
వముగాఁజలపవచ్చును. ఇట్లది 'కలలోఁగావు' అని యె-
ఱుంగకయ్యామె యేడిచిపదఁట చెలికఁజ్జెలందఱును గలయని
స్ఫుటీకరించినాడు. చిత్రరేఖ యపుడంబికాజ్ఞను దిలపెట్టినది
తలపెట్టినవెంటనే యుష యావిషయమునంతయు గుఱుతున
కుఁ దెచ్చికొని చిత్రరేఖను బ్రాథ్మికముగా నామెపటము వ్రా-
సితీసికొని వచ్చినది. ఉషకు 11½ అవస్థలురావేడు. చిత్రరే-
ఖ అంతఃపురగృహంబులన్నియు నూడ్చలేదు. ఆపటముఁ
జూచి యుష

క ననుమానియెందుఁడోయితి

గనుఁగొంటినిఁ బట్ట నడితి తలవమటునే

సినబోనిత్రుమెయనుచును

దనమఁగొనుకుగతి గొంతుతఁపీక్షించెన్

హ.ఉ-2౧౪౪

పిదపఁ చిత్రరేఖతో, వినయముగా

క. కులమెల్లరు నిందయుకటి

దలఁపదు కామార్జున తగుఁబలు మాన

స్థలనమెఱుంగలు నన్నా

కలఁకు రానీకు నీవుగల ఫలమతివా!

హ. ఉ-2-౧౧౨

అని చెప్పిదౌత్యము చేయుమని ప్రార్థించిపంపినది.

చిత్రరేఖ

చిత్రరేఖప్రెగ్గడకూతు. ఉషకుఁబ్రాణమిత్రము. కాని
యీమెయేదౌత్యము చేయవలసివచ్చినది. ఆవిషయమై

యుషయిట్లనుచున్నది.

దౌత్యంబులాలివారి జననొక్కింత యెగ్గియి తోచుంగాని
తన ప్రాణంబులతో సమానంబగు జనంబునందుఁ గేవలగౌరవంబున
కయ్యుండు నిన్నియొనయెఱుంగని భంగులే

హ. ఉ. ౭-౧౬౩

ఈమె చిత్తరువులు గొఱుగా వ్రాయునేరపుకత్తె. ఈ
తెఱఁగిటులు వ్రాయఁబడినది.

సీ. ఆధికి విస్తీర్ణమై యమరునాశేభ్యుఁ
టంబునవలయు వర్ణంబులెల్ల
నొడఁగూర్చి తూనిక యెప్పుడైకొని

... ..

నొనరవ్రాసి హ. ఉ. ౭-౧౨౯
మఱియుఁ జిత్రరేఖ చూపుకొనిపట్టిగలదు చూడుడు
ఉపయనిరుద్ధుని కేసి

క॥ నను

పోనితుమెయనునట్లు గాఁ నూచుచుండుగా

“వా॥ చిత్రరేఖయుఁ పదీయభావం బుపలక్షించి

మ. అనిరుద్ధాకృతి మిఁదజేకునడ యయ్యబ్రాహ్మీచూపంగముల్
ఘనతోమాంచము నంచినచ్చెఁ బ్రియునిక్కంబు ”

ఏతాప్రగడ చలికత్తెలందఱకును సమానగౌరవ మిచ్చి
యున్నాడు.

సోముని యనిరుద్ధుడు.

అనిరుద్ధుడు విభవప్రసిద్ధుడు. బంగారుమేడలోనిదిరించు
చున్నాడు. కల్లుత్రావుటచేఁ గై పెక్కియున్నాడు. లతా
లంకారములకు మెచ్చి మొగమిచ్చు లేమావిమోశవల

నున్నాడు. తారకాపటలంబుతో నవ్వదొరకొన్న పిన్నచంద్రునిబలెనున్నాడు. విచ్చుతమ్మ మొగడపైఁ జూతాడు తేటిరాచూలువలెనున్నాడు. సోదామిసి సల్లాపముల మేను గరుసాళిన మిండమేఘమువలె నున్నాడు. చెలువలకు యా వనమువిందు చేయనున్నాడు. (౧) ఇట్టివానిఁ జిత్రరేఖదీసిఁ కొనిపోయినతిరువాలనుషాలింగనింబునను మోవిని మోవి చేరువుచేతిను జేతలాపిచేతిను దానొకమగువ కౌగిటనున్న టులు తెలిసికొనినాడట. అవును

క॥ కలగన్నచంగమో మది
కలఁగుటయో ధైర్యంబుగాలికవిన్ గంభో
తెలియఁగ నేరనటంచును
దలఁచును నిజమైన నేనుధన్యుడననుచు॥ ౫-౨౧౩
ఇటులుతలచినాడట. ఉష యెవతయోలా నెఱుంగఁడు ఇదికలయేమో' అని యనుకొని నిజమైనయెడల నేనుధన్యుఁ

(౧) ఆజవయాశ్వాసమున నారకునితో శ్రీకృష్ణుడు ముచ్చ
టించుచు ననిరుద్ధనివిషయమయి,
క॥

మనయిరుద్ధుండు నిన్న మగువలుగొనక
దనయింట రాత్రి నెమ్మది
నునికి గలిగె॥ ౬-౪

ఇట్లుచెప్పటచే నాతఁడు శ్రీసూర్యవేష్టతుండనియు నది తండ్రి
కిఁగూడఁ దెల్లమనియు సంభయకాక యాతనికి నిష్టమనియుఁగూడ
నూచితమగుచున్నది. రాజులు రాజకుమారులు నిట్టివారయినచో
లోకమెటులు యోగ్యస్థితినుండఁగలదు? కవి యీవిషయము సన్న్యాద్య
శముగా వర్ణింపవలయును.

98

యాచోమల్లార్జ్యై యోజితేనచిన
 నల్లిక మేసాగగునఁ గోలం మనోకొక్క-
 యీముఖాంబులమున నెలసన్నములచిన
 నగుకానకలబెంప యుచుననోకొక్క-
 యోవాక్కుతెలిచి యే మేనియుఁబెక్కిన
 న్నుచుభాంబెట్టివై మోలయునోకొక్క-
 గీ॥ యనుచు నఁ నానాపుత్రుల మనములన
 చురనవికృతులంతెంతకు నుంజుకొనఁగ
 వేడుకలు మెచ్చునను నోడు గూడిసాచల
 గడఁగినాయకు వెలుండుఁ బగిలిపాగఁడ॥
 ఎ నుంజియును.

శ్రీ॥ పూర్ణలూట సముల్లసవనంబు
 నాననాంబులములలో నంటఁజేయ
 సామజకుంభసంస్థానకీర్తన
 హంబు చున్నులనంటుకొనఁగ
 బాధ్యతామిత నారు బాహుంకాంత
 ప్తగా గళమునఁ జాట్టుకొనఁగ
 రాజలక్ష్మీగుండెర పొంగఁగఁజేస
 నక్షత్రంబున వ్రాసెసాగియ

గీ. నప్పలించుఁగివురు నట్టాడుమలన
 మానమూఁది తన్నుఁరానుచుగుం
 దిగుచు రాజకన్య జగదీశసుందరుం
 జూచి చూచి మదమఁజేచియలంప

కేయూ-౪-౯

ఇట్టి సాధావిక వర్ణనమిసుమంతయు నాచరసోమునకు
 గోచరింపలేదు. చరిత్రొండధర్మయ యీయుపానిరుద్ధనమాగ
 మమున నూతనపురుషుఁడు ఆనుషంగికముగా స్త్రీశయనము

నదానున్నపుడు సామూహ్యముగా నేరీతిగా మాటునోయా
మాడ్చు కూర్చినాడు.

గీ. ఆసరసిజనేత్ర యధికి సంభ్రమమునఁ
జిత్రరేఖ తనవిచిత్రవాక్య
ఫణిని వినుచుఁ జేసి ప్రాణవల్లభునని
రుద్ధజూచెఁజంప్రరుచిరముఖుని

ప. ఆయ్యవసరంబున ననిగొట్టుండు మేలుకాంచి వినియై
తోచు శాంతామణి కూర్చుకొనినలంబుఁజూచి కలయో యధా
ర్థంబోయనిచింతించి ముంపటనున్న చిత్ర శృంగనుంగొని

క. తరుణీ ! నీ వెన్నతెవి

పృథ్వీరసి నన్నుఁ గొచ్చు పునికయెచు
త్రణి నన నానికి సవి
స్మరతఁ గలిసియెలుమని యుపాసతిఁ జూడెన్.

ప. కుసుమమొగింబునం బెరఁగఁగ్రమ్మడి యిండుచు వీడఁడెక్కులన్
జిలునగివున్ దొలంకి మృదుచేలము జాబగఁగన్నదోయిఁగ్రొ
మ్మెలుఁగులు చింత నెచ్చెలియ మేనుగిరంబున నూఁదనిక్కిలి
త్రిజమును వేష్టయిం బనఁగింపిండును గామినిఁ జూచెనప్రతిన్.

క. తరుణీ తరుణులు చారొం

దొరుల మొఱగి చూచుచూపులొనఁగమురుడి
ప్రజపైనిగిడించు నునో
హరకువలయమల్లికామహాశుగములనన్.

చిత్రభా-౫-౧౪౦

నాచనసోమునకు వడియెక్కువ. శాంతితెక్కువ. చిత్రరే
ఖచే ననిరుద్ధునిఁ దెప్పించినపిడప నుపానిరుద్ధులకు స్వభావము
లెటులుండునో యెటులమాటునో కొంచెమైనను దానాలో
చింపకపానుపుపై బడఁదోచినాడు. అదియటుండ. భాగ

వతమునను, గవిజన మనోరంజనమునందునను నీభాగము
బాగుగా వ్రాయబడియుండలేదు. అదియుంటుండె.

తరువాత అనిరుద్ధుడు

సీ తెనులించి గురుగౌర్యుఁ డివియలేకటమున్న

క సినకమ్మొనఁ గలుచిమిచి

నెఱవెఱిసోకెనై నడచి లేకటమున్న

యలవికాగిట నడమియనమి

నూ వెడలెంపఁ జే వాఁడలేకటమున్న

త్తులొన్నడగునం బు హ్రిసోహ్రిఁ

లనుకొంచి కొనఁ గుంపఁబులేకటమున్న

కొనఁగనచిఁగెంబు గడచికిరచి

గీ. తుదిమొదలకలఁడె మదికలఁడె మొదలకలఁడె

లపులకనునైన చతులకుఁబనుపులిచ్చి

పూవించుచేది జంత్రిపు గొన్నుఁజేసె

మానినీతిలకంబు గుమాచనగుఁడు

ఇటులు ఉచను డంత్రిపు బొమ్మజేసెనట.

సింహావలోకనముచేసి యీవిషయమంతయుఁ జూచిన
సనిరుద్ధుడు బారాగ్రేసరుడని తోఁపకమానదు. అనిరుద్ధుడు
యుద్ధమొంద్చి బాణానులఁజిక్కువలెనుటచేనాఁడు మహావీ
రుడని మాత్రము కవిస్ఫురింపఁ జేసినాఁడు. తుదకాతఁడు
పట్టునడిచినను బోటులేదు. ఈయుష్యాసము, బాణసంహా
రమునకు బీజముకావున సనిరుద్ధనిబహ్మణము అనొచిత్వ
ముకాదు. అనిరుద్ధుడు 'పితామహస్తుతి వదోవ్యాపారపాఠీ
బుడ' ని (౬—౨౪౧—) చెప్పబడుటచే బిత్రాది భక్తికల

వాడని తోచెడిని. తన్నుకృష్ణుడవిడిపించుకొని పోవచ్చి
సవుడు సరిగా ఉండవలసిన భావమునీయనిరుద్ధనకు లేవు.
శ్రీకృష్ణుడరాగా నారొస్తులేచినాడు. ఇంతయ. తరువా
త నువతోగలసి పక్షిద్రునేక్కి వెత్తాలి పినతాలిలతో
గలసి నెడలిపోయినాడు.

వలెగ్రహించి నదిదాడు

పసిడికోరయందూ నించిన మధువును గ్రోలుచు నతివల
నడుమఁ బిడిగడలోని గజేంద్రునీతి నున్నాడు. చామల
యాటవాటలఁ దివులక నొకిక్రొండందముతో నెవయి
యున్నాడు. ఇట్టితని గవి యపూర్వమగా వర్ణించినాడు
పి. బోమి కోలున సప్పు పరికొనను మొగం

బిల్లు దివ్యయన్న పిల్లలనుము

(1) గీతలఁ బు కొలపోందనఁ బలుకుల

యందు గీతక వాయుగళదు

గరువంపుఁజుపులఁ బుంకొనియున్నను

రాగమేలెనివున రాగు చేరి

జేతులు జేతుక చేతలెన్న నెక్కి

నించుచునను నచ్చు పిదు చే

గీ. యిలనిచిల మెన్నతయెనఁ బలుకయొకలె

గొన్నయద పైత్యనాథుని కూతు రిలని

బొంబినట్టల యింకిఁ బొందుగలుగె

బోలునొకనయ్యు నప్పొలఁబయందు.

పా. ఉ. 2-౧౭౬

నారిదద త్రిమో మాయావిద్య యూతిగాఁ జిత్రలేఖ
యచటి పరివారిమును మోహితిష్టుఁజేసి యనిరుద్ధనకుఁ

(1) ఈపాదమున యోపొనినది. ఈగ్రంథమున నిట్టవచాలగలవు.

బాధ్యత తొల్లి వరమిచ్చుటాది కథనంతయుఁ దెలుపఁగా
 నాతఁడు విని సంతసిల్లి యక్కాంత కభిముఖుడై 'మీ
 మృగాక్షి కన్నకలయే యేనును గంటిని; నీవు 'కలగన్న
 -చోటికి గంఘఁ గొనివచ్చితివి' నాకీ విరహాబ్ధరము మాస్ప
 నీవు వెజ్జనై యచ్చితివి. నను నీవు వేడుకొనియెడుసని నిను
 నే నెప్పుడు ప్రార్థించెదను. అని యావిధమునఁ బలుకఁగా
 నక్కమారు నుత్కంఠాతిశయమునకుఁ జిత్రలేఖ ప్రము
 దితయై యాతనిహస్తంబుం గైకొని యంతరిక్షంబున కెగసి
 యుపామందిరమున కేగి వానికి గాంధర్వవివాహమొనరించి
 సది. అపుడు వారిరువుర యనురాగమును గవి యిటులు
 వర్ణించినాఁడు.

సీ. కల్పలోన నొండొరుఁ గలసిన యప్పటి
 యానందపూర్ణస్వప్నములును
 దెలిసి యుండొరుల్లఁ బ్రేమపరివేస
 నంతాప బహుఁ బశాంతరములు
 నెమ్మి నొండొరులకు నెచ్చెలికిరమున
 నబ్బిన యసమ భాగ్యాతిశయము
 క్రయం నొండొరులకుఁ గీల్కొన నొప్పిన
 యానందోచిత కళా వ్యాప్తిగము

గీ. శెన్ను మిగుల నొండొరులకుఁ జెప్పెకొనుచు
 నద్భుతంబులు భయములు నా పరములుఁ
 గౌతుకంబులు బాహుమిగాఁ బ్రియుండుఁ
 బ్రియుఁడై గ్రోవెన నూతన ప్రేమరసము. హ ఉ. ౭-౨౦౩
 మాచితిరా! ఎంతయాచితి వెలయుచున్నదో! ఉపకనిన

ట్టి కలను దాఁగూడఁగనినాఁడు. ఆమెకై తాఁ బరితపించుచున్నాఁడు. తాకి జంపతులరీతి వీరువురు నున్నారుగాని విటులవలెలేరు. వీరి యనురాగాతిశయము పరమకాష్ఠగాఁ గవి వర్ణించినాఁడు. ఇంకను జూపవలసిన విశేషములనేకములు ఇందున్నవిగాని గ్రంథవిస్తర భీతిచేసవన్నియు నిందుఁ జేరుపజాలవయ్యెద.

పంపిభాసము.

మూలములోనున్న రీతిని నాచరసోముఁడు పూర్తిగా నిచటఁ దాఱుమాఱుచురించినాఁడు. విశ్వనాథకవిరాజు

(౧) నసుగునుచిత్రమునను నాయకసకుఁగాని రసగునకుఁగాని విరుద్ధమున యెవల దాని విడువలయు; ఒండవొండొక్క తెఱఁగుగా విఱుపవలయు

అని చెప్పియున్నాఁడు. ఇచట మాఱుపవలసిన విరోధ మేమియులేదు. పైఁగా మాత్రది యనిరుద్ధుని చుష్టసాత్రమునకుఁ బ్రభమోదాహరణముగాఁ జేసినాఁడు. ఇంతియ కాక యుమకుఁ జిత్రరేఖకుఁగూడఁ బ్రతిపదమునందు సనౌచి త్యమావహించు చున్నది. ఏత్రాప్రెగడ యౌచిత్యమును బొటించి మూలమును వదలక రసయుక్తముగా వ్రాసి యున్నాఁడు.

(౧) యత్ స్యావనుచిత్రం వస్తు నాయకస్య రసస్య వా, విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథా వా ప్రకల్పయేత్. సాహిత్య.

నై శాఖశుద్ధ ద్వారా దినాగరనేయము ఉప కలగఁగ
చినది. ప్రయోదశి, చతుర్దశి, పున్నమ, పాడ్యమి, విదియ,
తదియ, చవితి, యరు నెయ్యేడునాళ్లు (౧) చిత్రశేఖరుఁజన్మ
రువు వాత్రకుఁబట్టినవి. చవితినాటిమలుసంజవేళనో నింగివ
డ్డతరువాతనోచిత్రశేఖ పయనములు పోయినది. ఆమెకు
రాకపోకలకు మూడుముహూర్తములు (౨) పట్టినవి. ఉప
ను అనిరుద్ధుని సమానేశపల్లవి చిత్రశేఖ తపయిరికిఁబోవు
సరికి జేయి పదునాఱు గడియలగ్రాహి (౩) పోయియుండ
వచ్చును. తరువాత అనిరుద్ధుఁడు కొన్నిదినంబులచట నొరు
లెఱుంగకుండ వర్తించినాడు (౪) భాగవతమున నాలుగు
నెలలు మకాముచేసియున్న కాననచ్చుచున్నది. తరువాత

- (౧) కి ఏడుదినం బులలో నీ
శేడుజగంబును వ్రాసి యుత్తరము నీ
జేడుకి కుంభగనవాసిం
జూడును నిది నిజమన్న జూడుతాంగీ!

౫-౧౦౦.

- (౨) చి ... యా! ముతకు రాకపోక లొకమూఁ
డు ముహూర్తములయ్యె నయ్యెన్.

౫-౧౦౪.

- (౩) వ. — అత్తయితో రాత్రికడ చన్నకొలంకి వెప్పి పోవువో
యెం బోయెను.

- (౪) వ. — అనిరుద్ధుండు సౌభాగ్యానిరుద్ధుండయి కొన్నిదినంబు
లొరులెఱుంగకుండ వర్తించునెడి నొక్కనాడు

౫-౨౦౮.

ననిరుద్ధుడు చెఱసాలవారి కప్పగింపబడినటులు (౧) తెలియగుచున్నది.

అనిరుద్ధుడు డచటఁ గొన్నిదిసంబులున్నాడని యచటఁ జెప్పట యుత్తరగ్రంథముతో విరోధించుచున్నది. అనిరుద్ధుడు శోణేలపురిమనకుఁ గొంపోబడిన తేయి వేగిన లేదవారి సంలేపురిస్త్రీలండలు (౨) బాదమున యేడిచినారట. ఈ రోదనధ్వనియైనలేదవారిఁ గొండలుమఁత్రులిఁద్రుఁడితని యిత్తికొనిపోయియందునని యూహించి లెమఁతెలిసినఁ బ్రకిటఁబోనారలట. పిదప శ్రీకృష్ణుడు కాదని చెప్పినాడట. సిమ్మట యధమనిన 'పయ్యెదూది' మైన నారిదుడు శ్రీకృష్ణునిగిలియఁగా శ్రీకృష్ణుడా నారిదభగవానునితో

క. మనవాధి! నెప్పుడొచ్చెను
మన యనిరుద్ధుడు నిన్న పగులగుంబడి
దనయంట రాత్రె నెప్పుడొ
మనిగిలిగొనిప పన్ని యనికన యిరిగెన్.

అని చెప్పటచే ద్రయోదనీనాదీవ్రసంగిము నారిద శ్రీకృష్ణులకు జరిగినది. లేదవారి యుద్ధసన్నాహమునకై

(౧) గీ. ఆమఁచుఁ జెఱసాల వారికి నప్పగించి
యీదప వమఁగుఁగుఁతును ననుచవిభుఁడు
మనసులొన నెగ్గించుచు మరలిపోయె
నాత్మనుండెరమునకుఁ గుంభాండుఁగూడి

౫-౨౬౫.

(౨) 'ఈయేదుపు కడుననాచిత్యముగానున్నది.

ననిరద్ధుడు చెఱసాలవారి కప్పగింపబడినటులు (౧) తెలియగుచున్నది.

అనిరద్ధుడు డచటఁ గొన్నిదినఁబలున్నాడని యచటఁ జెప్పట యుత్తరగ్రంథముతో కర్థంచుచున్నది. అనిరద్ధుడు శోణేలేపురమునకుఁ గొంపోఁబడిన తేయి వేగిన లేరవారి సంతకపురిస్త్రీలందఱు (౨) బాధవన మేడిచి నాటట. ఈ రోదనధ్వనిని యినలేరవారి గొంఱిలు మఁత్రు లిఁద్రుఱిలని యిట్టికొనిపోయి యుండునని యాహించి తమ తెలివినఁ బ్రకటింఁచినారట. పిదప శ్రీకృష్ణుడు కాదని చెప్పినాడట. పిమ్మట యద్ధవనిన 'పయ్యెదూది' యైన నారిదుడు శ్రీకృష్ణునిగలియఁగా శ్రీకృష్ణుడా నాడ భగవానునితో

క. మనవాని! చెప్పఁ బట్టె
మన యనిరద్ధుండు నిన్న వగువలుగొలుకె
డనయింట రాత్రు నెప్పుడు
ననికగఁగఁ గలిపి నన్న యునికన యింకె.

అని చెప్పటచే ద్రయోదశినాడేద్రుంగము నారిడ శ్రీకృష్ణులకు జరిగినది. లేరవారి యద్ధనన్నాహమునకై

(౧) గీ. ఆమఱుఁ జెఱసాల వారికి నప్పగించి
యాదని మమగుఁగూతును ననురవిభుఁడు
మనసులోన నెక్కించుచు మఱిపోయె
నాల్పనాందరమునకుఁ గుంభాండుఁగూడి.

౫-౨౬౮.

(౨) ఈయేడుపు కడుననాచిత్తముగానున్నది.

నేనెలకు రథాదులఁ గట్టాయితముచేయఁ గృష్ణుడనయడఁగా

చ. నగినారదుం దిసుర యిచ్చటికిం . దున్నా వేల యో
జనముల నున్న వాఁడె గొల్లఁబున నే మానవఁ కయ నములే .

క. గరుడుం బులుపుము పగిలం

బొంగిన క్తయసు వియముం గొనవనుడు

మరి నున్నచేసే ముని భూ

సురపుణ్యహము తోన నెచులసేసె

౬-౧౦

లిరావ్రే శ్రీ కృష్ణుడట్టితలంపాగి

నీ తలఁ నాగాంధ్య నానవాంతుడెంబడె—

౬-౧౧

అని యుండుటచేఁ ద్రియోదశినాటి ప్రాంతకాలమున
గరుడును నిజయంచేయుటయు శోణిపురి మేఘులయు
డిట్టించెనది. ఇత నెగరుద్ధుడు శోణి పురిమనఁ గొన్ని
నాళ్లు లెటులువసించినాడు. అనర్ధుడు రాత్రితోమ్మది
గంటల కచటబ్రవేశించెన. లిరావ్రే ముక్తయ కటి రెండు
గంటలు మాయామోహితుడై యువతోగూడఁ బ్రతి.
శేఖచే నేఁధ్యంతరిమ నుండిచూడఁబడుచున్నాడు. కావున
నాతడు జ్ఞానమతో నివసించిన కాలము, అది పగంటలు.
ఉన్న కాలమంతయు, నెమిదిగంట లనుకొందము. ఉత్తర
కథాసందర్భము విచారింపఁగా గరుడునెక్కి శ్రీకృష్ణుడు
త్రయోదశినాటి ప్రాద్దుతికి నచటికేగనేమోగను. కొంత
కాల మెగరుద్ధు డొరులెఱుంగకుండ నివసించుటెటులు ?
చిత్రశేఖ యేడునాళ్లు పటమువ్రాయుట యెటులు ? ఈకథ

యంతయుఁ గొన్నిగంటలలో జరిగినటులు తోచుచున్నది కదా !

అనిరుద్ధునిఁ గొన్నిగంటలకాలమే యచటనుంచిన శోభ లేదు. పూర్వాపరగ్రంథవిరోధముకూడఁబాసగెడిది. కావునఁ గాలవిషయమున సీగ్రంథమంతయుఁ బూర్వోత్తరగ్రంథ సందర్భవిరుద్ధమగుటచేఁ గొటవడియున్నది. ఈవిషయ మన కవులకుఁజాలఁ గొలఁది.

IV

హాస్యరసము.

నాటువులు—అంగోదరప్రహసనము—గోమన—వీట్రాపె గడ—శ్రీవాగ్దేవు—మంచుసహావి—నన్నయభట్టారకుడు— బొచియ్యచారచర్చ—నానభట్టారకుడు.

చాటువులు

హాస్యరసము ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ జాలఁగొలఁదిగాఁ గాననగుచున్నది. ఆదికవుల కవితలయందండిందు మనో హరిమైనహాస్యరసముకలదు. చాలఁజోటులఁ జదివించెంటనే తెలియరాక కమపుబ్బుఁ జేయుసంతయెక్కువకాక యందయి మిడియున్నది. సంస్కృతకవులీరసముసంతయు మొదటినుండి తుదిదాఁకఁ జచ్చిబూతులబుంగగారించిరి. లటకమేల కిముమొదలగు కొన్నిప్రహసనములలో నగ్నులగుమగవాండును ఉచ్చమల్లియలగు నాంధ్రునుబాత్రలు. ఇట్టిహాస్య రస మసభ్యము.

తొలువొలుతఁ బ్రతివిషయమును మిగులసామాన్యము

గానుండి కాలాదిపరిసరములచేమాటుట ప్రకృతి. అటులనే క్రమముగా ఈరసమును ఉన్నలేదశకు రావలసియున్నది. తెలుగు చాటువులలోఁజాల హాస్యరసమొలుకు పద్యము లచటసచట విననగుచున్నవి.

క. పాత్రక్షతికలమేల్కని । బ్రాతిగఁబలుకోమిశుభ్రపరిధానుఁడవై
మఠామహుఁడవుపెద్దవు. తాత! నావీపుగోతు తాతా? లేదా?

అనునీమొదలగు పద్యములు చరిత్రకారులు సేకరింపవలసియున్నారు.

లంబోదరప్రహసనము

ఆంధ్రద్రావిడదేశములలోఁ బ్రచారమునందున్న లంబోదరప్రహసనము చాల ససందర్భముగానున్నది. గ్రహచారవశమున దానికిఁ గాళిదాసకర్తృత్వమొడఁగూర్చి కాళిదాసప్రహసనమనియు వాచుచున్నారు. ఇంతియకాక దానిగుఱించి యొక కథ యల్లినారు. భోజమహారాజు కపాలమందు జలభాగమెక్కుడయి యచటనొక చిఱుకప్ప పొడమ దాన నాతఁడు మిగులబాధితుఁడయి వెజ్జల రావించి తెలుపఁగా ఛారు బిట్టనవ్వునెడల నాకప్పయిబికి బయటఁబడుననిచెప్పఁగా నొవ్వుచేనాతఁడు నగవుచెందకుండుటచేఁ గాళిదాసుఁడి ప్రహసనము విరచించి యాతనికి వినిపింపఁగా నాఁగుకొనలేక యాతఁడు పకపకనవ్వెననియు నాకప్పకపాలమునుండి బయలువారెననియుఁ గథాకోవిదగ్రామవృద్ధులిటులు కథలుచెప్పుచున్నారు. తత్త్వము విచారింపఁగా నీవుస్తకము విరచిం

చినాతఁడు కాదానా పరనామధేయుఁడగు వేంకటేశ్వరుఁడు.

హాసము మానవుని సేకాక్షితువులచేఁగలుగును. పాత్ర
ములను సగ్గుములబొందించి గూతుమాటల నాడించి సగవు
తెప్పించుట ప్రహసనావస్థ. ఇన్నాముమున్నాము ఏమల వెనుక
నే ప్రహసనములు వ్రాయుకవులు ప్రచురముగా బయలుదే
రిరి. ఏబదియొకవదేండ్లకు మున్ను సంస్కృత కవులు వంగదే
శమున నుత్పన్నులయింపవారును దొంగిరితిగానే ప్రహసనము
లసనభ్యములుగా వ్రాసిరి.డిండిను ప్రహసనములసభ్యము
గనేయున్నది. తెలుగు బౌసయందును సంస్కృతము నను
సరించిన వీధివాటకములు లభితి లేదు కాననగుచున్నవి.
వానియందు హాస్యరసమేలేమి ఆంగ్లేయభాష ననుసరించి
తమ ప్రాథశక్తిచే గందుకూరి ఏకేశలింగకవిగారు కూర్చిన
ప్రహసనములే నేటికి హాస్యరసమును బోషించిన యుత్తమ
గ్రంథములు. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారునునింకను
జక్కని హాస్యరసమును బోషింపఁగల వారు వన్నె
కెక్కుదురు.

సోమన.

హాస్యరస మింకవి తిన్నగాఁజిత్రింపలేదని, రా. అ. శర్మ
గారు వ్రాసియున్నారు. లేకుమళ్ళి అచ్యుతరావుగారు
హాస్యకరుణరస మిశ్రిత మయిన భావమును గఱుజిత్రి
ముగానిరూపించియున్నాఁడనిహంసడిభకోపాఖ్యానమునందలి

క. ప్రేమకు వెంతుక లిరుగడె

మాలగడలయూచు దొప్ప వొప్పన నోయం

శేలనడిచి కొను నెలపుల

లాలలు దొరుగంగ నన్నలాయని యుజులక

క. రాలంవలయడిచి కొనున్

నేలంబడి పారలులేచు నెత్తురు లుమియుం

గేలిబడి రిపులు నూడెగ

నాలుకవెజికి కొనుచావునకు చన్నికొనుకా.

అని యీపద్యము నుదాహరించిరి.

మరణసమయమునందు నెదిరినింత కొంచెపఱచుట న్యాయమునకుదప్పు. 'గేలిబడిరిపులునూడెగ' అని కవియె వాచ్యముచేయుచున్నాడు. త్రాచుబామును బ్రాణవశిష్టముగాఁగొట్టి యది యంత్యావస్థయందుఁ బడగనెత్తి కొట్టుకొనుచు, నేలను గఱచుచు బ్రాణములపోకకు వేదనపడుచుండఁగాఁజూచు బాలురవంటివారుకదా యూరిపులు. తొడలుగెడయ నేలంగూలినరాజరాజునుభీమసేనుఁడుతన్న లేదా? అది కొంచెపఱచుటకాదా? యని యందురేమి? అగును. నేటికాలమునందును అనేకపేతువులచే రాజ్యమును బరిత్యజించిన చక్రవర్తులను మానవమాత్రుఁడు కొంచెపఱచుచున్నాడు. భీమునకుఁ బ్రతిజ్ఞ తోచువచుచున్నది. ప్రతిజ్ఞను నిర్వహించు కారణమున నాతఁడాలెఱఁగొనర్చినాడు. నవ్వుటయనునది లేతపని. రాక్షస చక్రవర్తులు మునులను దేవతలను బాధించునపుడు చాలఁబురాణములందీమాదిరిగనే యున్నది.

ఏతావ్రగడ.

ఏతావ్రగడ సృసింహపురాణమునందు.

ప. తపములఁ గ్రుస్సినరపసులఁబట్టె తె
 ప్పించి యచ్చరలతోఁ లెండ్లినేయఁ
 మోదంబుతో నశ్వముఖుల లాయంబులఁ
 గట్టి బొక్కినియలఁగి వణమెత్తు
 భుజశేష్యరుల శిరంబుననున్న మణులూడ్చి
 కొమరార వట్టునగుండులెత్తుఁ
 జెలఁగి గంధర్వులచేతి వీ యె యశా
 చులకచ్చి పొడించిచూచి నవు

గీ. ఖడ్గములు పారుకలు ఘటిములు నపహ
 రించి సిద్ధపుంగవుల గారించుచుండు
 భువనబాహులు తనకిట్లు ప్రాచీనో
 లుగసురారాతి పేచ్చెనుల్లొకుడగుచు.

అ. ఆ. ౧౨౩

ఇట్లతని చేష్టచెప్పి హాస్యకనమును వెలువరించినాడు.

శ్రీనాథుడు.

శ్రీనాథుడు హరవిలాసమునందు

సీ. తలమీఁదిచకలేటి దరిమీఁదినఁ జేరు
 కొంగలు చెలఁగి కొంగొంగురనఁగ
 మెడఁదన్నుపునుకల నిడుచేరులాండొంటిఁ
 బొరిఁబొరిఁదాకి చాళి జూలుగురునఁగఁ
 గట్టినపులితోలు కడకొంగుసోకియాఁ
 బోరుతల్లిడి చిజ్జుబుజ్జుమనఁగఁ
 గడియంపుఁబాములు కకపాలలోనున్న
 భూతిమైఁజిలికిన యిస్సురనఁగఁ

గీ డమ్మపూజూలి పునుకకంచమ్మ సాచి
 దిట్టతనమున బిచ్చము “దేహి” యనుచు
 వాడవాడల భిక్షించుకూడ్లుగాని
 యిట్టిదివ్యాన్నములు మెచ్చునేవుండు.

౫. ఆ. ౧౬

ఇట్లు విసువుచే హిమవంతుఁ డనినటుల రచించినాఁడు
 కోపముచే విసువునొందియున్న విశేషగుణముల నింకొకమా
 దిదిగా నారోపించుటచే దీనహాస్యముచేకూరినది.

ఇటులనే

నీ. పులింధ సెంఱు గన్పడును పొలగమోర
 విద్యాసరాంగి నా పటగణంబు
 గంఠిచ్చకామిని కాముక ప్రాంతంబు
 జాతాలగొనిమోచె బట్టగొండ్రు
 కకపాలవేలిబూది కిన్నులలోఁ బ్రామి
 బాధింతురప్పరపల్లనగు
 గరుపభామా తునంగ ప్రతానముఁబట్టి
 బాధింతురురుయోగపట్టముల

గీ. నాగడీలు మహాధూర్జులగడుఁగా,
 బుద్ధితులు గొంట్లు, పలుగాములుఁబరుసుడుకు
 లాకతాయులు శగులు గయ్యాభులగుచు
 నోపధిప్రసవమెల్ల నిల్లిల్లునుడుక.

ఆ. ౫. ౧౦.

ఇందు సగవు, దానిని మీఱినయల్లరి వెల్లి గొనినటులు
 అల్లినాఁడు. ఇదియు వారిచేష్టల వర్ణించుటచే బాడము
 చున్నది.

మంచన మహాకవి.

కేయూరబాహు చరిత్రమునందు మహామహుడగు
మంచన మహాకవి కథలయందు జక్కని రీతిగా హాస్య
రసము ననుసంధించినాడు.

సీ. ఆతేనెనొట్టిన కచట నీగలు ముసి

నన వానిబుట్టంగ నని కడంక

జీగనచ్చటి కొక్కచెలయె యాచెలెనినిం

గిన ఎల్ల నొకపల్లి దినియె నంత

వానిల్లెగలుచె రాగాధనము వేట

కుక్క యొక్కటి, దాని గోపమడల

బొడిచె విడాలంగు, నొడయని నగర గు

క్కిలవాగు చెంపి కడంగి దాని

గీ. దాని వాడవాగు తవిలిచంపించిరి

కుక్కనంతరి గినిసి కుక్కవేట

కాండ్రుకొంపశేరి కత సవిస్తారము

నృపతితోడఁజెప్ప నృపతి యలిగి.

కేయూర-

దీనియందు జేనెనొట్టిన కెన్నియో మూగి కడఁదేలుట
హాసము నొదవించుచున్నది.

నన్నయభట్టారకుడు.

నన్నయభట్టారకుఁ డరణ్యపర్వంబున

క. నలుఁగానమివ్వనంబునఁ

గలవెత్తుదుకాంతుముగ కరులమసింహం

బుల ఋక్షంబుల నిది ను

ద్ర్యుల కవిమయ మాతపంబు దూఱదుదీనిక.

౨-౧౦౭.

దమయంతి యాటవికులజూచి నలునిమీఠు కాంచితి
యని యడుగఁగావారు, కలనెప్పుడు కాంతుముగ్రకరులను
సింహంబుల ఋక్షంబుల' నని ప్రత్యుక్తిరముచెప్పిరని యిటు
యచెప్పినాఁడు. దీనియందుస్వల్పముగా హాసముచోడము
న్నది. కాని దమయంతి కప్రకృతియు. అయినను గిరాత
కుల కా విషయముగోచరింపదు. ఈహాస్యము పదముల
యందు లే, మై చమత్కారజలకముగా నున్నది.

ఈకీతిగనే ఆదిపర్వంబున, పద్మమఁడు మ్రపమనిగట్టి
తెచ్చినయపుడు ద్రోణుఁడు.

క. పీ - స్వరయ్య! మ్రప ము

హారాజా! ముల్లు క్షిప్తంబుగా నున్నది

పీఠంబునె న! మహాహ! ను

హారాజుమదాంధకార పడివానెనోనో.

౬-౯౦

అని యుల్లుసంబులాడినాఁడట. దీనియందుఁ జక్కనిహా
స్యము కానవచ్చుచున్నది. మఱచనమహాకవియునిటులనే.

క. ఈ పలమునట్ట చూపి మ

హాజగదులు! కప్పపువ్వులఁట యందుఁబ్రాజ్ఞ

శ్రాశింపవాని కెల్ల

రాజులు యొకకప్ప యట్టి నగవులు గలవే?

చూడ ౩-౨౫౮

ఈ పద్యమునఁజక్కనిహాస్యము చూపించినాఁడు.

నాచనసోమనాథుఁడు ఉత్తరహరివంశమున.

సీ. జహుక్రవ్యులు (క్రంపలు) పట్టి జరగనీకున్నచో

విడిపింప శిష్యుల పెదగువారు

జన్నిదంబులు కాని సంకల్పై పడి
 గగనన్ని మిన్నక తరుగువారు
 ముంపటిదిక్కుడి మొలత్రాడుచవిలిన
 తోకగోచులవెంట దూలువారు
 దగయై త్రపోలేకి దండంబులకువచ్చి
 హా! విధి! యనిచేతు లార్యువారు

గీ. గడవసంబులమోదిన గలగువారు
 వల్కలంబులు దోచిన వంగువారు
 జెటలువోయినవారల జీరువారు
 నైమునీంద్రులు దిరిగి రయ్యాశ్రమమున.

౧-౧౦౨

ఇటులు సరికునిచే గాధించబడిన మునుల వృత్తిమును
 వర్ణించినాడు.

మునులునెడలి కృష్ణగు విన్నవంబు చేసి తమతెచ్చిన
 విధ్వస్తోపకరణంబులు విచ్చి చూపి

మ. అది నాయుపహసయవస్థి మది నా యాపాధరాంభవ్యయం
 బది నాస్రకోస్రపపాత్రవల్ల మది నాయజ్ఞోపవీతవ్రజం
 బది నాదారవయంబ్రపేరి మది నాదైత్యోల్లేయాజినం
 బది నారాంకవకంబులంబని పదార్థాలొకనవ్యగ్రుహ్.

చెప్పినారలట. ఈపద్యమునందు జక్కని హాస్యరస
 మున్నది. ఇటులనే హంసడిభకోపాఖ్యానమున దూర్వా
 నుడు శ్రీకృష్ణభగవానునితో మాటలాడు నెడను జక్కని
 హాస్యరసము కాననగుచున్నది. హంసుడు దూర్వానుని
 బనికీనకాలోరగంబులబట్టిన తెఱగున బట్టికొని

కా. తానున్నప్పుడు పాపములు నీతండ్రి తల్లికి "నక్కలు
 గానంబున యల్లు" లి. లిగియంగా నెంపిస్తేన న
 పోవుమహా సమకూడునేచునకు నంచుంబించె నమ్మాని కా
 ననం బౌ న్నపుడొకవాని నుడు కంపంపంగఁ గౌర్యంబునన్.

౪-౬౫.

ఇట్లు నిరించినాడట. ఇందుగూడ హాస్యముదయించు
 చున్నది. మూలమున,
 కాననం బిచ్చి కే. కూర.

అని మున్నది కాని యంతమాత్రము తెలియింపక 'నక్కలు
 బగ్గాంబున యల్లు' ను నామె తెలియని పద్యముసంతయు
 నగవు ప్రధానమగుచున్నగా నెలవనిచినాడు. జనార్దనుడు
 వట్టు సవ్యక క్రౌర్యమున గంపంచుచున్నాడట. పాశుల
 కిందుఁ గవు పుట్టును గాని యెట్లెదుగునున్నవానికి జగుప్పము
 ప్రోధమును బుట్టితిరును.

అక్కతినివచ్చింది హాస్యరసమును బుట్టించుటలో సేతెను
 సమర్థుడు. దూర్వాసుడనమానింపబడి కృష్ణుని సుధర్మా
 సభాంతికమున,

క. ఆటపుడు గావిముసుంగును

విడిగిన నెంబంబు మనసి ప్రేలేడు హాచి.

బళ్ళెయిలున కంపమునయి

మొక మొక జూడడు పొలంగు చూపులతోడన్.

౪-౬౬.

ఇటులు వాకిట నిలువబడినాడట. ఈ యాకృతిం
 గాంచి నెవరికి నగవుపుట్టుకుండును !

శౌచిత్వ విచార చర్చ

శౌచిత్వవిచారచర్చ యందు హాస్యరస మాచితిని బాసి యుండఁ గూడదనిచెప్పి తే మేందుఁడ్రు అనౌచిత్వమునకు ఉదాహరణముగా, శబ్దములుని

(౧) చుంబనన క్షిప్రోఽపాత్య శివసంఘతముల మాతృశోనః నాత్ జిహ్వములపాత్యం (౨) శాడల క్షిత్వా నిరస్తనత్.

ఈశ్లోకము నుదాహరించినాఁడు. బీభత్సరిసముచే నధి వాసితమయిన ఈ హాస్యరసము ఉల్లికింపుచే మెత్తబడిన కొవ్విర్విగ్నోఽపాత్యగుప్పితిమగుటచే జమత్కరిము తిరోహితి మగుచున్నది. ముదయమద్దులాటయందు నాలుకపై బడి కంఠమునఁగొట్టుకొనుచున్న జాతనపెరిసి నుమియుటచే బీభత్సమునకే ప్రాధాన్యముగాని హాస్యరసమునకుఁ గాదు.

శౌచిత్వముఁగాయని హాస్యరసము కొలఁది కొలఁదిగా మనకుఁజలభ్యమాన మగుచున్నది. శ్రీనాథుఁడైనైషధిమున,

గీ. ఓమెయేమె యిచేమెమె లేమయేమె

వే నెప్పుం గల కలెనెంచు మేలమాచి

మేమెమె మెలెల : బుడయ్యెమెలు వేలెల

“మెలెల వేలెల” నె యభివాదము నుంబలన గల

౬-౧౧౬

[ఓమె=ఓమ్మెల్ల [వాచి] ప్రసంగించును పూర్వతరముప్రణామ లందును “ఓమె” అనియే యున్నది. “ఓయినా” “ఓయమ్మ” “ఏ యమ్మ” యు. “ఓమె” “ఈమె” “ఏమె” అయినట్లే “ఓయమ్మ”

(౧) దానిసతిఁడు ము. పెట్ట కొనఁగా, వానినొటినుండి జూపి

నాలుకపైబడి. గాండ్రించి యుమిపెనని యర్థము

ననంబు నాల్గవపాదము భిత్తోఁబడితీతులఁ కాముదిలో

నాఁడు.

యనునది “ఓమే” యనునది. సర్వవిశ్వాములను పొంది తుల్యమయిన యీశమునుకూడ సాధువుగా కల్పింకొనెనని యెన్నవలసియున్నది] ...లేను=ఓయంతే. ...మేఘపుష్పంబు=శృంగి, తేజ=కొనరావు, ... (బ్రహ్మ,) పేరిము=పరిహాసము, ... (జలమొసంగి మన్నియాయుపతి “ఓమే” ఇత్యర్థవాక్యముం బ్రదీపన యాచగవాసిని) మేమే మేమేలు=పే మేకారములు. ... (అందుగా మేమేవీ మే అనుచున్నాడు-కావున ఇంద్రుని పేరు మేలే అనన్=అనిపిల్ల-అం, ఇభివారు మిగులనగరి] (౧)

ఈసము హాడము, శుక్ల సుంద్రము కూరిచినాడు. ఇందు మేఘ యనునది మేనుకారిములచే శాఖాచంద్రమణిముగాను పలభ్యమాసమయి సన్ని పుట్టుటకు గాఢముగా నున్నది.
మాంసశబ్దము.

సుభద్రాహరిణమను శ్రీగదిలియును, మాధవభట్టము:- బలరాముడు—(ను గాన్తమున) ఎవ ఎవ గాఢ. ఆ ఆ ప ప ప పాస్తి.

చి సాడియొనకింపనా! హహలముగొని నాభిభ్రమించి నూర్చిబొంబంబునా! పిరిపి పిరిపిగలముదునా! కడుంబుజ్జో పుష్పసూర్యో పుష్పసూర్యుడనా! యదేల? టా ట్టె, ఎక్కడో పోయి నా—ప్రముసంపదగ్రాహమంగ్రుటికొ.

ఇట్లుచెప్పినాడు. దీనిని త్రివాసిపోలిక నాయాయతురములు పునరుక్తములయి నవ్వించుచున్నవి

సోమనాథ మహాకివి కరుణమిత్రమగును హాస్యరసమును గరుణరసమునుగూడఁ జక్కగా బోషించినాడు. హంసడిభ కోపాఖ్యాసమునను నాయాయు వోటులఁజూచునది.

(౧) ఇది సర్వంకనా వ్యాఖ్యానము.

మూడవ విమర్శము.

i

సోమనాథుడు మహావిద్వాంసుడు — హంసడిభికోపాఖ్యానము — ఘంటికకోపాఖ్యానము — జనార్దనుడు

ఈమహాకవిబుక్కరాయనిశాసనమున

... ..
... .. సకలాగమవేదినే
అష్టదశపురాణానా మఖిలాత్మ వేదినే
అష్టభాషాకవిత్వశ్రీ శ్రీవాణీజితసంపదే
సోమాయ నాచనాంభోధిసోమాయామితలేజసే

అని యిట్లుదాహరింపబడినటులు సకలాగమవేదిగాఁగాన బహున్నాఁడు. తత్త్వశాస్త్రమునం దీతనికే బాండిత్యముపనుముగానున్నటు లీగ్రంథమునఁ జాలఁజోటులఁ దెలియఁగును. తత్త్వశాస్త్రము పుష్కలముగాఁ జదువు నిటులయేకాక ఆత్మానుభవము పూర్తిగాఁగలనాఁడు. జీవితకై సన్న్యసించి తాటదమ్మనివేసమునై చిత్తాని తిరుగాడుట తనకు సమ్మతకానటులు, హంసడిచికోపాఖ్యానమున సాగసుగా, హంసడిచికులచేఁ జెప్పించినాఁడు. అచట హాస్యముకూడఁ దొరకినలెగాక బాగుగాఁ బోషింపబడినది. వారు దూర్వాసు నిట్లవమానించుచున్నారు :-

చ నిరిసినకూడుకెచ్చి నలుదిక్కులహోడలు తిండిపెట్టఁగాఁ
బెరిగినపొట్టతోడ నొకఁపేటపయిం దొరవోలెనెవ్వరికె

సరకుగొనండు పట్టుకొని చాగఁజొన్న చిత్రే యెఱుంగుడ
కక్కరి బలుమోపుమోయ నయగొతనంబుచి యుట్టి గట్టినక.

గీ. చాంపపులఁబాసి తమయిల్లు పట్టుకొడిచి
తల్లివండ్రులునగనల్లవముతోప
బోడతలలుగాఁబడసియీ పాలునల్ల
వీనిమాటలచేఁ గదా వెల్లులరి.

చ. ఎఱుగఁగఁగకలోకమున నెవ్వరికైనను మెలునేయఁగా
నొఱపగునాశ్రమంబున నమున్నులనైన గృహస్థశ్రమము
చుఁగడన్చిగోచిగొని పొడొడుపాన్ము క కల్గినే
పఱిగలనేటినకొలుచు పాఠాఁ గుంగి తలంపఁగక.

వ. అని పలుకుచు నయుగపురు నమ్మఁగ నిక్కనిరి.

గీ. ఆఱుకునయెఱుకతో నాశ్రమంబిది మోపు
తేకగా గృహమే నేలయెల్ల ?

వేపచంబునుగొంక గిండుమూసెండుప
కొక సంసారశృంగులు మిని
క పెద్దిల్లున్నకొంక గునాచకపాత
“లంబుఁ గనె”తాఁడెడ్డవాఁడు
వెనకయ్యచేసి, నసలిచ్చె” ననునొట
నిజముగాని కోట నిన్నునంబ

గీ. నొరులు లేరని తలఁతేని మన్నవార

మేముగృహివిగాఁ బంకయఁజ్ఞిచ్చఁగోరి

నాకి సుఖమొందుము

నావైరుభవములేక భార్యమీఁదికోపముచేతనో మఱియే
కారణముననో కోపముఁజెంది సన్న్యసించినవారికీపద్యములు
వినిపించిన వారికి గగురుపుఁబాట పుట్టితీరును.

వీరితోఁగలిసివచ్చిన జనాగ్ధునిచే, యతినాయక దూష
ణము చేయరాదనియు, పంథిమపదంబుఁజేరఁ గోరువారికి

యాశ్రమ మత్యుత్తమ మయినదనియుఁ జెప్పించి యుత్కృష్ట
ధర్మమును వెలిపుచ్చినాఁడు. కాంచుడు.

క. న్యాయముపైపక్షకుడీ పుస
హయపు(?) జీవియుఁ గౌ. కాచారము ని
శ్రేయసస్థియుఁ జెడు య.
నాయకముగఁబడము చేసినన్ నునులుగనన్.

కా. నాఁ డిట్టి బ్రహ్మచారిగృహవాసస్థు యశాశ్రమం
బువల్యం నడన్ లం ముహురంబుంగొరువాట్ట పి
ర పి పించిన నంపకుండుఁ జెడు మీ రా యోగ్యువారి మ్మెయిన్
మేల్ గావక వీరి జేర వానుడీ మీమా శుభ సాధన. (౧౪)

ఇట్లు చెప్పి జన్మాన్తాఁడు, వారితోఁ దెలిమియొసర్చుట
తనకుఁగడ్డన తెలిసికొ ని శ్రీకృష్ణ భగవానుని కడఁబోతనాఁడు.
శ్రీకృష్ణ భగవానునిచే దూర్వాసుని కటులు చెప్పిం
చినాఁడు.

ఉ. ఆనలఁ ద్రంపి నట్టి హృదియంబనుకాఁగున యోగవాసనా
భ్యాసపును గొఁచుటకు నాగిమఁ నకిముంపగిల్చి యా
యోగవిహారి నుచ్చితాగ్రహిత శయ్యశుశ్రవణంబుపైఁ
బోసిన నీతరీతి నాగి పొందియుఁ గొంప నియల్ల యూక మున్.
ర-౮౬

చ. మఱి మనఁగత్తిరిచి నామ నములంజుఁ పుచ్చి మెచ్చుజాఁ
గజుఁగొని త్రోసకామముల గంపించఁగించి పరీక్షకాదమున్
జట్టెలుఁద్రోచువాఁడువు. ఇట్టి లవాని తొలఁగించి తముం
జటినడియున్న నీకునొక సత్క టి కెక్క టి చేయఁగొనన్ ?
ర-౮౭

ఇటులు ఉత్కృష్టముగా యోగమునకు సద్వైతమునకు

నై కియ మావాడించి తివాసికను సంసారిముచ రోతిబుట్టిం
 చుటలువా)యుట యెల్లరికం నయితికాదు. క్షిష్ణుడు దు
 రావసునితో నొడికారిమగా యలెలనెం బ్రహ్మసధర్మమని
 చెప్పి సీపచ్చిము గాంచుడు.

క. దానము నిర్జము పుష్ప

జ్ఞానము నెల్లం నితంకము శతమభిప్రసో

శూనము నయినను నయిదల

దానగత యెల్లరికం బ్రహ్మసముగింప

చదువుకొని శాస్త్రవిషయముల మునుకర్తిగా
 గ్రంథములలో రావకుటకాకి భక్తిరసము నీవ హాకిని మిగు
 లనుల్కి టముగాఁ జూపించినాడు.

గూటి బ్రహ్మసము

ఒక్క ఘంటాకన్గోపాభ్యాసమే బ్రహ్మ పోతినార్యునకు
 నొద్దట మొందలచినదిని చెప్పనగును. కేవలమూఢభక్తియు
 రూపకల్పమందలిద్రావణమొకము కాని పరిశీలనముటమాత్రమే
 కాక, ఉచ్చకోటికమగు భక్తి నెలొన్న యన్వేతనంబు
 మును ఈ ధావ్రవాహమునం గీతండు పొడిలుగాఁబాట
 జేసినాడు. 'యస్మాదోద్రమతే సమాధిషు న్నిం బ్రహ్మప్ర
 మోద్ధావమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పినట్లుగాఁజూచి యా
 నందించుచున్నారము కాని యీమహాకవియెల్లు సమాధిలో
 నానందించెనో మనవిగా యుపాభ్యాసమున గాంచి యట్టి
 యానందిమును గొంతియనుభవించుచున్నాడను. బ్రహ్మ
 పోతినార్యుడు కేవలసూతము కానుపింపఁజేసి యానందింప

జేయుఁ గాని యేందు జ్ఞానమునై కృముశ్శేసి యద్వైతానంద
 సుఖమొనఁగొనార్పజాలఁడు. శుభఁజోయటులుగాదు. భగ
 వంతుని రూపముచూపించుటయేగాక, ఆతనివెలుగు హృ
 దయగేహంబులో నీపమైత్తుపటులు నూపించి 'సోహం'
 (ఆతఁడేనేను) అను సద్వైతచరమానందము సనుభవింపఁ
 జేయుచున్నాఁడు. అమృతాధారాధరము చూటలాడుచట్లు,
 భాగ్యదేవతకూపుచేపట్టినట్లు, ఆ మహానుభావుని సందర్శన
 మును నిరూపించుచున్నాఁడు.

కంసారి పురారింగోరి తపంబుచేయుచుండఁగా నిరుపురు
 (పిశాచముల్లు) రాక్షసులు, కుక్కలు, పిశాచసైనికులు వెం
 టదోశో, వేటకు వచ్చిరి. వారిమోములు వికృతిములు.
 దంతింబులు విర్రములు. దొడలునిశువులు. మెడలునిక్కి
 యున్నవి. తొమ్ములు ముడిపడినవి. ముక్కులు యుమ్మాల
 లు. వెండ్రుకలు పాటలవర్గములు. తలలుచింపిటిగానున్నవి.
 తొమ్ములు బొక్కులు. పొట్టలులోతులు. గ్రుడ్లుమిడిమి
 డివి. నీవులుగూనులు. వ్రేళ్ళుకొంకిగానున్నవి. కాళ్ళు
 లాపులు. చేతులీచబోయినవి. మూపులుకోలగానున్నవి.
 తొడలుగుడిగొన్నవి. ఇట్టియాకృతికిదోడు వెజ్జినవ్వు; కహక
 హారావములు. కాలినతాటిచెట్టులవంటి రంగుపొడవతోనొ
 ప్పారువీరిలో నొకఁడు.

చ పిరిగొనిదాల్చునైత్తిముగఁ బ్రేవులుచుట్టికపాలపాత్రలో
 విరియఁగలండుగ్రామ్మెచడు వెండ్రుక రేణిలొల్లగ వైచునె

త్తురుచివిచూచుగంపలు“ను”యనిక్రాయుక్రికూలధారలం
 జరివిస ప్రేతిమానికలఁ జిమ్ముచితాచవిభుండువేడుకె.

(౨-౨)

మఱియొక్కడు.

చ. కఱచినపనుగుఁడెడవ కిప్పెరయుఁ మొలఁచచ్చితోఁబ్బునుఁ
 బుజ్జీయల పేరులుఁ మెచ్చడు పూత్రకుమ్మిమ్మనిమాఁగునీఁగులుఁ
 దెఱికినవాలకుఁ”మ్ముపయిఁ జేరిననెట్టురుఁతేవుడుంగడుం
 బిలుములమాపులుం చుచు బీజనరంబునుఁగల్గుదుఁ”పమై

(౨-౧౨౬)

ఇటులు వచ్చువారల భగవంతుండు కాంచి నెమ్మనమున
 విస్మయము నందినాడు.

పిమ్మట వారు నరులగళంబు దెగనడిచి వచ్చినరుథిరంబు
 చవిగొని రుచియగుటయు,

యోభుం ద్దేనవవసః

భ. గీ

అనుభావము నెఱుఁగువార పోలె, హరికి సమర్పితంబ
 య్యెననుచు నద్దేవుని సహస్రనామంబులు పేరుకొని పదపఁ
 గృష్టునిఁగాంచి వారిలో నొక్కడు

ఉ. ఎక్కడివాడెవన్నఁడు నింపుగఁగాఱపింజరించెడి

చక్కనిమేనునీగగువచంపము నెందునుగానమక్కటా

నకి, ముమాకుఁజిత్తెములు నీరగుచున్నపి కూరినత్యమ్మతో

తెక్కలి గొన్నబొక్కపడచే మదిలోనినుగన్నతల్లయుఁ,

శా॥ చేతోబాతుఁడునీవునేమవుదురో శీతాంశుచూడామణిం

శ్రీశింగోరి తపంబుచేసెదో విచారింపంగ నశ్లేఱుగుఁ

బాతాళంబును నేలయుండదివముంబాలించు సిద్ధుండవో

నాతండ్రిననునేలవచ్చిన జగన్నాథుండవో చెప్పమా.

(౨-౧౩౩)

ఇట్లా తనిగుట్టించి పోకినాడు. ఇంతటి వికారాకృతి ఘోరకృత్రికలవీరు, ఈ ప్రచ్ఛన్న భగవానునితో నొసలుముచ్చటించినో చూపుడు. హృదయ మూర్ఛము సోపుచున్నది. విప్రకళేబర మౌనమగు వీరల్ని పలుకఁగలగా యనినంతయుం పలుకబలేదు. మేఁకనంజన్మ సముక్తమును నొక కసాయివాడు తనయంగడిగోడీరిక యనునపుడెల్ల, చంపియూమేఁకనరము లతోఁగూర్చి స చిత్రాను వాయుచున్నను నానందించుట మనముగూఁగుచున్నాము. వృత్తియే నై సనేమి? రూపమే నై సనేమి? స్రవ్యతీర్థోబడిన తరువాతనేదేని నృత్తితక్కుదు. మనము మాత్రము నిష్కల్మషముకావలయును. అదియుం జేబో వీరని కేమి కొంత?

వీరలఁ ది. భక్తులఁగా నెఱిగి శ్రీకృష్ణుఁడు కొంచెము వారల ఘోరకృత్రికములఁగూర్చి యదలింపఁగా దమవృత్తి సనుసరించి

శా. ఘంటాకర్ణుఁడనేను నాయునుజుఁడీ కాలాంతమంతయును
క్రిందింకొని యి కన్న లేకుపనికై నైకానైకలంఘనక
జంటకొనఁచునసారమేయములు నీ నైస్యంబులకామావెయ్యె
వెంటబోయి మేమి కామవలె వేటాడరేయెవ్వరుక.

(౨-౧౪౦)

అనిపలికి

అ॥ నీవుపోవు నసంకల్పము నీకుమాకు
మాటలేటిక ననుచు నమ్మరులుతోడ
నచట్రేపులు వర్షలు నాననంబు
చేసికొనిమానసంబున శివైగృహ్ణ

(౨-౧౪౧)

అని తమ హరిహరాదైవతమును దేటపఱచినారు. అ
సంతకస్మృతశక్త్యగారు, 'ముక్తాంకింకొల్తునుచుట ప్రాసమునకై
వచ్చినది. లేక హరిహరాదైవతము బోధించుతలఁపుతోఁ
గని వ్రాసి యుండును. కాని ఘంటాకర్ణము పఠనమైనట్లు
పుడు.' అనివ్రాసినారు; కాని మూలమున, నీశశ్వరారు
యాయులని వ్రాయఁబడియున్నది.

“ఘంటాకర్ణాన్యనామ్నాహం” తా నోఁగూర్చుకొన్నాను
మాంసాహోవిచ్ఛతోఁగూడఁ సాక్షాత్కృత్యుత్పన్నానఁ

— ౨౩

సనపస్యాదుగంతాహం సాక్షాత్కృత్యుత్పన్నఁ

... ..

సంతతం దూరయి విభుంఘంటాహం నిస్సర్గిణియో

... ..

ఆంధ్ర్యం నాహోనేనం స్థవంతం సతతం నేనం

అనునీశ్లోకములవలనఁ దొలుతవిష్ణువును దేవేంద్రులవారల
నియు, నిశ్వరారాధకులనియుఁ బిదప బోధింతులయి విష్ణువు
నారాధించు వారలనియుఁ జెలియున్నది. కావున గవి
తన హరిహరాదైవతము వారలకుఁ బెచ్చిపెట్టలేదని మనమె
ఱుఁగఁదగియున్నాము నీరుతొలుదొలుతఁ బఠమనై పులు
పదపడి విష్ణువుఁగూడ నారాధించి హరిహరాదైవతము నల
వరించుకొనినారు. ఇచ్చటి మూలశ్లోకముల ౨౩ శ్లో—
నుండి—౩౨వఱకును గల గ్రంథమునుజూడఁదగును.

ఇట్లులువారు తలఁపునఁజూచినరూపును వెలిఁజూచినరూ
పును, నొకటిగాఁగానఁబడినదట. ఆహా ! రూపకల్పన యి

చటఁ బరమకాష్ఠనుగాంచివది. ఇట్టిభాగ్య మేవనికేగలుగు
ను? ఇట్టి సవికల్పసమాధిలో శ్రీకృష్ణభగవానుని నిటులు
వర్ణించినారు

సీ. తొమ్మింఁగు) కొడుకులఁ దొలివేలుపులఁజేయఁ

బొడమించునే దేవుబొడ్డువల్పు

గఁడుతోనలఁగఱి మున్నటిగరితఁగాఁ

బరగునేదేవుని పాదతటిన

పంఁదెండు గూపులై పగలింటిరాజుగా

నలఁతి యేదేవుని వలనికన్ను

వేయిమాని కెపుదివ్వెల తోడఁబడగలు

మ్రొల్పునే నేవుని మలఁకపాన్నీ

ఆ. మనులకల్గినేదేవుని మూర్తినెలుఁగు

హృదయశేహంబులో దీపమెత్తినటులు

హరి మరారి నదేవు మహానుభావు

మనసులోఁగంటి భవములు మానునంటి

(౨-౧౪౪)

భావగాంభీర్యమును భక్తిజ్ఞానమిళితంబును నగునేతాదృశ
స్తుతి నెవరు చూపింపఁగలరు? అట్టి యానందితాదాత్మ్యమం
దవలయు; వెలువడవలయుఁగాని యూరకరాదు.

పిదపనాతఁడు కనులుదెఱచిచూచి యిట్లనినాడు:

(౧) సీ. పుంసరీకి ములతోఁబురణించుకన్నులఁ

గారుణ్యమను లేన గడలుకొనఁగ

మందారకాళితోపలయఁ జాలెడుఁలఁ

బాంచజన్యంబును పండుమెఱయ

(౧) చూ—విరాట్—౧-౧౨-

నువయాశ్రితముతో నుద్దించునురమునఁ
 గౌనుభంబను దివాకరుడుతోఁప
 నాకిలాకింబుతోనవ్వు పాపంబున
 నాకాశనదియను నమృతి మొప్ప

గీ. నన్యుభారాగము మాటబాడినట్లు
 భాగ్యదేవత గొప్ప చేపట్టినట్లు
 లలితగతినున్న సమజాలంకరిష్టు
 విష్ణుబాణగంజి భవముల వీడుకొంటి.

(౨-౧౪౬)

అని యిట్లు స్తుతించి నమస్కరించి యొనవెప్రసాద బర
 మాంసము పునుకగిండియలోగడిగిపెట్టి యకుటిలవచ్చిపోఁ
 'గృష్టా! నీకర్పితిము, దేవా! అరిగింపుము! సన్నేలిక'నిము.
 నీకు భక్తిగాని కొండొకటిబ్రాతిగాదు. ' అని వేడికొనిరి.

విధినిషేధములులేనిసర్మలజీవులు గదా వీరు. వీరు వల
 జ్ఞానులుకారు. భక్తిమాత్రము కలవారు. కావుననే 'భక్తి
 గాని సీకేమియుబ్రాతికాదనియుఁ బలికినారు. 'తొమ్మగ్రహ
 కొడుకుల' యను పద్యములోఁ గవిగున్నజ్ఞానము విశేషించి
 కానఁబడుచున్నది కాని వీరుమూఢభక్తికలవారు. కావుననే
 శ్రీకృష్ణభగవానుడు

క. నవ్వుచు

నావేడులు నూటడించి యనుచితము నుహి

దేవునిఁ జంపుటయనుచుం

నై వెక్కిన వానిమేను కరముననిమిరెన్.

ఇట్లు నిమూరఁగా ఘంటాకర్ణునికన్నులుతామరచేకుల బలె

మొలకలు. కాళ్ళులువనుగుతోండములవలెనొప్పెసలారెను.
 మోము చుదురు. బురుడించునదాయెను. భగవంతుని
 స్వర్ణ యేమి యొసరింపజాలదు ? తరువాత వారిరువురును
 ఉన్నతపదవిసొందిరని తెలిపి కవియానందప్రవాహమున నెల్లర
 నీతలాడించుచున్నాఁడు. మూలమునకుఁగొంచియుమువేలు
 మాదిరిగా నీఘట్టము వ్రాయఁబడినది.

బాఁబడిశ్వరుని వర్ణించు పద్యములఁజూడుడు.

చ. కొలువఁగ నేరనిన్ను శతకోటి విభాకరతేజఁ జెగ్గఱం
 బిలువఁగ నేరనిన్ను మునిల్పింపవివేక విమర్శదూరుని
 విలువఁగ నేరనిన్నుఁ బృథివీవియవంతరభిన్ను నేమిట
 నిలువఁగవయ్య నాహృదయనీరజకల్పకపై మహేశ్వరా

చ. ఒరసిరినిన్నుఁ గర్మనికమోపలధారల నన్నెఁగానక
 తరసిరి విశ్వమంగపిలయైనను నీదేసముల్లు నూపఁగాఁ
 తరసిరి బ్రహ్మముఖ్యులగు పెన్నల బచ్చులు వోలెనెల్లదో
 నెరసిరి గాని నిన్నెఱుఁగ నేరదు నావశమేమహేశ్వరా

౫-౧౦

ఈపద్యములయందుఁ జక్కని భక్తిసము తొలఁకుచు
 న్నుది.

ఇటులనే శ్రీకృష్ణుడేశ్వరుని స్తుతించు పద్యములును మి
 క్కిలి భక్త్యద్రోకము భావగాంభీర్యము ప్రోఢపదబంధముల
 చేనొప్పి యాంధ్రవాఙ్మయమున నున్నతస్థాన మలంకరించు
 చున్నవి.

ఈభాగము బహుళశబ్దాడంబరజుప్తమయినను, అపూ

ర్యములగు భావములతో నలనారు చుండుటజేసి, కొందఱని నట్లు నీరసముగాలేదు. చాలమంది యీభాగవత్సుత్కృష్టముగాఁదలంచుచుండుట అసత్యముకాదు.

మిత్రసహుకుని కుమారుడైన జనార్దనుడను విప్రుడు జనార్దనుని సందర్శించినపుడు, అతనిభావముమాత్రము సరిగాఁజిత్రింపఁబడలేదు. ఆయెడఁ బ్రాంతిపాలముననే పోయినాఁడు. హంసడిభకులకు దూగిమైపోవఁదలచి శ్రీకృష్ణభగవానుడే శరణమనియెంచి యాతని జాసియు వాయని వాని మాడ్కి యాతని చెప్పినమాటలువిని సాత్యకితో వెనుదిరిగి పోయినాఁడట. ఇంకొకఁడెవ్వండయినను నిటులు రెంటికిఁజేరులేవడయును నెరుదిరిగిపోవునా? సాపమీతముసాత్యకితో వెనుదిరిగిపోయి, హంసునిచే, (౧) దిట్టబ్రహ్మ పరిత్యక్తుఁడు కాఁగా తద్భయంబున నేయరణ్యానికి పాతిపోయి యచట జాగినవాఁడవోలే బడపడి గ్రంథముతోఁ గాసరాలేదు. ఈజనార్దనుఁడు ఉత్తమపాత్రము కాని హంసడిభకుల కాశ్రితుఁడగుటజేసి వారికనుయాయయు దుర్వాసుని హంసడిభకులవమ్మానించినపుడు వారితోఁ దనకలయుకను నిందించి కొనినాఁడు. కేవలము నిందిందికొనుట మాత్రమే కాక, వారియెడ విరక్తుడయి వారుపోయినవెనుక నింటికిఁబోయినవాఁడు మఱివారి సంధివచనములఁ గృష్ణసకేతింగింపఁదలచి 'తీర్థముస్వార్థము' కలిసివచ్చినటులు సంతసించి

కృష్ణుడే శరణమని నమ్మి యాతనివద్దకుఁబోయి సాత్యకితో
మరలివచ్చినాఁడు. అపై నాతినిసంగతి కవిమనకేమియు
వినిపించకుండుట వల్లకీ యూర్మిభాద్రాదులసంగతిని రా
మాయణములో నిసుమంతయు వినిపింపకుండుటవంటిది.

దూర్వాసులు శ్రీకృష్ణభగవానుని సందర్శించినపుడు,
వారిద్దఱసంభాషణమును గడు ననురూపముగా నున్నది.
ఆతఁడు భగవంతుని

సీ. వనెఱుంగుదునిన్ను నేలనాతోడనీ

వెడమాయఁజూచుహృద్ వేల్చెఱుఁగు

రూపు రూపులలోనిరూపు తోఁచుఁగింపు

చూపనిరూపు నీరూపుచూపి

వేదాంతములైన వెదకనంగనిరూపు

విఘ్ననరూపమై వెలయురూపు

తేజమైశ్వర్యంబుఁ బొలుపఁజాలెడురూపు

ప్రణవరూపంబుగాఁ బఱుఁగురూపు

గీ. పంచభూతెసధాకర భాస్కరాత్మ

రూపమగురూపు నీరూపు దుచిరరూప !

మొఱుగెడవెమాకు వ్రేలులమొదలుచూచి

చెట్టెఱుఁగువారికాకులు చిదుమనేల ?

(౪-౯౫)

ఇందు రూపులెక్కుకలిసిపోయినవి.

హంసడిభకవధాన స్తరయన మునులు శ్రీకృష్ణభగవానునిఁ.

సీచక్రంబుమేదిని చక్రంబు నేడేవు

దక్షిణబాహుసౌందర్యమొసఁగు

జలజంబు నొకపాణిజలజంబు నేడేవు

సవ్యభుజంబుతో సరసమాడు

రత్నంబుఁ గామినీరత్నంబు నేదేవు
 సత్కథలంబున నన్నెఱుగూ
 ఓసంబు గానవాగ్గోళంబు నేదేవు
 సరణులైనసమాశ్రయము నొందు

१ భాను నుండలమును సుధాభానునుండ
 లంబు నేదేవు కన్నుల కావుననుండు
 నేదేవు నదేవునిఁ జెలియువారు
 వేదదేవుని సుపంబుఁ జెలియువారు

౮-౧౩౬

ఇటులు ప్రకరణానుకూలముగా స్తుతిగచినారు. ఈరచన
 వర్ణించిన స్తుతులన్నియుఁ బాత్రములకుఁ బ్రకరణములకుఁ
 పగి మిగుల భావములతోఁ జొప్పవలసి నాశకులహృదయ
 మును ప్రవింపజేయును. ఈనవ్వరుఁడు శ్రీకృష్ణుని స్తుతిచు
 నపుడు మూలమునూపముగను (గూఢ) వేదాంతపరిభాషా
 మునిముగను నున్నవి.

ఇచ్చి సద్యములఁ బండితసామా రంజకములుగా రించి
 తాను కృతార్థుఁడుగుటయేకాక నాశకులఁగూడఁ గృతార్థులఁ
 జేసినాఁడు.

ii

సాత్రముల సంభాషణము—జనాచనసంక్షేపము.

మఱి ప్రబంధములయందుఁ బాత్రముల సంభాషణము,
 సుక్ష్మముగాను, విచిత్రముగాను, విసువ్రగొల్పునవిగాను
 నున్నవి గాని నాటకములంత నాతీగీఘ్రముగాను, అను
 కూపముగాను నుత్సాహజ్వలములుగాను లేవు. అటులు
 వ్రాయుటలోఁ దిక్కిన యాభిప్రేయవాఁడు. ఇట్టివలికవులలోఁ

బింగళి సూరనార్యుడుతిక్కఁ గొండ్లొకఁడు కానరాఁడని
 చెప్పవలయుటచే విచారముపొడముచున్నది. మన నాచన
 సోమనాథకవి హంసడిభకోఁష్ఠ్యాసమని వ్రాసినాఁడు కాని
 నడుమ నడుమఁ గొలఁది కొలఁది మాఱుపులు చేయుచో
 నది 'హంసడిభకవధ' అను నాటకమగును. హంస
 డిభకులచే సువమానింపఁబడి, చినుఁగుగోచితలతోను
 విడిగిసెండ్లములతోను బ్రద్దలువాసము కమండలువులతోను
 మోపులుగట్టి కూడఁడతెంచు శిష్యులతోఁగూడి చనుదెం
 చు దుర్వాసుఁడు ఈనాటకమునకు బీడము. హంసడిభకులు
 జనార్దనుని జనార్దనునికడకు దూత్యము నిర్వహింపఁబను
 చుట బిందువు. నాత్యకి, హంసడిభకాదులతోఁ బ్రసంగిం
 చుట సతాక. ప్రాసంగికమును బ్రదేశస్థమునునగు ఛరితము
 ప్రకరి. హంసడిభకవధ కార్యము. ఇట్టి చక్కనిపంచసంధు
 లతోఁగూడికొనిన యాశ్రయకావ్యము పృథ్వీకావ్యమును
 మించియున్నది. ఏతాదృశఘట్టములయందు, పాతకులు
 ఆయాపాత్రముల సరిభాషణములఁబడివి యాయాయురసము
 లందు వానిలోవారుగా నీనులయిపోవుదురు. ఇవిషాదాం
 తనాటకమునకు నాదిమసూత్రిధారుఁడగు మర్వాసోముని
 పుంగవండు, నిమగ్రహచారముచే నడనికి వేటవేడబమునఁ
 జనుదెంచి, దురిత్యముచేన్వాఁడ్యాయపరులుగావునమాధ్యం
 దినసవనధ్వనిని విని తిరుచ్చాణకుఁగడుసలరి, యాశ్రమంబు
 లఁజొచ్చి కొందఱమునులఁజూచి వారికినమస్కరించి సత్కృ

తులై న హంసడిభకులచే నవమానింపఁబడి,

క మంజుగమంజుగ నార్చిన

భండితసేకములుఁ ద్రుటిలకాపేనములున్

పండుముల తుంపములును గ

మంజులు శకలములుఁ జూచి మఱినునదోనన్

౪-౭౧

గీ. మురవిరోధముంకట మోపుగట్ట

తేరఁబరిచి సహస్రయశోప్రసంగులు

తోడరానెంపఁచాడిన నీచచోట

నిలిచినిలిచి యహోరాత్రనిద్రమును

౪-౭౨

ఇట్లును నడిచిరేపకడ, ద్వాగకోపశల్యంబునఁజరియొక్క-
కొలఁకునవార్చి వాకిటవిల్వఁగా, సంగజాలెలువచ్చి శ్రీకృష్ణ
భగవానునికడకుఁ దీసికొనిచన్నారు. ఆయెడశ్రీకృష్ణుఁడు,
గోపనూమచున్నాఁడు. ఆగోపము నాత్యంతంగడఁచిపోవఁ
గాలనుగేలనుచువచ్చి చిమ్మచున్నాఁడు. వినోదైకపరా
యణులయిన లోకులును గుమారులును నుద్దలకుద్దలై
పెక్కురీతులఁజట్టి యాచుచున్నారు. (ఇయ్యదినే^{౧౪} ఫుల్క్
బాల్ మాచ్ కి సరిపోవుచున్నది.) మర్వాసునిగఁ రంచుతోడనే
యాదవులందఱు నాసనాదిపూజ లోనీరింపుమని యంతట
సంతటరా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు, విసీతుడై యతికిఁ బూజ
లోనర్చి ప్రసంగముఁదింపఁగా నాదుర్వాసఃపరివ్రాడ్విభుండు
తనుబన్నములను, హంసడిచికులయుద్ధతిని వాకోన్నాఁడు.
పిదపఁ దన యమాయికతకును గ్రోధమునకును దవునట
లెలులు చెప్పచున్నాఁడో చూచుఁడు.

నీ. ఈకిమండలు పంక్తినెటుచూతునిట్లత
 త్వాపసు సంబులు పగులకున్న
 నీపండనివహంబు నెటుచూతునిట్లత
 ధూర్ధహస్తంబులు దునియకున్న
 నీవల్కలప్రవాత మెటుచూతు నిట్లత
 త్కృపటచర్మంబులు గాలకున్న
 నీశిశ్యసముదాయ మెటుచూతు నిట్లత
 ద్వేషణాంత్రంబులు గ్రహింపుకున్న
 గీ నకట మోమోట లేకి వారంతచేసి
 బ్రదికి పోయిరి “పులిపేదనడినఁ బసుల
 వాండ్లెయొక్కాడి” రనుకరివచ్చెనాకు
 మునులలోపల “నాలుక ముట్లు విజ్ఞాన”

ఇటులు తిలఁఁగాందసతి కనుకూలముగాఁజెప్పఁగా నాతనిఁ
 గొంటెకొంతజేర్చి, యావాసుడేవుండు ‘దుర్వాసునివిదానో
 దంబుగాఁ గొండలు యతీశ్వరులతో వాదంబుచేయించి
 బ్రహ్మతిత్తవ్విన్నియంబునకు వెఱవకి వారితేత నుత్తరింబు
 లిప్పించుచున్నాడట.

అట్టి యెడహంసడిభకులు జనార్దనునిఁబంపఁగా నాతడు
 శ్రీకృష్ణభగవానుని కడకువచ్చి.

గీ అష్టాదాహంసడిచికులట్లనిరి మనకు
 లనణమెంతేని నడుగు యాచులచేత
 వేగరమ్మనుశౌరి నియ్యాగమునకు
 నావుడుంబనిపూనితి దేవదేవ

౪-౧౫౨

అని తెలుపఁగా శ్రీకృష్ణుండు రోసంబునకు మూలం
 బైన హంసంబుచేసి యిటులనుచున్నాడు.

ఆ. రాజనూయక క్రమమృగములను
రచనమెరియ హంస డిశకుల
చేయఁబంచువారు నెల్లఁబోలినను
మోమివాఁడుకాని మురగిగోధ

౧-౧౫౪

ఉ. అప్పన మెంత గానలె నహంసచణంబు వొలంగి యిచ్చినం
గప్పమువేరనేడు నొడికాతనంబున మోసపుచ్చిగా
నుప్పులు నెఱుఁగెనుర నొగ్గతలంబున నొకొకతో
నుప్పునఁగొట్టి నొడు నెఱుఁగెను నొకొకగాక యా నుల్.

వ. ఆనిపలిక యా పనులొకంబుగాలొకంబు

మ. కలరా? యింతకు మిన్ను గూ ఘోరమైన గొప్పింపఁగాఁ
గలరా రాజులు? గాజులు దొంగుగాఁ గల్పించిరా? కాగులం
గలకంఠంబుల జేసెనా? కటకము! నానీశ్వరంబుగఁ
గలవారోయిట మీఁది హంసడిచినుల్ గర్వాంశుకారంబున.

ఈపద్యములు చదివినపుడు సారకులయెదుర శ్రీకృష్ణుడు
కానుపించుచున్నాఁడు. రసవద్గీతములగు ఘట్టములన్నియు
నిటులగదా యుండును. శ్రీకృష్ణుడు సంధి గామభార
మంపఁబడినప్పుడు చెప్పిన పద్యములకంటెగూడ సేపద్య
ములు గసవంతములుగా నున్నవనిచెప్పిన సతిశయో
కాఁజాలదు. సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునితో జెప్పి

మ. బకవిధ్వంసి జగసురాంతకు హిడింగు నాణ హానిఁబఁగి
చకనిర్ముఖనకేళిలోను సమరోత్సాహకశిల్పవ
ర్తకు నా గాయుతసామ్యకీర్తితలఁబ్రగంబుతిప్రశోహదా
హకు భీముంగొని వచ్చు ధర్మజుడు బాహుతోపముంజూపఁగన్.
మ. అటమిన్నందినయట్టి వానిపాద పెంతన్నట్లు భూలాక్షునె
క్కటికయ్యించునగన్న ఘోర భుజాగర్వంబు శిశిరంబుటం

తటివానింగొని ధర్మమూతి సమకోత్సాహంబుమైనెత్తిన
 చ్చుటకుంగొంతునె వీఁపు సక్రమము నిల్చుంగాక మీపైన్యముల్
 [ఉత్కోగ-ద్వితీ-౧౭౪]

ఈసద్యములఁజదివిన నెట్టియుద్వేగముకలుగునో యట్టి
 యుద్వేగ మీఘట్టముఁ జదివినఁ గలుగుచున్నది. పై
 నుద్వేగోపద్యమునఁ జదిఘట్టముచదువుచుండఁగా రామయ్య
 గారను నొకరు రసవారవశ్యమున నెదుర దుర్వ్యధనాదు
 లున్నటులు లెలంచి సమీపముననున్న స్తంభమును దు
 ఖజముతోఁ దాఁకిగా నాయుల్లంఁచియు గదగజలాడిపోయి
 నది. ఈ ఘట్టముకూడ వారికి వినిపించి రసతారలమ్యము
 తేల్పవలసియున్నది.

హంసుండు చనిపోయినొకవారి యమునాజలంబుల
 లోని వానిఁగానక డిభకుండెచ్చయేదపు కరుణారసమునకుఁ
 కమననుకూపముగాఁగానఁబడుచున్నది.

సీ. నాయెల్లినీన నరకు కిమేలుదు
 చనుకాపు చనితి హుయ్యె నన్న
 దేవేంద్రునకు నైనఁ దేజఁచూడఁగరాని
 గారవోన్నది నీటఁగలకె నన్న
 పార్వతీపరిచేరిఁ బురిసిన దివ్యాన్ని
 భూకంపకవల్లిబోయెనన్న
 వలరాజునకునైన వర్జంపఁగాఁ దిను
 తినువిలొనఁజేటుగొనియెనన్న

గీ. యన్ననీయట్టియన్న నన్ననునెనంబు
 గారవింపఁగనుండ నేకకుదునింక

నింకజాల నెవ్వగలచే నింకనిలెన

నాకు నేలనితోడికి లోకపున్న

[౪-౩౦౦]

ఇటులు మిక్కిలియనుగూపముగానీయుపాఖ్యానమును రచించి
నాఁడు. యశోదయు పండుమను శ్రీకృష్ణుని జూడరాగా
పాకృతుడగు గొల్లడగుగుసలులు అడిగినాఁడు.

ఇటులీయూహనము మిగుల మనోహరముగాఁ జిత్రింపఁ
బడియున్నది.

నాలవ విమర్శము.

ఆంధ్రరణము

సోమనాథుని నిర్మూలకములయిన విషయములను నేతాప్రగఁ
డ గాయనతెననుసరించి నాఁడు మూలముననున్న రసగతిరములగు
విషయముల తోచునట్లుగా నెఱ్ఱనయ్యె గొన్నిచోట్లల వీడి
నాఁడు.

మూలమున ౧౨౦-౧౨౧ సర్గలలోనున్న విషయములను నట
వ యాశ్వాసమున ౫౩ పద్యముల నొకకు నాచనసోమనాథకవి తెని
గించినాఁడు. మనవాత ౧౨౨ పద్యమునకు గల నరకాసురుఁ డూ
ర్వశని రావించు సంభాషించుట, ఆశ్వరభాగంబులిండుని మునులను
చొఱించుట యిటు నరకుని యాగఁగయు శ్రీసృష్టినకు విన్నవించు
చుట యను విషయములు మూలమునలేవు. మఱియు నూట నేఁగి
యవ పద్యము మొదలుకొని నూట డెబ్బయ్యవ పద్యమువఱకు నున్న
సత్యభామ నరకునితోఁ బోరాడువిషయము మూలములలోలేదు ఇట్లు
నిర్మూలములయిన విషయములను కామప్రాసాదకొనినటులు సాహిత్య
రసపోషణమునకై మనసోమనాథకవి విపులముగా వ్రాసియున్నాఁడు
నరకాసురుఁడూర్వతో సంభాషించుట మిక్కిలిగా వ్రాసినాఁడు.
మనవాత సాహిత్య రసపోషణము శృంగారరసమాత్మకము కావున
నాతఁడా పాఠమునఁ బోయి యుండును. ఇతని కవిత్వమును గొంచి
యముగానీయు జేసికొనిన యేకాద్రెవడయు నీతఁడు పోయిన పో
కనే పోయినాఁడు కాని యూర్వశినరకాసుర సంభాషణ సుప్తమును
ఆతనియంతి సాహిత్య రస పోషణము చేయలేకయో లోకులారా పో
కనే పోయినాఁడని యందురనియో యకాచిత్యమనియో నందు స
వ్యములచే ముగింపునకుఁ జెచ్చినాఁడు కానియూర్వకు సవ్యముల
లోను శృంగారరసమును నరయొకరీతిగా నింపినాఁడు నిర్మూల
కముగా సోమన్నవ్రాసిన యీయూర్వ విషయములను నేతాప్రగఁ

చాయనలె ననుచరించినాఁడు. కొన్నియెవల నోనునాఁగని భావములను బహుములను గూడననుకరించినాఁడు మఱియు నెన్నెనయుఁ గొన్ని-కోటల మూలేతరముగా నెందులకో (౧) వ్రాసినాఁడు చూడుఁడు. నాచినసోముఁడు మూలానుసారముగా

మ. “చనివారంబులదేవతారచిత్ర పంచకృష్ణరాంతిస్థలం (౨)
 బుననొప్పాడెడుపీఠుచొచ్చి మనముప్పొంగంగ “దాశాస్థా”నా
 వినుతింబొందునభక్త... ..” ౧-౧౦౮
 (సా దాశాస్థా క్రితి విఖ్యాతామౌజనాగూఢవిస్మయత)

౨౦౪-ఆధ్యాత్మిక

అనియిట్లు రచింపఁగా, ఎఱ్ఱస;
 గీ. అతిఁకు. సుధర్మాభ్యయగు ౪-౬౭
 అనిమూలేతరముగాఁ గ్రాత్రిత్రోవద్రోక్య-నాఁడు నాచినసోముఁడును బ్రాగ్భక్తియమునకు మహిమ్నోయిన మోచినాఁడు. దీనికుపప విచారంపవలయును.

రెంపవయాశ్వాసము.

నాచినసోముఁడు నలుబదియెనిమిది యాధ్యాయములనవలె నూట డెబ్బయివయధ్యాయమును చనఁకొని యాశ్వాసా, మాత్మికగా జేసికొన్నాఁడు. ఏత ప్రెగ్గియు మూలముననున్న నలుబదియెనిమిది యాధ్యాయముల నించుమించుగా నూటముప్పది యధ్యాయలలో గుక్కి-పట్టి నాచినసోముఁడు తనకు దొరకఁజేయఁగలిగిన భీతుడైనాఁడోయనఁబడుగుపడుగునవచ్చి కలిసికొనినాఁడు. “క్రొవ్వునియొస్తకు నొకబ్రాహ్మణుఁడువచ్చి తనకుమారుని రక్షింపజేయుట, అర్జునుఁడు విప్రరక్షణార్థము తానరుగఁగోరుట, నిజకుమారుని యముఁడిపహరింపఁగా బ్రాహ్మణుఁడొక్కనునిడు టుట, విప్రకుమారులబ్రతికించు

(౧) ఇట్టిశ్లోకములుండుట వల్ల మూలము చాలఁ బాశచేదములతో నింపఁబడినదని యూహింపనగు చున్నది.

(౨) మూలమున “దాశాస్థా” యాజీబంతిముగానుండు సోముఁడు టాబంతముగాఁజేసినాఁడు.

టక్టే కృష్ణుడు సార్వసహితముగాఁ దోపుట, కృష్ణుడు విప్రీకుమారుల
దెచ్చియిచ్చి ద్వారకకు వచ్చుట అనువిషయముల న్నఁచిన, ౧౭౦-
౧౭౪ ఆధ్యాయములను నించుచుచుగా నణునదియైదు పద్యముల
లో నిమిడించినాఁడు తరువాతమూలమున ౮౦ యధ్యాయములవఱలి
౨౬౪-౨౮౧ ఆధ్యాయములయందలి విషయమును, రెండవయాశ్వాస
ము తుట్టతువఱకు తెలిగించినాఁడు, ఏతాప్రెగ్గడయు నాచనసో
ముని రీతినే పూర్ణగా ననుసరించినాఁడు నాచనసోముఁడీయాశ్వా
సము, మంటాకర్ణనికఁగిలో రసనంతములగు కొన్నివిషయములఁ దలి
గింపమానినాఁడు గడ్డితికాప్రవాహన్యాయమున నాచనసోనునాథు
నినే యెత్తాప్రెగ్గడయు ననుసరించినాఁడు. మూలమునందలి ౨౩-
౩౨ శ్లోకముల నోముఁగి తెలిగింపలేదు. మంటాకర్ణుని యెందు
కుఁజేరునచ్చినగో తెలుపు నమున్యవిషయమును నచటలో బీజము
చింత్యము.

“తస్మాత్ గృహాణ భగవత్ ! యదిహోహనవిద్యతే
ఇత్యుక్త్వా వికృతంభూయో విహస్య స తు కామతః”

[247-7]

ప్రకృత తాత్రమునకు మిక్కిలి యాచిత్యమును బోపించునీ
భావముసోమనాథుఁడుపదిలినాఁడు. “భక్తగానిఁగఁచుయొఁబ్రాంతి
గాదు” అని నొడివినాఁడుకాని యీసాచగుదాన లేదు, ఏతాప్రె
గ్గడయు నీతొగ్రనే యరిగినాఁడు. ఇటులనే రెండువందల డెబ్బది
నాలుగవ యధ్యాయములో:-

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ కృష్ణః శ్రీమద్భాగవతదా
తేనస్తుతో జగన్నాథః పూజయిత్వాచరించ్చిజం.
తతో విస్మయ గోవిందస్తస్మాద్దేశాదు సాగమత్”

30

మిక్కిలి సంతోషమునొడఁగూర్చు నీవిషయమును వినిపింపక
సోమనాథుఁడు తననుచుఁడగు నేతాప్రెగ్గడయు ననుచిత మొనరిం
చినారు.

ఈయాశ్వాసమునందలి హరిహరాత్మకస్తవ మీఠుప్తమునఁ

గాక భాణాసుర కి ఫయందుగలడు. మూలమున నొక యధాన్యము వంపంతయు వ్యాపించియున్న హరిహరాత్మక స్తవము నీతఁడు పొందు సీనులుగా, అత్యంత రమణీయులుగా విరచించినాఁడు. విచారపఁగా నాశ్వాసాదిని హరి హరుల జూచువారు మురుగు కొనుటయు నా దాణకథాంతరత హరిహరాత్మక నామ నిద్రులదేర్చి యున్నాఁడు. ప్రతివోటను నోముచినను పండు నేతా ప్రిగ్గవహరిహరాత్మక స్తవమును నీకథా ప్రపంగముననే మూలము సవరణగా గా నొక సీసము నొక కంఠమునుగా నచించినాఁడు మూలపుస్తక భేదములచేఁగాని యిట్లమాలుచే కలుగఁ జాలదు ఇంకొక్కఁడు హేతువుకానఁబడినఁగాని యాయభిప్రాయమును మాలుచుకొన వీలు కలుగదు

మూలమున యాశ్వాసము.

మూలముననున్న అరేల వ యధ్యాయము మొదలుకొని అరేల వ యధ్యాయము వాఁ యన్న పరియమును మూలమున యాశ్వాసమునో, నుట నెనులకు పర్యయములదేర్చిఁగించినాఁడు ఇటువలెవాతఁ గృష్ణుఁడు కుక్కటిలత్యభిముఖతో జూపమాడుట కాశీసతి ద్వాదశక్షైఁ గృత్యను బడుచుట శ్రీకృష్ణుఁడు కృత్యక్షైఁ జక్రమును బంపుట యనువిషయము మూలమునఁగానరావు ఏతాప్రకార శ్రీకృష్ణుఁడు సుదర్శనచక్రంబుచేఁ గాశీరాజసుతప్రేషిత యగుకృత్యం దునుముట యను శీర్షకక్రిం, నిరుపదిశండు పద్యవచనములలో వాగ్దాసినాఁడు. ఏలాకో, మూలములోఁగానరాని చాల విషయములలో నిరువుర రచనలు సమానములుగా నుండఁగా నీవిషయము నట్లు చాలభేదము గానున్నది. భేదము తెలియునై క్రిందను రాహరించుచున్నాఁడను.

ఉత్తరహరివంశము- ఆశ్వా 3- ౧౩౧ మొదలు ౧౪౮వఱకు హరివంశము- ఉత్తరభాగము- ,, ౬- ౨౪౪- ౨౬౭ ,,

శబరత్నాకరకామఁడు లోనగువారు, అత్యుత్తముని కొండాడిన కొన్ని పద్యములేకాక భాగ్యలోకూప నుత్తములు, అర్థమింకను దెలియ రానివి చాలఁబద్యములయ్యాశ్వాసమునఁగలవు కృష్ణుఁడు

దు రుక్మిణీ సత్యబతో జూరమాడు పట్టనవిరచించిన పద్యములకు
నర్థము లేవలసియున్నది. శబళత్నాకిరమున నాపపములకుఁబ్ర
వేశము కానరాదు. ఈయశ్వాసమున నేకలవ్యయుద్ధావసరమున
విరచింపఁబడిన,

నీ. వంకదారకుఁజేరి వాఁడెరిపఁడెం

బులునెర్చి కొమ్మల మోగువైచి
ప్రాకిలోనలఁజొచ్చి సలుగాఁడిఁజెచ్చిన
పంఠికాల్లను మున్నబ్రెప్పరుల
తోననిచ్చినలెక్కి లోనకొత్తశములోఁ
బురణించి చచ్చినపోటుమగల
వాఁడిమెచ్చకి యాడువంమీఁదబాశెల
వారిదాఁకఁబచిన పాసిచిగురు

గీ. లచ్చెరువు లాంఛమేడలు సొచ్చియార్చు
దొడ్డకాల్లచేఁ బడిపోయెఁదూర్పుదిక్కు-
తాలవాటులనేటుల జంతుమిగిలి
తటిమిరచ్చటిబలము కొంపలు గడంగి.

౩౪

ఇట్టి యముల్యములకు పద్యములకు మూలమున విషయమింత
యొన్న జేమాయని పరిగీలింపఁగాఁగానరాదు

కుతాఁడె స్ఫుర్వతఁజైన చచ్చిదుః పాంఠికాడ్లయా
ప్రాకారాంజైన సర్వత్ర ప్రాసాదాఁ వరసంచయాఁ. ౧
అథత్ర మహాశయః ప్రాదురాసీత్ సమంతతః
టంకేషు పాత్యమానేషు ప్రాకారేషు మహాబలైః. ౨
పూర్వద్వారే మహారాజభిన్నాః ప్రాకారసంచయాః

అతని కాలమునంపలి తెలుగు రాజులుకట్టకొను దుర్గములు
మొదలగునవి యిటులుండునేమో యని సంశయముగానున్నది.
అది తెలుగు రాజుల కాలము కావున నాయాయుపదములు వా
డుకలొనుండి యుండును. (క్రీడాభి రామమున ౧౧౧ వ పద్యము
చూడుడు.)

ఈప్రేతంతస్య విజ్ఞాయసానిరుద్ధస్య భామినీ
చిత్రలేఖా తతస్తుష్టతగ్గోచితచుబ్రవీత్.

౧౫౦

ఈశ్లోకములఁ దెలిఁగింపమానినాఁడు.

మూలమున,

జేనదేనంసువపుషం స్రగ్వీణం రక్తివాససమ్
హరం సహామంసరసం రమయంతి మనోరమాః.

౧౫౧-౬

అనియుండఁగా,

సీ. సుడిగొన్న చిగురాకు జొంపంబు కెంసారు

తలమోచ నుల్లికాదానుచుఁచి

నిడువతావరతూఁడు నెట్టెంబు చుట్టెఁ

బటికంపుఁ గడియంపు భాగమదిమి

తోనయాక్రేవఁ జెందొవ శీకుహారంబు

మెవచిక్కఁ గఱ్ఱూరి (మెఁచి) మేదిఘాసి

సా.యొ(య)గొమ్మల నల్లపట్టాచగిల్చి య

క్కొనయాకుపై వెండికోరవెట్టి

గీ. సనశ్శతక (కీ) ధూళిగాత్రమునఁ జెరివి

మోకమామీడి కొకకాంతి మొక్కినిలిచి

యొడలిలోఁ జిక్కి సగము నాకొసఁగుమనుడు

నద్రుకన్యక తలవాంచె హరుఁడు నవ్వె. (౫-౧౧)

ఇటులు మనోహరముగా మాట్టి వ్రాసినాఁడు.

ఈయాశ్వాసమున, ౪౩ మొదలు ౭౭ దాఁకనిర్యూలము, హరినంశమును దీనికేఁబుత్రికయగుటచే నేదేవియాశ్వాసము ౫౧ మొదలు ౭౨ దాఁక నిర్యూలము. నిర్యూలకములయిన ఈ రెండుగ్రంథములలోని శృంగారము పచ్చిగా నున్నది ఇంతియకాక యొకసార్వత్రి చగ్గఱున్నటులు మూలమున నుండఁగా, ఈరెండుగ్రంథములును నామెను గేటాయించుచున్నవి. తరువాత, ౨౭౭వ యధ్యాయమున ౨౩-౨౪-౨౫- శ్లోకములలోఁ జిక్కిని శిల్పభివర్ణనముగల యనిరుద్ధగృహము పాతకుల హృదయము కట్టెదురనుండు

దసరి తైత్రిపత్యం ప్రాశస్త్యేః ఘోషోన్మయః కర్ష్యతే
 ' పరిమండనీ '

ఈతనితో సమాకాశించిని తలంపబడుచున్న (౧) మాధి
 వాచార్యులు పఠించిన ధాతుస్థానం —

గృహపతే భాగ కర్మవా గాఢాపత్యం (పఠ్యం పురోహి
 తాదిభ్యయక్) ఇత్యక్ । ఆధిపతిగణ తోయస్త చ్చిత్తా
 దిత్వాత్ ప్యథ । ఆధిపత్యం, గాణపత్యం । యత్కథోన్మయః
 విశేషః ।

Vol ii Part 1 P. 1-11.

అనియదాహరింపబడినది

శివరత్యకరమున

గాణాపత్యము } సం. వి. ఆ న ఒకిమము
 చూ. ఒకిమము

అని యదాహరింపబడినది. ' మరము ' అను శ్రిమును వివ
 రించునెడి, ' గాణపతిము ' అని యదాహరింపబడినది ' కానని
 యం ప్రమాదమేయగును

అని యటండే. సో మనాధిని యీగాణాపత్యం ముచింత్యము.
 ఇది వ్యుత్పన్నము కాని శ్రిమునుటకు నాధారముకానరాదు ఇంకను
 గొన్నిప్రమాదములందుఁ గానుపించుచున్నవి. అవిలేఖకప్రమాదము
 లో యేదోలేలియరాకున్నది.

' మహాదేవ ప్రసాదేన గాణపత్యంచందతి ' ఉపాప్యరజన్
 మేకాం గాణపత్యమవాప్నుయత్. అని భారతారణ్య పర్వమునఁ
 గలదు. ' సారస్వతో గాణపతిస్సరశ్చక్షిప్తః క్రిమాత్ ' అనియుఁ

(౧) ధాతువృత్తియను గ్రంథము పెక్కుపండితుల సాహాయ్య
 మచే మాధవుడు రచించెనని దానికఁ బీఠిక వ్రాసిన మహాదేవ
 శాస్త్రిగారు వ్రాసినారు. ఈ గాణాపత్యశబ్దమును బ్రయోగించిన యీ
 సోముఁడా పండితమండలిలో లేడనుట నిశ్చయము కానగును.
 ఇంలియకాక యీగ్రంథమునకుఁగూడఁ బూర్వుడుకానగును.

గలను. ఇటులే కైమినీయు వేపపాచనమునఁగల యీశద్భమును
 నొదిక్కులు గాణాపత్యమని చికువుచున్నారు కాని అదియు గాణాపత్య
 శాస్త్రమే విశేషము నావ్రాజిన ఉత్తరహరినంశ వ్యాఖ్యానమునఁ
 జూపఁచును.

అనిరుద్ధవకుఁ గల నచ్చినటులుండఁగా నితఁడు ఇదిలి నాఁడు,
 ఎట్టాప్రెక్క మాత్రము నపలకేడు.

క యాస్థియుగు నగల శ్రోగ్గున
 నిగ్గియు గాననచ్చ హృదయములొనన్
 గుడ్డ ముడి యగు మునుఁడు
 మెల్లవ కూర్చుండె రాస్థిమనుమినుకనఁగన్.

(-౧౬౧)

ఆనుపద్యము మూలేతిరము 'అచట వ్రాముటయు నననసర
 ము చిత్రరేఖచియైననికాని ముద్రయే మేనియు నాతనికిఁ దెలియును
 పదా. నారదునితో మాటలాడ చిత్రరేఖ ముద్ర చియ్యగా
 నాచునిగుఱుఁడు

సీ. లలితనూతనలతా లంకారములమెచ్చి

(-౧౬౨)

ఈనాదరిగా నుండుట విచిత్రము. ఈ కంకుపద్యములను సం
 గతిలేని ఎూలమున సంగీతము నాడు స్త్రీలలో గంపడ గోళముగా
 నున్నటులు వ్రాసియుండఁగా గోముఁడు పేక్షి నాఁడు.

ఆలన కూశ్వాసము.

౧౭౯ వ అధ్యాయము మొదలుకొని ౧౯౦ వ అధ్యాయము
 వట్టుఁగల సెలయమును నామర ఆశ్వాసముగా విరచించినాఁడు.

౪ గపరాజ నేను నీవును

గపరాజపు నిలువునిలువు కానిక్కునుమన్

మాదులైన బాణవృక్షులు

గరుని మనంబునకు శాశువుగఱపు మనఁజెన్.

ఈ పద్యమున శివజ్వరము నేను గపరాజను. నీవుగపరాజపు.

అనగా గదాయుగమునకుఁ బ్రభుఁడవు. ఇదిట బలరాముఁడు ప్రత్యక్షి కావున గడుఁడనఁగా బలరాముఁడని యర్థము నెప్పి కొనవలయుఁ గాని యుడితి స్థూర్ణ రలేదు.

గదః కృష్ణానుజేతోగే గదాప్రహరణాంతరే' అని హేమ విభుంటువుకావునఁ గృష్ణతమ్మునకు యుడితి స్థూర్ణ క్తలదు. కావున బలరాముఁడని యర్థము వచ్చుటకు "అచ్" ప్రత్యయము చేసిన "గదః" అని యగును. అనఁగా గదకలవాఁడనియర్థము నెవ్వరము తాను "గదః" అనఁగా తోగము కావున గదశస్త్రస్థూర్ణరచే నాస్పృతి చేయింపలంచి యింతపాటు పడవలసి వచ్చినది.

రా. అనంతకృష్ణశర్మగారు డీనిని బ్రహ్మ పునిరి. "పరంధా మపతి" అనుశ్లోముఁగూడఁ బ్రభుఁడవనట "పరమ్" అని అన్యాయ మతో సమాసము. "పరంధరాకిమ్" అనుశ్లోమున అమరసుగమా డిఁవగు తిక్కినగారి "పరఁజ్యోని" మిసలగు శ్లోములు ఇటులు సాధువులు ఇటులే శ్రీకృష్ణభారతమందలి ఆది-౧-౧౧లో లోగిల "పరంధామ" పదము (ద్విపద) ఉద్యోగ్యరామ యజ్ఞము నందలి బాలకాండలో ౪-౨౧ లోగిల "పరంధామ" శ్లోమును సాధువులు

మూలమున ననిరుద్ధుని పెండిలి శోణిత పురమునఁ జేయఁబడి నటులును గుంభాంధుఁడునెచ్చ నటులును అతినితో స్నేహ పూర్వక ముగాఁ గృష్ణుఁడు ముచ్చటించినటులును ఉపానిరుద్ధులఁ బైర్వతీ పరమేశ్వరాదులకు నవస్కాసము చేయింపఁచి నటులును దురువారి గుంభాంధుఁడు తనయేళిక కిపరాధిరై యనఁగలముగా నెఱుఁగి యాలమంద వరుణుని పునఁన్నది; దానిపాలు త్రవచో నెవని ను జయింపలేనంటి బలము కలుగును; అక్కడఁజోయి దానినెత్తకొని పొండిని చెప్పటయనను నీవియములుండఁగా గాశంజోయి యింటిక వచ్చు బాపని తొంకవలె నాచినసోముఁడును వడివడిగా ముగించినాఁడు ఈవిటకు నావాక్రచ్చినవిగాకి మఱఁగొన్నిటిఁగూడ నీతఁడు వదిలినాఁడు. వాని నాయస్థములఁ జూచికొనఁచును.

సమగ్రముగా విచారింపఁగా నాచినసోముని భాసంతరీకరణ

ము కవిత్రయమువారిభాషాంతరీకరణమువలన గొన్నిచోట్ల మా
లానుసారిగాను కొన్ని చోట్ల నిర్మూలకముగాను గానబడు చు
న్నది. భాషాంతరీకరణము కొన్నిచోట్ల సాహిత్య రసపోషకమై
జీర్ణసమాసభూయిష్టమై గూఢంధ్రపరిప్రచురమై రసయుక్తిమయి
యున్నది కవిత్రయమునొకఁడగు నేతాప్రెగ్గి యంతటి వాఁడు
చాలా జోట్ల నీలని ననుసరించిన వాఁడని నీతినిని మఱలఁ గొం
డాడి నక్కఱలేదు ఈతఁడు ము లమున నిన్న భావమును పైకొని
దానికమించిదానను దొడిగి, యొకకొ లెరకపు బంగరు మొలమును
బూసి ప్రబంధమును దుకాణమునఁ జాతక విక్రియశులకమ్మును
గాని ఉన్నదని నున్నట్లులనుంచి యస్మయిష్టముగాఁ బొపితించిన
యలఁది యలఁది తునియలతోఁగూర్చి మాత్రము తఱుచుగాఁ గాను
పింపఁజేయఁడు ఇట్టి యావార్తవినినఁ జెలియనరాదు కాని
సాహిత్య రసపోషకమైన ప్రౌఢమై యీతనికి నలిగిన బాట
కాన జేయఁడు క్రొ లెరకపు యని చెప్పనగును.

11

“సోముఁడు త్తరహరినింశమువ్రాసినరీతి”

నాచన సోముఁడు హరివంశమునందలి కొన్నిభాగము
లలోఁ గొన్నికిధలమాత్రమే తెలిగించుటలు పూర్వప్రకర
ణమువలన మన మెఱిగియున్నారము. ఏహేతువుచే నడు
మనమమనురకు కొన్నికిధల సీతఁడువదలవలసివచ్చెనోయని
మనముతెప్పక విచారించవలసియున్నది. హరివంశమును
బురాణరీతిగాఁ జెలిగింపవలయునని నూహ సోమునకులేదు.
కావుననే పూర్వభాగమునను జెలిగింపమానినాఁడు. ఉత్తర
హరివంశశై లియుఁ బురాణమునకుపయోగపక్షశై లికాదు.
కవి పురాణమున కొకశై లియుఁ బ్రబంధమునకొక శై లియు

నాటకమునకొకశైలియుఁ గూర్చి మకావున నీతనిశైలి ప్రబంధమునకుఁదగి ప్రౌఢభాషాయుక్తమయి గట్టిబిగిసియున్నది. ప్రబంధమును మించియున్నదికాని యుండదును నులభముగా నెఱుంగఁదగిన పురాణముకాలేదు. ఇట్లనినచో నీతనిగద్యమున;

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్ర బుధారాధన విరాజి తిక్తనసోమయాజి ప్రణీతంబైన శ్రీమహాభారతకథానంతరంబున "

అని వ్రాసికొనుటచేఁ దనశైలి మహాభారతశైలి, యందును దిక్కునతోఁ దుత్తమాఁగునటులు వ్రాసికొనుటచేఁ బురాణశైలితోనే వ్రాసినాఁడని కొందఱుచి నను, అగద్యమునందే,

శ్రీమత్సకలభాషాభూషణ సాహిత్యరసపోషణ సంవిధాన చక్రవర్తి

అనియుండుటచేఁ దనసాహిత్యరసపోషణ సంవిధానచక్రవర్తిత్వము పరిపూర్తిగా నుపయోగించి యుత్తిరహరివంశమును బ్రబంధముగాఁ దీరిచినాఁడు.

ఈకథనే ప్రబంధముగా వ్రాయవలయుననుకొని వ్రాసినను బురాణముగా వ్రాయవలయుననుకొని వ్రాసినను చాను సాహిత్యరసపోషణసంవిధాన చక్రవర్తికావున నిపుడున్న గుత్తిరహరివంశస్వరూపమే యేరుపడును.

సోమనకుఁబూర్వముననున్న కావ్యములు.

అంధ్రీకరణకాలములో ననఁగా నాదికపులకాలములోఁ

బుర్రాణముల కాంక్షకరిణమేగాని ప్రబంధములున్నవా?
యని శంకజనించెనుకాని, ౧౮౭౦—౧౮౮౭ సువత్సరముల
మధ్యకాలముగోనున్న చక్కని.

ఉ. వేయివిధములగు బసవేవునిపేరు సత్ప్రబంధముల
సాముకి దప్పిరిల్లు, రసబంధురవాగ్విభివాసరానుభా
రేయ్యులు శతశాసనసేవయు నాఁగఁ బ్రశస్తెయ్యెను. ౧
నోయెననన్నసామ్యుని నిర్మలనప్రహత్యుగోదైవం. ౧-౧౨
అని వ్రాముటజేసి ప్రబంధమునున్నటులు గోచరించె
ను. ఒకచో సన్నపాత్యసాహచర్యముచే నిచటఁగలప్రబంధ
శబ్దమునకుఁ గవిత్వమాత్రమే యున్నదెప్పునిను ఈ చక్కన
యే ముందునీసమాచిక్షాఁ.

“ సుపరిశ్రాంతసాక్షిం శౌరసేన్యాయుల
గుడికిలోనొకశబ్దం బుచెప్పఁ
బ్రహ్మసనప్రకరణ భౌతాదిసామాన్య
రూపకంబులనుందు రూఢమెఱయఁ
జక్రచతుర్భుజ సతురు సరాధిక
శుద్ధకావ్యములు పెక్కులురచింప
నాంధ్రకవిత్వంబునందు బ్రబంధంబు
‘ మేలుగాఁదల్లు మెచ్చఁజెప్ప ”

X X X X

ఇట్లు తనతాతయగు పెద్దమామాత్యసుకవి ‘ అంధ్ర
కవిత్వంబునందు దట్టముమెచ్చ మేలుగాఁ బ్రబంధంబు
చెప్పవాడని స్పష్టముగానే వ్రాసినాఁడు. ఇంతియకాక
యాకాలముఁబ్రాకృతశౌరసేన్యాదిభావలలోఁగూడఁ గవి
త్వము వెలయుదుట ప్రాయశముగాఁ గానఁబడుచున్నది.

ఇతనికిఁ బూర్వమున, రాజశేఖరకనిష్ఠతీర్థమును విద్ధిసాల
భంజికకాంధ్రీకరణమయిన కేయూరబాహుచరిత్రము, తిక్తన
నిర్వచనోత్తరరామాయణము, కేతన దశకుమారచరిత్రము
కాదంబరి, సన్నెచోడుని కుమారసంభవమును తెలుగులోఁ
బురారతనములు. కాశీదాసునిప్రబంధములు భారవి, మాఘ
కావ్యముమొదలయిన పెక్కి కావ్యములు, నాటకములు
కావ్యప్రకాశము మొదలగు నాలంకారిక గ్రంథములును
బురారతనములు. ఇవికాక తెలుగున సమస్తమకావ్య
మను నొప్పు శ్రీమహాభారతమునందలి విరాటపర్వము
నందలి కీచకవధఘట్టమును నిర్వచనోత్తరరామాయణము
సోముసకుఁ బూర్వమును వెలసిన నైయలరారు చున్నవి.

ఉత్తరహరివంశము ప్రబంధము

ఎడనెడ కొలఁది కొలఁది కలిలను వీడి మూలమునుది
బ్బిబ్బుగాఁజేసి రసాయనములగు విషయముల మాత్రమేకై
కొని యొక చిన్న ప్రబంధమువంటి దానిఁగాఁ జేసి నను
గొన్న హేతువులచే దీనినిఁ బూర్తిగాఁ ప్రబంధమనిచెప్ప
వీలులేకయున్నది. తాళిపుస్తకమునందు

క. శ్రీ సర్వమంగళా కుచ

వాసంతీ వకుళ గంధవన్దనమలా

వాసుకివిలాసచేప

వ్యాసమునిమనోనివాస హరిహరనాథా!

అనునీపద్యమే మొదలనుండుటజేసి కవి వీరికవాయన
టులును బూర్వభాగము వాయనటులును దోచుచున్నది.

పూర్వకమునకు, ఉత్తరవారివంశము అని పేర్కొట్టుటచేతనే పూర్వభాగమందు లేదని విస్పష్టమగుచున్నది.

నేను వెంటనే తింజావూరుబోయి యాపునకిమును జూచితిని గాని యది యవత రకిమ త్రిము లేక పూర్వముగానైనను

అనికందుకూరి నీరేశలింగముగారును వ్రాయుటజూడగవి సంస్కృతకవులరీతి

ఆశీర్వాదస్థియోవసు నిరశోవాపితిన్ముఖమ్

అనియుండుటచే నాశీరూపమయిన 'శ్రీసర్వమంగళాకుచ' యనియే వ్రాసిరిభిచియుండును. (ఒకచోవ్రాసియుండిన నశించియుండనొప్పును.) కమారసంభవము, మొదలగుతత్పూర్వ ప్రబంధములలోను భారతమున గూడఁగివచరితముమొదలయిన కొన్నివిషయములు పీఠికారూపముగా రచింపఁబడి యున్నవి. ఆవిషయమిందులేదు. ఈవిషయము లిందులేకపోవుట వలన గొండుజనసంస్కృతకవుల తోవ్రావద్రొక్కినాఁడని యనకొండము. మహాభారతమునఁ గలుగు నెంచి పరిశీల్యముగా లోకముగ్రహించుఁగాక యనునవిపులను నిటులు పీఠికమానియుండును. మహాకావ్యములలో నొండవలసిన లక్షణములను లాక్షణికులకరువుపెట్టినరీతిగా నగర్భితైలాదుల వర్ణనము మూలాతిరేకముగా నీతఁడు వర్ణించుటజేసి దీనిప్రబంధమేయని చెప్పఁజూచినను గొన్నిపురాణములను నీరీతిగా నీనర్తన కలదు కావున నదిమాత్రము పూర్తిగా కేతువని సిద్ధాంతము చేయవీలులేదు.

అదియందు: నాచరసోమును సకలభాషాభాషానును
సాహిత్యరసపోషణ చక్రవర్తి- కావునదన సాహిత్యమును
బూర్తిగా ఉత్తరహరివంశమునఁ బ్రకటించికొన్నాఁడు. ఈవి
షయమునే కందుకూరి వీరేశలింగముగారును దమకవుల
చరిత్రలో;

ఏఱ్ఱాప్రెగడచేసిన హరివంశము పోషిముగా నుండులేనన్న యభి
ప్రాయముతో నీతఁడీయూర హరివంశమును రచించినట్లు కనఁబడు
చున్నది. ఇంచుమించుగా నెఱ్ఱనయ్య సోమనాథుఁడు నేకకాలికులు
గనుక శంభుదాసుని కవిత్వమునందీతని కంఠగౌరవము కలిగి యుండు
కపోవచ్చును సోమనాథుని కవిత్వము మిక్కిలిప్రాధముగాను సర్వ
విధముల నెఱ్ఱాప్రెగడ కవిత్వమున కంటే మేలైనదిగానుఉన్నది.
ఒక్కయెఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వమేకాదు. భారతమును రచించిన కవిత్వ
యలోననేకుల (?) కవిత్వమును గొన్నివిషయములలో సోమునికవనము
తో సరికావని నాయభిప్రాయము. ఇతనికవిత్వపటుత్వసంపదను బట్టి
యీతనికి సర్వజ్ఞుఁడనువిరుదుపేరువచ్చినది.

ఆంధ్రకవులచరిత్రము. పుట 116 (తొలికూర్పు)

అని వ్రాసినారు. ఈతఁడు గద్యలో—

ఇదిశ్రీమదుభయకవిమిత్రకొమ్మనామాత్యపుత్ర బుధారాధన
విరాజి తిక్కన సోమయాజి ప్రణీతంబయిన శ్రీమహాభారతకథా
నంతరంబున

అనివ్రాసికొనుటచే: దిక్కనయందుఁ జాలగౌరవము
కలవాఁడయినను 'అగ్రమునకు: దగియుండెను నూటలు
గొని కథాంబు ఘటితపూర్వాపరమై యలఁగి యుంఁగి
తునియులుగ' నుండుపట్లుమాత్రము కవిత్వమునలవరించిన
వాఁడుకాఁడు. చాలఁజోటులఁ దిక్కన వలెనే యలఁగి

యలంతి తునియలతోనే వ్రాసును గాని పూర్వమునుండి
 యలవడిన సమాసశైలియే యీతినికిఁ బ్రవహించు
 చుండును. ఈవిషయమే తాను గద్యలో వ్రాసికొన్న
 'సాహిత్యరసపోషణసంవిధానచక్రపత్తి' యను సమాసము
 నఁ దాండవమాచుచున్నది. సహితానాం భావః=సాహి
 త్యమ్) సహితముల భావము సాహిత్యము. అట్టియన్వ
 థమైన సాహిత్య మీతినికిఁ గలదు. ఈతఁడు పెక్కు
 శాస్త్రములసభ్యయసముచేసినట్లును గొప్పకాల్పనికుఁడయి
 నటులును, పెక్కుపద్యములవలనఁ జక్కఁగా దెలియనగును.
 ఆతనికాలమున కుత్కృష్టములయిన కావ్యములలోఁ బరి
 గణింఁబడుచున్న భారవి మాఘాది కావ్యములరీతిఁజూచి
 వానివంటి శైలిని గల్పనలను బుచ్చుకొని యీతఁడును
 మిక్కిలిప్రౌఢముగా ఉత్తరహరివంశమును రచించినాఁడు.
 రసమునుగూడఁ దానన్నటులు చాలఁబోషించినాఁడనుటలో
 నెంతమాత్రమును సందియము లేదు. ఇటీవలివారందఱు
 ప్రబంధములందు, ఈతఁడు పోయినశైలిని గొందఱును
 ఇంతకును గట్టిబిగిసి రసముమాత్రములేదు) గొందఱును
 రచనలఁజొప్పించినారు. శ్రీనాథుని కీతనిశైలియే మాతృక.
 ఈగ్రంథమును, శ్రీనాథునిగ్రంథములను ముందుంచి చూచి
 నచో నీవిషయము తెల్లముగఁ దేటపడును. శ్రీనాథుని
 యనేకపద్యములలో నాచన సోమనాథుఁడు కానఁబడును.
 నాగపూడి కుప్పస్వామయ్యగారు

శ్రీనాథునిబోలెఁ ద్రాఁమనోహరంబుగాఁ గావ్యములు నిర్మించిన కవులాంధ్రంబున లేరని యొంటిగెల్ల యొందైననుం జెప్పవచ్చునని నాభావము. ఇట్లుండఁ జిన్నయసూరియు సీతారామాచార్యులును వీరేశలింగంపంతులుగారును నాచనసోమునిఁ గవిత్రయము వారికంటె సుత్యుష్టనిగాఁజెప్పట యతిశయోక్తియని తలంచెద. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశముతో నేవిధంబుననుబోలనేరని యుత్తరహరివంశమును రచించిన సోమనాథుని కట్టియున్నతంపవిన్సంగ నామనస్సుగొలుపదు. ఈమురుపుర కవిత్వంబులంగల తారతమ్యంబులను బ్ర॥ శ్రీ॥ ఆచంతుకృష్ణశర్మగారు ప్రకటించిన యుపన్యాసములొనరివిపులముగాను సగము క్తముగాను ప్రవర్తించియున్నారు. దానియంపరయనది. కృష్ణజీవరాములు శ్రీనాథుని కావ్యములకు సరిరాని యొక్కచునుచరిత్రమునువ్రాసిన జెద్దనకవిత్వపటిమకు సంతసించి యాంధ్రవిద్యా పితామహుండను బిడుదు నొసంగెఁగదా. ఆరాజన్యమూర్ధన్యుని యాస్థానంబున శ్రీనాథుడుండి తనగ్రంథముల నతనికంకతిము చేసియున్నచో నెట్టివిరుదము నొసంగియుండు నోతెలియరాకున్నయది నాచనసోముని కవనము సర్వవిధములను గవిత్రయము వారికవనమునకు శ్రీనాథుని కవనమునకును సరిరావని యే నాయభిప్రాయము. సోముని కవనంబునంటె శ్రీనాథునికవనము చాలామేలైనదనితలంతు. ఈవిషయమై నాయభిప్రాయంబున బ్ర. శ్రీ. వేదము వెంకటరాయశాస్త్రిగారును. బ్ర. శ్రీ. రాయదుర్గము నరసయ్యశాస్త్రిగారును నేకీభవించియున్నారు. కీర్తిశేఖరైన శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రిగారి యాశయంబునిదియ.

ఆంధ్ర-సాహి-సం-రి-7

అని యిటులువ్రాసియున్నారు. ఈవ్రాతలోజాలసత్యములేకపోలేదుగాని విడిగా నుత్తరహరివంశమును జదువుచో నాచనసోమును శ్రీనాథునికంటె గొప్పవాడనియు దనతరువాతి వారందఱకు మార్గదర్శి యనియుఁదోచును.

బమ్మెర పోతనలోఁగూడఁ గొంతకొంత నాచనసోముడధి
 స్థించియున్నటులు స్పష్టముగాఁ గావచ్చును. వేయేల ?
 ఇటీవల నుదయించిన ప్రబంధకవులందఱకు నాచనసోముఁడు
 మాగ్గదర్శియని చెప్పనగును ఈతినికై లియే ప్రబంధకవు
 లలో దూఁటి నారివారి యసమ్మతచేఁ బ్రకృతముననున్న
 పామలై లికి దిగుటకు హేతునైనదని తలఁతును. ఈతఁడాది
 కవులలోనివాఁడైనను, ఆదికవులకును మధ్యకవులలోఁ
 గొందఱకును మాధ్యమికుఁడుగానున్నాఁడు. బమ్మెర పోతన
 భాగవతములో నాచనసోముఁడైతికొన్న విషయములు
 చాలఁగలియుచున్నవి ఆతండు భాగవతమునుబట్టి పోవు
 వాఁడుకావున కై లిగోనే విశేషముగా నైక్యమును గలి
 పట్టవలయుఁగాని భావములలోఁగాదు. ఇందు సరకాసుర
 సంహారఘట్టమున.

మ. గనయంబున్ గొనయంబు

ఉత్త-హరి.

మ. అరిఁజూచున్ హరిఁజూచు

”

ఈ మొదలగు పద్యములలో (రెంటికివిషయమేకమయి
 నను పదములు కలియవలసిన యవసరములేదు.) పదైక్యము
 భావైక్యము కావచ్చుచున్నది. శ్రీనాథు. మను నాచనసో
 ముని పద్యములవంటి పద్యముల సనేకములరచించినాఁడు.

మొసమొన్నటి కనుపర్తియబ్బనామాత్యుఁడు భాగవ
 తముననుసరించి యురుద్ధచరిత్రమును రచించినను నాచన
 సోముని భావములుకొన్ని దానఁగావచ్చుచున్నవి. ఇంతి

యకాక కవియత్రయములో నొకరుఁడునులోకో త్రరుఁడయిన
 కవియగు నేతాత్రైగ్గడ చాలఁజోటల నీతనిభావమును బడ
 ములను మాటకొనియన్నాడు. ఇంతియకాక మూల
 మలోలేని విషయములఁజాలనాచన సోముఁడు వాఁగ్రయఁగా
 నావిషయములనే యానిపూర్వీగా ఏతాత్రైగ్గడయనుకరిం
 చినాడు. ఇంతిమఁది వహకవులచేఁ ధికరింపఁబడిన నాచన
 సోముఁడు, అందులో నేతాత్రైగ్గడచే ననుకరింపఁబడిన
 సోముఁడు మహాకవియని యనుటకు నేమిసందియము? ఈ
 సోముఁడు సోమునిదీతగా నాద్రస్యాహిత్య రాకానిశీధిని
 యందు ఘోషశకలలతో వెలుగొందుచున్నాడు.

iii

సోముని కూరుపు

పూర్వప్రకరణమున సోమునికూర్పు చాలఁబ్రాధమ్యము
 న్నదని తెలియజేయఁబడియున్నది. ఈకూర్పునే జనసంబాధి
 నేరిచినేరిచి తనపాండిత్యనికషముచేతను బ్రతిభచేతను, శ్రీ
 నాథుఁడింతకన్న మధురముగాఁ దననై లి నలవరించినాడు.
 ఇతని ననుసరించిన యా యా కవులు తమతమకలవడిన
 ప్రతిభలతో నాయాదీతులఁ గవితల వెలయించినారు.
 చూడుడు.

శ్రీ. మకరందమానిమై మఱచినగొనయంబు— ౨-౪౮౯

శ్రీ. కాంతాజనంబుల కజివంకి బొమలతో—ఎఱ్ఱన—

శ్రీ. ముందట నెలమవి మొక్కలనలరింప, శ్రీనాథుఁడు.

శ్రీ. రతిదేవి నెవ్వఁగు రారాపుచన్నులు.

,,

(౧) సీ. వనితలచేతిక ననకొప్పతనకొప్ప, ధర్మన్న.

ఉ. ఎక్కడివాడవన్న

ఉ-ప ౨-౨-౧౪౨

ఉ. చిక్కనివాడవెంతయును

కాశీ-౩-౨౨

మ. హరిహంత ద్విపంతిత

ఉ-హరి-౨౪౫

మ. హరిహంతద్విపంతితకుంతముల

నై

ఇట్టి వనేకములు. ఇట్టివి చూపించుట విషయమును వింతగాఁబోడిగించుట కావున మానుదును. ఒకేవిషయమును వర్ణించునపుడు కలిసెడు కలయికలుగాని పూర్తిగాఁబోలికలు కలియుటయే మనము చూచుచున్నాము. ఇంతియకాక సీసమువ్రాయుటలో నాచన సోమనాథుని గురువుగా స్వీకరించియే శ్రీనాథుడు నేర్పరచి గురువును మించినశిష్యుడై నాడని చెప్పవలయును. సంగ్రహమున యుక్తములయిన సీసములను దెలుఁగుపదములతోఁగూర్చిన సీసములను సరళురవి దగ్గిఁబెట్టుకొని చూచికొనిన శైఖ్యపాథ్యాయకయిట్టే తేటపడఁగలదు. నాచన సోమముడు వచనములఁ గడుఁబ్రౌఢముగా వ్రాసినాడు. వైసలేయుని ముఠా భంజనకా సుడాలవల్లిలెబులను గలిపి కేషంబుల పగిది సీతనివచనములును మంచిగతులచే నొప్పారుచున్నవి.

(౧) అంపఠకుఁబూర్వమున కారదాసుని యుతునంహారము. చూ. ఆమ్రామంజరి మండలీ సరళరస్మింశుకంయన్మనః । జ్యాయస్యాశికులం కలంకరహితం ఛాత్రంసితంకుస్మితం । మలేభోమలయా నిలాపరభృతో యద్వందినోలోకజి । తోస్యంవోపతరీతరీతు విత సుర్భద్రంవసన్తాన్వితః ।

ఏకాగ్రబోధకంబులగు ననేకశబ్దములకు చిహ్నులువగుపటు
లును గొన్నియెడల వ్రాసినాఁడు. శ్రీనాథుడీపోకడను
జక్కగాననుకరించినాఁడు కనుగొనుఁడు.

. . . చలంబుకొని పోరి పోరిలోదునుకలయ్యును దుముర
య్యును నింతింతలయ్యును నిసుమంతలయ్యును జిటునుగ్గయ్యును
జిదురుపలయ్యును మంచయ్యును మడిమంచయ్యును రూపువెడినంది
రుగుడువడి వాహినిచిక్కువడి చింతజవంచయ్యునుడిసి ముక్కుమట్టియై
యేపు వెగియొప్పురుస పట్టయి యనువుతప్పి యుపపయ్యును యంతంతనిలి
చియవురుసవు పాజలేకి పలపలనై వెలుగుగుడి వెల్లవెల్లనై చిడు
ముడి పడి చెల్లాచెల్ల పొడవవంగి పోవు న నొక్కండై పోవిడిచి
పోయినపోకై పోయినంగని

ఉ. న. ౧-౧౪౭

ఈవచనమును నెమటనుంచుకొని రచించినాఁడోయన
శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసమున

నీ. ఆనువుపప్పరి నొచ్చిరలసి రావననంది
రవవదలెరి చీకాకు పడిరి
యంగలార్చిరి విచ్చిరాజడిఁ బొందిరి
బ్రమసిరి పాటిరిపల్లటిలిరి
దెగ్గడిలిరి పికాపికలెరి సాలసిరి
కులకులఁగూసిరి కులిలపడిరి
గద్గులకాడెరి కలఁగి రోటాటిరి
వెలవెల్లనైరినివ్వెఁగుపడిరి

గీ. యనువుసలునైరి గుజగుజయైరిడన్సి
రొల్లఁబోయిరి వెగిరితల్లడిలిరి
సిగ్గునడిరొచ్చవడిరి యిస్సియిసియైరి
తారకుని చేతమునులు బృందారకులును.

౨-౧౦

ఈరీతిగా నట్టిపదములనే నీసములోఁ దొడిగి రంగు
తెప్పించినాఁడు.

నాచు సోముఁడు లేటశైలముగా స్వాభావికముగా వ్రా
యనేరఁడు. అటులుకొన్ని పద్యములున్నను మొత్తిము
మీఁది శైలి బహు ప్రౌఢమై గట్టిబిగిసియుండును. ఇతనిసనుక
రించినను ఏతఁడ్రెప్పడి యీతిఁజవ్రాసిన పద్యమునే మట్టిల
వ్రాసినను సలఁతయలఁత తునియలతో స్వాభావికముగా
అందఁడఁడెల్లముగా వ్రాయనేరెచియున్నాఁడు.

నీ. మకిరంపహుని మైఱచిన గొనయంబు
వెడఁమ్రోయఁగడివోన పింటితోడ
జలజలరాజి జల్లడె (గ్గడు) ముంకగా
దాటుపరాచ ప్యములతోడఁ
గట్టికారపు మొగ్గకినకంపుగుచ్చగాఁ
గోయిల నోరు య గొడుగుతోడ
రొకన్నుగన మచ్చరము చేయు లెక్కెంబు
నకంక పీతెంచు నేనకులతోడ

గీ వలపుఁ దూపులు కరసాన వాడిచేసి
మండు నెలతోడ కనమేనమామయైన
నిండు నెలతోడ ఇలరాజు నిజరేంద్రు
పభువు నేతెంచె భుజిలఁతాహ మెసఁగ నోముఁడు.

నీ ముంగట నెలమావి మొక్కిల నలరింపఁ
గన్తెనగు చెలికాఁడు నడువ
నిరువంకలందును విరుల లేనియఁగ్రోలు
దొరలు మోపంబునఁ ద్రుళ్ళియాడ
నునుగుత్తుకలతీపుఁ గనగూయపులుగుల
చారునాపములుకై వారములుగఁ

జంపనగిరిమండి చనుకొంచుచిల్లని

బంట్లల పనులకు బరువువెట్టె

గీ. జిలుకుమాపులుగట్టిన చిగుగులేరి

పసిడిబలుమీను పడగయెడ్డసలమోయ

జెలుకువిల్లుపూవమ్మ లేడ్డొధరించి

గట్టబిగిసియేతెంచె నక్కడిమిచుగఁడు.

[వతాప్రగడ]

సీ. కాంతాజనంబుల కటివంకబానులతోఁ

బ్రతివచ్చుపుష్పిచాపంబుతోడఁ

గోకలవ్రాతంబు గ్రుక్కగ్రుచ్చిమింగించు

క్రొమ్మావిచిగురాకు గొడుగుతోడ

రతిబేవినిడుసోగ గొల్చుకన్నులదాలుఁ

చలపించుమీనకేతనముతోడ

భుజగిలీలానతి భుక్తిశేషములైన

గంధవాహకిశోరకములతోడ

గీ. జంగుగునితోవసంత మాసంబుతోడ

రాజకీరరథంబెత్తి పొలిభవమున

వచ్చెనలరాజుచిత్రాను వర్తనముగ

సంభ్రమముతోమహేంద్రు నాస్థానమునకు.

[శ్రీనాథుఁడు.]

ఈకడపటి రెండుపద్యములకు మొదటిది మూలమైయున్నది. మొదటిపద్యమెన్నిసారులు చదివినను దనిదితీరకున్నయది. కాని మిగుల ప్రౌఢమై యుజ్జిలియ్యుర్తి లేకున్నది. తరువాతి యేతాప్రగడపద్యమందలికుఁ దెలియునటులనున్నదికాని (విజుపులుచు) బాదాంతమువంతు, కై వారములుగ నను కుంతితగమరముతోనుచున్నది. శ్రీనాథుఁడీరెండు పద్యములనుజూచియే వ్రాసియుండును. కావున నీరెండు పద్యములకలియక యీపద్యమునఁ గాననగుచున్నది. ప్రతి

భకుశక్తికూడగలియువో నిట్టిమనోహరిణియుగు కవితియుప
 పన్నమగుఁగాని వేఱుతెఱఁగునఁగాదు. మొనటిపద్యమున
 నున్న ప్రౌఢి మిగిలినపద్యములలోలేదు. కొందఱీతని పద్య
 మునకన్న నేఱాప్రగడపద్యమేబాగుగానున్నదనుచున్నారు.
 ' లోకోభిన్నరుచిః ' కదా.

ఈతనిగుఱించి చిన్నయశూరి గారు,

క. ఘన నన్నయభట్టిమఁ ది

క్రీ.స నేతాప్రగడఁ గొగడి మనకంఠున యి

క్షిని దాచినట్టి సర్వ

స్థని నాచన సోమనాథు స్తుతియొనరింతు

అని మూడవకన్ను దాచినచ్చిన సర్వస్థునిగాఁ గొగడి
 యున్నారు. బాగుకలపల్లి సీతారామాచార్యులవారు,

“ అది రుక్మిణి ప్రాసముగాను భారతమునకంటె నెల్లవిష
 ముల విశేషించినదిగాను గానంబడుచున్నది ఇతనిని సర్వస్థుఁ
 డందురు. అట్లనుటకు సందేహింపఁబనిలేదు ”

అని వ్రాసిరి. అముద్రితగ్రంథచింతామణిలో, గొన్న
 దోషములు చూపఁబడి,

ఈగ్రంథమున యతిప్రాసములయందు, ద్వితీయసాంకర్యమును
 నకారణకారసంశ్లేషణమును కనఁబడవు ప్రప్రయోగములు, కవి
 ప్రమాదజన్యమునుగానేని, కాలాతిశయమువలన, లేఖకాదికృత్య
 ములుగానేని భావింపఁదగియున్నవి. కాని మనఃపూర్వకముగఁ గవి
 సూత్రచ్ఛేదము కావించినాడనుటకుఁ జాలినంతనిదర్శనముకనఁ
 బడదు.

౧౦ సంపు- ౧౨ సంచిక.

అని ప్రకటితమయినది. శృంగారపద్యరత్నావళికిఁ బీఠిక
 వ్రాసిన మోధీ జగన్నాథమల్లు

నాచన సోమకవి రచించిన యుత్తరహరివంశంబుఁ బ్రథ
మాశ్వాసమునందు భయన్తనూర్వశినివర్ణించిన యీక్రిందిపద్యం (౧)
బునందు శృంగారద్యోతకపదసంఘటనము హృద్యంబుగా నొనర్చెం
గావున సర్వజ్ఞుండను (౨) బిరుదంబు వీరికిఁ గల్గియున్నదనుట
కిదియ బోధకంబు.

అని తనయభిప్రాయంబు వివరించెను. ఇట్లేవరికీఁదోచి
నటులు వారు వ్రాసినారు.

నాచనసోమనాధునిది కడుబ్రౌఢమయినశైలి. గూఢ
పదములతోఁ గూర్చబడియున్నది. ఇట్టి పదములు తెక్క
నాదులలో లేకపోలేదుగాని యాపదములన్నియు విస్తృత
మయిన భారతారణ్యమునందటనటగ్రువ్వఁబడి యున్నవి.
ఈతఁడువ్రాసినగ్రంథము, అతాశ్వాసములలో నిమిడియు
న్నది కావున నామాలుమూలపదములన్నియు నిచటబ్రో
వుచేసినటులున్నవి. ఈగూఢపదములలోఁగూడిన యీతని
శైలి భావములగప్పిపుచ్చుచున్నదిని మాత్రముచెప్పవలసి
యున్నది. కాళిదాసునికింటె భవభూతికొన్నియెడల సత్య
త్వముగా వ్రాసియున్నాఁడుకాని శైలిలుబ్బుఁడై పదముల
కొఱకుఁ బరువులెత్తునటులఁగానుపించును. అట్టి యపవా
దముమాత్ర మీతనిపైవై చుటకుఁ గొంకుచున్నాఁడను.
ఆదికవులరీతివేఱు. సోమససాహిత్యరస పోషణమువేఱు.

ఒకకవిని మఱియొకకవితోఁబోలిచి హెచ్చుదగ్గులు వి

(౧) ౧.౫౭

(౨) ఈహేతువుచేసితఁడుసర్వజ్ఞుడగు నెడలనికఁగానివాఁడెవఁడు?

గించుటకంటె నొక్కవిన్నేకై కొని యాకవి పాటించిన నియ-
 మును, కై లిమొదలగువానినిఁ దాన్లు నిర్వహించి
 కృత్యఁజ్ఞాయనో విమర్శించి చూపుట న్యాయము.
 సఁసోముఁడు తనకలవడినకై లోలోఁ జక్కనిభావములు
 సఁగిచూపుటయందగ్రగణ్యుఁడు. ఈతనికి భావదారిద్ర్య
 సుంతయేనిలేదు. కవితాసామగ్రిపూర్తిగా నెలకొన్న
 ఁడు. ఈతని పాఠశాలలో శ్రీనాథుఁడుప్రథముఁడు పోత
 పూత్యుఁడు ద్వితీయుఁడు.

ఈతనికూరుపుఁబండుఁ జాలసామెతలు క్షీరసీరన్యాయ
 గాఁగలసి పాఠపు నింపు చున్నవి.

పొందఁగలని సామెతలఁబుడ ససహసము చూపుచున్నా
 కాని వీనిలో నొక్కసామెతయు స్థానపతితముకాలేదు
 కుతి లెక్కువగా నున్నచోఁ జెవికిఁగట్టువుగా నుండవ
 ను. ఒక్కసామెతయేకాదు; అన్నియుఁసంతయే. అదియే
 దిజసహసముసూపుటకు పోతువయియుండుఁగాని మ
 ఁడుకాదు. సరియగుచోట సామెతలను వాడుటకుఁగవి
 లలోకాభిజ్ఞుఁడయి యుండవలయుఁగాని లోకానభి
 స వానిముచ్చటలునుమంతయేని జెలియరాదు. భారత
 సన్నయతిక్కనలునుజక్కగాసామెతలవ్రాసియున్నారు.
 నే యీతఁడుపించినాఁడు. ఆసామెతలవలన నాకాల
 ఁ గొంతచరిత్రము వాఙ్మయముకూడఁ జెలియఁదగు
 యిలేరుప్రశును.

“పిడుగువైచిత్రం టోపి యాగునే ?”

౨-౪-౧౯౪౪

అనుసామెత యిందుఁగానగున్నది. ఇపుడు టోపిపడి
ము ఫెల్ట్ కాపునందుఁగాని తురుష్కులుతాల్పు శిరోవేష్ట
నమునందుఁగాని తెల్లవారు తాలుచు హాట్ నందుఁగాని
రూఢమయియున్నది. కాని యాకాలమున నీవ్యక్తులకు
వా? ఇపుడు ఫెల్ట్ కాపు మొదలగువానియందుఁ జొ
పియనుపదము రూఢమగుటచేఁ బూర్వమునఁ, దురుష్కులు
గాని కొండొకరుగాని తాల్పుశీతస్థానమునందుఁ జొపిపడి
ము వాడబడుచున్నదని యాహాకలుగుచున్నదికాని యీ
పదము దేశ్యముగా నై ఘంటకులచేఁజెప్పబడుటచే నా
ధ్రదేశ పుస్తకాయలలోఁ గొందఱుచేనైనఁ జొపితాల్పు
బడుట యాచారముగానున్నదని వ్యక్తమగుచున్నది. కాక
మానిమూర్తికివి

చ. జలుగు మృణాలతంతు కృతచేలమతోఁ జగురాకుటోపితోఁ

X X X

అని రాజవాహనవిజయమునఁ జొపియని ప్రయోగించి
నాఁడు, టోపియనఁగాఁ బట్టులోనగువానిచే నేర్పఱచిన కీ
టమని శబ్దరత్నాకరము. ఆకాలమునందలి నెల్లూరిరెడ్డియను
అంతకుఁదొంటిరాజులును నీటోపీని దాల్చుచుండిరేమో!

ఇటులు సామెతలతోడను నాచనసోమనాథుని కవిత్వ
ము వీనులవిందొనరించుచున్నది. ఈతనికవిత్వమును బలు
మాఱుచదివి పాఠకులు కృతార్థులగుదురుగాక.

